

891.6605

BE

v.3

no.1

91.6605
3E

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

YF. III. RHIF 1.

[Ebrill 2]

GWANWYN, 1913

[AIL ARGRAFFIAD].

Y BEIRNIAD

CYLCHGRAWN CHWARTEROL

DAN NAWDD CYMDEITHASAU CYMREIG Y COLEGAU CENEDLAETHOL

A THAN OLYGIAETH

J. MORRIS JONES

CYNNWYS

"PRO PATRIA!"	T. Gwynn Jones
PA LE YR YDYM YN SEFYLL?	Yr Athro D. Miall Edwards
"YR YSTORM"	Y Parch. Rhys J. Huws
GWNEUTHUR LLE	H. Parry Jones
DAKW HI!	Anon.
THE OLD ISH	Bodfan
PHYLIPAIID ARDUDWY	William Davies
DAFYDD AP GWILYM A'I GARIADAU	Ifor Williams
DAU ENGLYN CYMRAEG MEWN FFURF ROEGAIDD	J. S. Blake Reed
AC YN SAESNEG	H. Idris Bell
CEIRIOG YN EI BERTHYNAS A'I OES	Y Parch. T. Shankland
NODIADAU IEITHYDDOL	Y Golygydd
ADOLYGIADAU gan Ifor Williams, W. J. Gruffydd, a'r Golygydd	

LERPWL

HUGH EVANS A'I FEIBION, ARGRAFFWYR
356, 358 STANLEY ROAD

“Beddau'r Proffwydi”

DRAMA MEWN PEDAIR ACT

...GAN...

W. J. GRUFFYDD.

Chwareuwyd y Ddrama hon yn y Theatre Royal, Caerdydd, ar
y 12fed a'r 13eg o Fawrth, 1913.

Gellir cael copiau oddiwrth yr Awdur, Coleg y Brifysgol, Caerdydd.

=====Pris 1/-=====

Gyda'r post, 1/1½

At Gyhoeddwyr, ac Ereill.

Dymuna Thomas a Parry, Cyf., hysbysu eu bod wedi
pwrcasu Argraffdy y Mri. W. H. Smith a'i Fab,
Heol Fawr, Abertawe (hen argraffdy yr enwog
E. Griffiths a'i Fab), ac wedi symud y cyfryw i
adeilad arall yn Heol Caer. Gwahoddir vmholiadau
am waith argraffu o bob natur, chant sylw manwl
a phrydlon.

Cyfeirier pob gohebiaeth i

THOMAS a PARRY, HEOL CAER, ABERTAWE

MAES LLAFUR M.C. 1913-14.

ANERCHIADAU AR YR HEBREID : Sef Cyfres o Anerchiadau Esboniadol ac Ymarferol, gan y Parch. O. L. Roberts, Lerpwl. Llian, 2/- "Cyfrol werthfawr iawn. Rhagora ar esboniad cyffredin. Cynghorwn holl aelodau ein Hysgolion Sul i'w phrynnu. Cant y cymorth goreu welson eto i ddeall yr Epistol at yr Hebreaid."—"Seren Gomer."

ESBONIAD AR YR EPISTOL AT YR HEBREID : Gan y Parch. Owen Thomas, D.D., Lerpwl. Plyg Mawr, Llian Cryf. Argraffiad y Maes Llafur, pris gostyngol, 3/6 nett. Pris arferol, 5/- "Ni chafodd darllenwyr Cymreig erioed y fath gyfleustra i geisio mynd i mewn i ystyr ogoneddus yr Epistol."—"Y Traethodydd."

NOW READY. ENGLISH EDITION.

MEMOIR AND SERMONS OF THE LATE REV. DAVID LLOYD JONES, M.A., LLANDINAM. The Memoir based on the Welsh Edition by Rev. Elias Jones, Rev. John Williams, and Rev. T. C. Williams, M.A., and now Edited by the Rev. R. Hughes, M.A. With an excellent Photogravure of the late Rev. D. Lloyd Jones, and 10 Illustrations. Cloth, 3/6 nett. Per Post, 3/10.

SPEECHES AND ADDRESSES : By the late T. E. Ellis, M.P. Collected and Edited by Mrs. Ellis. Superior Antique Paper, Uncut Edges, with an excellent Portrait of Mr. Ellis. Art Vellum. 2/6 nett, Per Post, 2/10. "A book to stir memories. Contains notable utterances."—"Manchester Guardian."

DAVID DAVIES, LLANDINAM (1818-1890). Gan Goronwy Jones, Prestatyn. Cynhwysa Benodau ar Bore Oes; Cysylltiadau Teuluol; Anturiaethau Boreuol; Gwawrddydd y Ffyrdd Haearn; Gwneud Ffyrdd Haearn; Glo; Barry; Y Meistr a'r Gweithiwr; Bywyd Cyhoeddus; Haelioni; a Chrefydd a Moss. Lliaws o Ddarluniau Hardd. Llian Destlus, 1/6. Dyddorol iawn. Gwobr-lyfr neu Anrheg Ddигuro.

TEULU BACH NANTOER : Ystori i Blant gan L. M. Owen (Moelona), Caerdydd. Buddugol yn Eisteddfod Genedlaethol Gwrecsam, 1912. Gyda 4 o Ddarluniau. Llian, 6ch. "Y mae hon yn ystori feistrolgar dros ben; anodd fyddai cael dim gwell i'r pwrpas. Yn wir, gem fechan yw."—"O'r Feirniadaeth."

AWDL DINISTR IERUSALEM : Gan Eben Fardd. Wedi ei golygu gan J. Lias Davies, Gwrecsam (Cyn-Athro Ysgol Sir, Llangollen), a T. Carno Jones, Ysgol Sir, Llangollen; gyda Rhagair gan Alafon. Llian, 9c. Yn ychwanegol at yr Awdl, ceir Hanes Bywyd Eben Fardd, Eglurhad meistrolgar ar Gyghaneddion a Mesurau'r Awdl, Hanes y Dinistr, a Geirfa fanwl yn cynnwys pob gair o'r Awdl. Darluniau. Gwerslyfr ardderchog i ysgolion a dosbarthiadau Cymreig.

TRO YN Y DWYRAIN : Gan y Parch. J. Griffiths, Llanfairfechan. Gyda 24 o Ddarluniau. Llian, 2/6. Cyhoeddir hefyd mewn tri o lyfrau, gydag wyth o ddarluniau ym mhob llyfr, Llian Hardd, 1/- yr un. Llyfr I.—O Gymru i Damascus; Llyfr II.—Trwy Wlad y Deg Llwyth; Llyfr III.—O Jericho i Gymru. "Dyddorol iawn, a hynod ddarllenadwy."—"Y Faner."

SALMAU'R WERIN : Gan T. E. Nicholas, Glais. Ail Argraffiad Diwygiedig. Amlen, 1/- "Cyfuniad o farddoniaeth wir a theimlad angerddol. Cyni'r dosbarth gweithiol sydd wedi llwyr feddiannu cydymdeimlad yr awdwr. Gwelodd orthrwm, ac y mae yn ei ddadlenu gyda medr bardd, ac yn ei herio gyda grym y diwygiwr."—"Cymru."

Llyfr Byw, Llawn Gwres, a Neges at bob Dyn.

YR ORIAU OLAF : Caneuon, Rhiangerddi, &c. Gan Ceiriog. Amlen, 1/-

JOHN CEIRIOG HUGHES : Ei Fywyd, Ei Athrylith, a'i Waith. Gan Llyfrbryf. Argraffiad Newydd, gyda 5 o Ddarluniau wedi eu tynnu yn bwrpasol i'r llyfr. Amlen, 1/-

TRAETHODAU LLENYDDOL DR. LEWIS EDWARDS : Detholiad gyda Nodiadau a Chwestiynau gan John Lloyd, B.A., Ysgol Sir Abermaw. Llian, 1/-

DETHOLION O STRAEON Y PENTAN : (Daniel Owen). Dan olygiaeth T. Gwynn Jones. Llian, 1/- Mae y gwaith yn cynnwys Rheoleiddiad yr Orgraff, Nodiadau ar Ffurfiâu Sathredig a Dullweddau Estronol, Neilltuoion y Dafodiaith, a Geirfa helaeth. Mae yn neilltuo o feistrolgar. "Of especial value."—"The Celtic Review."

ORIAU GYDAG ENWOGION : Gan Anthropol. Argraffiad Newydd gyda Darluniau. Llian, 1/- Amlen, 6ch.

TLYSAU YNYS PRYDAIN : Cipdrem i Oes Arwraidd y Cymry. Gan H. Brython Hughes. Gyda Darluniau. Llian, 1/6.

AREITHYDDIAETH : Llawlyfr Cyd-Fuddugol Eisteddfod Genedlaethol Colwyn Bay. Gan y Parch. H. Lefi Jones. Llian, 1/6. "Y mae y llyfr yn un sylweddol a da. Y mae'n bleser gennyf roi cymeradwyaeth galonnog iddo."—Proff. J. Morris Jones, M.A.

—: oo :—

Nid yw yr uchod ond detholiad bychan iawn o'n llyfrau. Y mae gennym ugeiniau o lyfrau ereill,—llyfrau i gyfarfod a phob chwaeth. Gofyner i Lyfrwerthwr Lleol am eu gweld, hefyd am ein Catalog Llyfrau (80 t.d.), Llyfrau Ysgol (84 t.d.), Cerdoriaeth (72 t.d.), neu anfoner atom ni.

—: oo :—

HUGHES A'I FAB, CYHOEDDWYR, WREXHAM.

Y BEIRNIAD

"PRO PATRIA!"

EISTEDDAI y Nyrs wrth y gwely—
 Aethai yno yn enw Crist,
 Meddai hi ; ond 'doedd waeth heb gelu—
 'Roedd ei chalon yn waeth na thrist.
 Dwedasai'r offeiriad yn groyw
 Pan oedd hi yn ymadael â'i gwlad,
 Fod rhinwedd i'w gael yn loyw
 Ynghanol erchyllter y gâd ;
 A hynny'r oedd hithau'n ei amau,
 Er y clywsai hi lawer un
 Yn enwi cariadau a mamau
 Ac yn galw ar Dduw ei hun ;
 A'r caplan yntau'n gweddio
 Dros ambell greadur tlawd,
 A hwnnw yn torri i grîo—
 Nid oherwydd y briw yn ei gnawd.
 Ac fel 'roedd ei meddwl yn plymio
 I ddunos ein daear brudd,
 Cafodd ei hunan yn hymio
 Rhyw obaith am Doriad Dydd.
 "Nyrs !" meddai llais crynedig,
 "Diolch i Dduw am Gymraes !"
 A chododd y pen lluddedig,
 A thynnwyd uchenaid laes.

Sibrydodd hithau, gan synnu,
 Am "waedu dros yr Hen Wlad"—

'Doedd hi'n meddwl dim, ond mai hynny
 Oedd geiriau cyffredin y trad.
 Chwarddodd y gŵr yn y gwely—
 Rhywbeth rhwng chwerthin a nâd—
 "Gwrandewch ar y gwir heb ei gelu
 Sut yr fym-ni yn caru'n gwlad !

"Ar ol i mi ddrysu Shani—
 Sut y gwnês i'r fath beth, Duw a'i gŵyr !
 Ond 'rown i'n gynddeiriog amdani—
 A'r ffair, a mynd adre'n hwyr !
 Wel, drannoeth, ni fedrwn i beidio
 A chrïo, ran saled y tro,
 A hithau mor llwyd, yn uchneidio
 Nes oeddwn i bron mynd o 'ngho.
 Diawl ! fedrwn i aros mo'i gweled,
 Er na bu hi unwaith yn groes,
 Ond wylo, bob tro, cyn dawled,
 Fel petae pob pleser yn loes ;
 A finnau yn yfed fel gelen,
 A'i phoeni 'n fy niod o hyd,
 A'm damnio o'r herwydd, pan oera i 'mhen,
 Ac yfed rhag cofio, 'r un pryd !

"Un noswaith, pan oedd rhyw bregethu
 Yn y capel, am ddwyawr neu dair,
 Meddyliais ei bod hi am fethu,
 O'r diwedd, a chadw ei gair ;
 Ond hi ddaeth, ac fe grïodd mor druan
 Nes rhegais hi'n greulon iawn ;—
 'Rown innau cyn feddwed yn fuan
 Na wyddwn pa beth a wnawn.

"Deffrôais y bore'n ol hynny
 A'm gwddw fel ffwrnes ar dân,
 Pob gewyn a chymal yn crynu,
 A'm dillad yn garpiâu mân ;

Y cwbwl a gofiwn o'r twrw
Oedd ymladd fel cythraul â thri,
A lluchio'r gwydrau a'r cwrw
O gwmpas, a chwdu fel ci.

“ Ond er na bu fochyn na diawl
Cyn futred neu waethed â ni,
'Roem yn union at angen y sawl
Oedd yno'n ein listio ni
I wisgo dillad y brenin,
Er ffoi rhag cyfraith ein gwlad,
I swagro'n llawen a thyngu'n flin,
A dysgu mwrddro fel trad.

“ Cofiais, un waith, am ryw funud,
Bod fy mam at drugaredd y plwy ;
Byddai Shani, cyn hir, yr un ffunud,
A'i chalon, fel hithau, yn ddwy !
Ni wyddwn ai wylo ai rhegi
A wnawn—'roedd fy llygaid yn llaith,—
Ond ofer oedd poeni, a gwegi'n rhoi blas
Ar hwyliad y llong ar ei thaith !

“ Yn dri deg blinedig a llymion
Y rhegem y gwres bob un,
A'n gynnu a'n traed yn drymion,
A'n syched fel uffern ei hun ;
Draw, 'roedd rhyw goed megis ffawydd,
A throstynt dyrchafai mwg ;
Dwfr oedd ein hunig awydd—
Wedyn y taniwyd y drwg !
Cyflymodd ein traed briwedig,
A'r gynnu'n ysgafnach a gaed ;
Pa waeth os oedd gelyn cuddiedig—
Cyn hir byddai'n oer yn ei waed !
Dwfr—rhywbeth gwlyb i oeri
Y tân ym mhob gwddw coch,

Ac os rhaid i'r gynnu boeri,
Wel, llosgi, a sticio moch !

“Pob un, a'i fys ar y glicied,
Yn lithro'n lladradaidd i'r coed ;
'Doedd yno ddim deilen yn smicied—
Fu'r bedd ddim tawelach erioed !
Dim ond fod sŵn piano
Yn disgyn o rywle i lawr—
Ond pwy roisai ddam amdano,
A'i wddw ar dân ers deng awr !

“Chwi glywsech sŵn ambell wybedyn,
A thri deg yn cymryd eu gwynt,
Nes gwelwyd y ffynnon—ac wedyn
Y gwyddech ddistawed oedd gynt !
Nid tri deg a gadwai orchmynion
Oedd yno, ond pawb drosto'i hun—
Os buom ni rywdro yn ddynion,
Gwnaeth syched ni'n ddiawliaid bob un !
Ac yno bu wthio a brochi,
A rhegi a rhwygo a thrin ;
Ond er fod y ffynnon yn cochi,
'Roedd ei blas, fel ei lliw, megis gwin !
Ac yno, pan dorwyd y syched—
Pa waeth fod y drwyth yn gre ?—
Ni welswn i fangre cyn wyched—
Duw, 'roedd 'no baradwys o le !

“Ni chlywid mo sŵn y piano
Pan dawodd y drafferth a'r drin,—
Mae'n debyg na chofwyd amdano,
A ninnau yn genfaint mor flin ;
'Roedd pawb yn rhyw sarrug farweiddio—
Ba waeth os oedd galw draw,
A gwaethaf y gwres yn dwyseiddio,
A chysgod y coed ger llaw ?

“ Dihunais, a’r haul i’w weled
 Waith dwyawr yn is i lawr ;
 Erbyn hyn, ’roedd y lle cyn daweled
 Ag oedd cyn yr helynt fawr.
 ’Roedd dau yn fy ymyl yn cysgu
 Heb symud na throed na llaw,
 A rhyw ugain o’r lleill yn cymysgu
 Eu chwerthin a’u llyfon, draw.

“ ‘ Hurry up ! you’re dam’ slow at it, laggards ! ’
 Medd rhywun o’r ugain, yn groch ;
 Ar hynny, daeth Jobkins a Jaggards
 O’r tŷ, a’u hwynebau yn goch ;
 Daeth Juggins a Muggins a Snoddy,
 Gan regi ‘ these bloody Boers ’ ;
 ‘ Taffy ! ’ medd un, a mi’n codi,
 ‘ Buck up ! there’s some fun indoors ! ’

“ Aeth y pump at y lleill, gan chwerthin,
 Ond cysgai y ddau dan y coed ;
 Amheuais a fum i yn perthyn
 I haid mor fudrogaidd erioed !—
 ‘ Roedd y cwsg wedi’ m dwyn o’r drwbwl
 I Gymru, yn hogyn bach—
 Ond buan y cofiais y cwbwl
 Wrth weld eu hwynebau crach !
 ‘ Roedd y saith ar hugain yn myned,
 A’r ddau eto’n cysgu, draw,
 A mi â phob gewyn cyn dynned
 A phe bae ryw ddrwg ger llaw ;
 Mor fudr oedd y ddau gysgadur,
 Mor gas oedd yr haid i gyd !
 A minnau’n eu canol, greadur,
 Fu gynt yn ddi-niwed ei fyd !
 Cyfodais fy ngwn i fyny,
 Gan feddwl am ddefro’r ddau—

Os dygais fy hun i hynny,
 Myfi oedd i'w feio'n ddi-au !
 Ond cofiais am eiriau Snoddy,
 A'i olwg gythreulig hy,
 A cherddais, a'm gwaed yn codi,
 I edrych beth oedd yn y tŷ.

“ Duw a faddeuo i ddynion,
 Os oedd un ohonom yn ddyn
 Ac enid diawlaid noeth lymynion—
 Ai diawl oeddwn i fy hun ?
 Cofiais am sŵn y piano—
 'Roedd honno yn yfflon mân,
 A'r llawr—'rwy'n cofio amdano—
 Pwy ond Duw allasai'i wneud o'n lân ?
 Bu agos i minnau gyfogi
 Wrth weld yr anfadrwydd i gyd,
 Ond clywais ryw beth yn ysgogi,—
 Ac yno, ar lawr, ar ei hyd,
 'Roedd geneth, ac oddi amdani,
 Rhwygesid ei dillad yn rhydd—
 Duw ! cofiais am wyneb Shani,
 A'i chwyno bach isel a phrudd !

“ Saith gythraul ar hugain fu yno—
 A hithau oedd gynneu yn lân—
 'Down i fawr gwell fy hun, boed a fynno,
 Ond, diawl ! aeth fy enaid ar dân !
 'Dwy'n cofio mo'r helynt arswydus
 Pan ddaeth y ddau arall i'r tŷ,
 Ond clywais eu crechwen nwydus,
 A gwelais eu trachwant hy.

“ ‘Stand back ! ’ ’rydwy'n cofio dweyd hynny,
 ‘ Or I'll brain you, by God, that I'll do ! ’
 Gan droi bôn fy ngwn i fyny,
 'Rwy'n cofio cynddaredd fy llw ;

Nid wn at ba le yr anelais
 Bob ergyd am chwarter awr,
 Ond tawodd y twrw. A gwelais
 Ddau glwt o ymennydd ar lawr !

" Am eiliad, 'rwy'n cofio synnu
 Weld heglau'r ddau ffyrnig gynt,
 Fel heglau cyw iar, yn rhyw grynu,
 Ar ol rhoddi tro i'w gorn gwynt ;—
 Ond teimlais fy mhen yn nofio,
 A rhuthrais yn wyllt o'r tŷ,
 A'r cwbl yr wyf yn ei gofio
 Yw fod popeth a welwn yn ddu !
 Ond pan glywais chwi, Nyrs, yn canu
 Darn pennill o Doriad Dydd,
 Dyna 'mhen i fel petae'n gwahanu,
 A'm tafod yn mynd yn rhydd !
 A dyna i chwi'r gwir amdani,
 Hanes Cymro wnaeth gam,
 A ddrysodd ei gariad—O ! Shani !—
 Ac a dorrodd galon ei fam !
 A laddodd ddau ddiawl, mae'n wir,
 Ond nid wyf am hynny'n 'difaru—
 Y boen sydd yn para'n hir
 Ydi'r meddwl am y ddwy fu'n fy ngharu !
 Do, dwedais y cwbl, ni rusais,
 Na, na, 'dydw i ddim yn sâl—
 Ond cerddais y ffordd a ddewisais,
 Ac yn awr, 'rydw i'n mynd i gael tâl ! "

T. GWYNN JONES.

PA LE YR YDYM YN SEFYLL?

YN ystod y deugain mlynedd diweddaf, aeth cenedl y Cymry drwy gyfnewidiadau dirfawr. Bron na ellir dywedyd, "Yr hen bethau a aethant heibio; wele gwnaethpwyd pob peth yn newydd." Nid yw grym y bywyd newydd eto wedi dihysbyddu ei hun, na'i holl effeithiau eto yn amlwg i'r llygad. Felly, cynnar yw i ofyn y cwestiwn, "Pa le yr ydym yn sefyll?" Yn wir, a siarad yn fanwl, nid *sefyll* yr ydym, ond parhau i symud. Ni all cenedl, mwy na pherson unigol, sefyll yn yr unman. Ym myd newid a mynd yr ydym yn byw. Llifo'n ddiorffwys y mae afon bywyd. O Heraclitus hyd Henri Bergson ceir cadwyn o athronwyr yn dysgu mai mudiad yw hanfod bywyd, ac y mae haen o wirionedd yn hyn. Nid dyna'r gwir i gyd o lawer; mae datblygiad yn rhagdybio'r arhosol yn ogystal a'r cyfnewidiol, onide buasai pob moment yn ddechreuad newydd, ac ni ellid manteisio ar brofiadau y gorffennol. Ond nid wyf am oedi i drafod y mater yna. Gofyn yr wyf, Pa le yr ydym yn sefyll? Neu os *mynd* yr ydym, mynd i ba le, ac i ba gyfeiriad? Ai yn ol ai ymlaen? Ai datblygu ynteu dirywio yr ydym? Beth yw ffrwyth holl symudiadau a chynhyrfiadau cyfnod "y deffroad"? Pa un ai ennill ai colled i fywyd dyfnaf ac aruchelaf y genedl? A yw cyfalaf meddyliol, moesol, ac ysbrydol yr oes hon yn gyfoethocach nag eiddo'r oes o'r blaen?

Nid cwestiynau hawdd i'w hateb yw y rhai hyn. Yn ffodus i mi, nid fy amcan yw eu hateb, yn gymaint a'u gofyn. Nid fy nôd fydd cyrraedd pendantrwydd anffaeledig y "cadarnhaol" neu y "nacaol," yn null gwron Cymdeithas Ddadleuol y pentref, neu blantos Senedd yr ymerodraeth, ond deffro'r meddwl i ystyriaeth a'r gydwybod i hunan-ymholiad. Rhaid cofio nad wrth arwynebedd pethau yn unig y mae mesur cynnydd cenedl. Mae i fywyd ei ddyfnder yn ogystal a'i arwynebedd, ei angerddoldeb yn ogystal a'i eangder. Neu i newid ychydig

ar y ffigur, nid peth i'w *jesur* yn unig yw bywyd, ond peth i'w *bwysso*. Beth yw ein pwysau heddyw yng nghlorian barn-gywir ? Gyda'n manteision mwy, ai gwell ai gwaeth ydym na'n tadau ?

Cyn wynebu cwestiwn fel yna, rhaid meddu syniad cywir am beth yw *safon* gwerth. Yn ol pa safon yr ydym i "adnabod y pethau sydd a gwahaniaeth rhyngddynt" ? Mawr yw eindyled i Kant am ddysgu, dros gan mlynedd yn ol, nad oes dim yn hanfodol werthfawr ond *cymeriad*. "Nid oes dim yn y byd, nac allan o hono, y gellir ei alw yn ddiamodol dda ond ewylllys dda." Y mae i bethau ereill eu gwerth—cyfoeth, dysg, dylanwad, etc.,—eithr fel *moddion* yn unig. Mae eu gwerth yn dibynnu ar yr amod fod y sawl a'u medd yn eu hiawn ddefnyddio. Rhaid iddynt gydymffurfio â thelerau neilltuol y tu allan iddynt cyn y gellir eu galw yn dda. Ond y mae ewylllys dda yn dda ynddi ei hun, heb amod na theler yn y byd. Y mae "megis gem sy'n disgleirio gan ei goleu ei hun, fel peth sydd a'i holl werth ynddi ei hunan." Dyma, i mi, y peth mwyaf gwerthfawr yn holl ddysgeidiaeth Kant, sef ei bwyslais ar werth safonol moesoldeb. Eto beiddiaf fyned gam ymhellach na'r cawr-feddyliwr hwn, trwy ddywedyd mai yr *ysbrydol* yw safon gwerth. Yn gorwedd o dan y byd moesol, fel sail iddo, y mae y byd ysbrydol, cartref holl ddelfrydau y Da, y Gwir, a'r Prydferth, fel yr hanfodant mewn personoliaeth berffaith, sef Duw. Arhosodd Kant gyda'r moesol, heb ofyn, *Paham* y mae yr ewylllys foesol yn hanfodol dda ? Credaf fod yr ewylllys dda a ganmolir ganddo yn dda am ei bod "in tune with the infinite," am ei bod mewn cydgoradiad â natur ddyfnaf pethau, yn gydsain â'r meddwl dwyfol, yr hwn yw sylfaen a sylwedd y cread. Yr unig beth sydd yn hanfodol a diamodol werthfawr yw yr hyn a eilw Eucken "y Bywyd Ysbrydol," yn ystyr eangaf yr ymadrodd, yn cynnwys wrthgwrs y bywyd moesol. Amodol ac israddol yw gwerth popeth arall. Hwn yn unig a ddisgleiria megis gem gan ei goleu ei hun. Mae hyn i'w gymhwyso at fywyd cenedl yn ogystal ag at bersonau unigol. Yng ngoleuni'r safon-brawf hwn y dyldid ystyried y cwestiwn, Pa le yr ydym yn sefyll ?

I ddeall grym y cwestiwn, rhaid ceisio taflu trem ar bethau fel y maent, o'u cymharu â'r hyn oeddynt gynt. Mae llu o bethau yn hanes diweddar Cymru a barant lawenydd pur i galon pob cenedl-garwr. Ni ellir ameu nad ydym wedi meddiannu tir lawer, ac wedi eangu ein hetifeddiaeth. Ond fel y mae heulwen a chysgod yn dilyn ei gilydd mewn natur, felly yn fynych ceir y goleu a'r tywyll mewn bywyd yn cerdded yr un palmant ochr yn ochr. Nid yw barn gywir yn cau ei llygad ar yr ochr oleu yn null y *pessimist*, nac yn anwybyddu yr ochr dywyll fel y gwna yr *optimist*, ond yn sefyll yn deg yn y canol, modd y gallo weld y ddwy ochr. Dyna ein dyledswydd ninnau.

(1) Pwy na lawenhâ yn yr hyn a elwir "*y deffroad cenedlaethol*"? Yn y dyddiau diweddar hyn, gwawriodd haul deffroad ar ein gwlad. Dihunodd y genedl i ymwybyddiaeth o'i chynhysgaeth a'i chenhadaeth. Daeth i sylweddoli fod iddi hawl ddwyfol i fodoli, ac i gymryd ei lle urddasol ei hun dan yr haul,—hawl i gerfio llwybr iddi ei hun mewn hanes yn unol â'i hathrylith gynhenid. Yn ddiameu, cam ymlaen oedd hwn. O ymwybyddiaeth i *hunan*-ymwybyddiaeth,—dyna (yn ol y meddylegwyr) yw cwrs datblygiad personoliaeth. A dyna hefyd yw llwybr tyfiant cenedl. Heb hunan-ymwybyddiaeth—heb ymdeimlad o'i hunaniaeth, ei hadnoddau, a'i neges arbennig—ni all cenedl chwarae ei rhan ar faes hanes. Yng ngoleu gwawr y deffroad iaith y galon wladgarol yw, fel y dywedai Wordsworth:

Bliss was it at that dawn to be alive;
But to be young was very heaven!

Er hynny rhaid cofio, nid digon i wlad yw yr ymwybyddiaeth genedlaethol; rhaid wrth yr ymwybyddiaeth *uwch*-genedlaethol (os goddefir y gair). Nid digon iddi geisio ei sylweddoli ei hunan; rhaid iddi ymdrechu sylweddoli yr hyn sydd uwchlaw iddi, sef delfrydau y byd ysbrydol a moesol. Y mae un deyrnas yn bod sydd uwchlaw pob teyrnas arall mewn awdurdod a gwerth, sef "teyrnas Dduw a'i gyfiawnder ef"; ni all un wladwriaeth ddaearol fod y peth a ddylai, ond yn unig fel

y mae yn cadw ei llygad ar “y deyrnas nad yw o’r byd hwn.” Fe gytuna pawb fod Moses yn enghraifft ddisglair o arweinydd deffroad cenedlaethol. Ef ydoedd “pensaer celfydd” cenedl Israel; gwnaeth “bobl briodol i Dduw” allan o ddefnyddiau mor amrwd â chrwydriaid grwgnachlyd yr anialwch. Ond pa fodd y llwyddodd i wneuthur hyn? Onid drwy ufuddhau i’r llais mewnol a ddywedai, “Gwel ar wneuthur ohonot bob peth yn ol y portread a ddangoswyd i ti yn y mynydd”? Ond pa le yr ydym *ni* yn sefyll? A yw ein harweinwyr heddyw yn dilyn y portread a ddangosir yn y mynydd? A yw eu llygaid ar yr ysbrydol a’r tragwyddol? Ysbrydolrwydd, medd Matthew Arnold, yw’r peth amlycaf yn athrylith y Celt. Ond a ydym gystal a’n tadau yn hyn o beth? Testun diolch yw fod proffwydi cyntaf y deffroad—dynion fel Hiraethog, Lewis Edwards, Henry Richard, Tom Ellis—yn bobl oedd yn byw yng ngoleu’r anweledig, a bod eto lawer sy’n dilyn eu camre. Ond testun gofid yw fod yr oes hon, ar y cyfan, yn wannach ei ffydd ac yn fwy materol na’r oes o’r blaen. Ni ellir dywedyd yn rhy bendant mai adeiladu tŷ ar y tywod yw ceisio codi cenedl ar sylfaen sigledig materoliaeth, ac mai ofer yw gosod seiliau cymdeithas ar wagle anwybyddiaeth (*agnosticism*). Na, rhaid cloddio’n ddwfn, a chodi’r deml ar Graig yr Oesoedd. Rhaid i fywyd cenedl fod yn fynegiant o ewyllys ddatguddiedig Duw—y Da, a’r Gwir, a’r Prydferth—cyn y gall fod yn ffyddlon i’w hunan goreu. Dyweder a fynner, y bywyd ysbrydol yw colofn a sylfaen cenedl. Ar graig ffydd,—nid ffydd ddall, sef ofergoeliaeth, ond ffydd oleu, resymol, sydd a’i llygad yn ddigon treiddgar i weled drwy fur trwchus y materol—ar y graig hon yr adeiledir Cymru newydd; onide, ei chwymp a fydd fawr, pa mor wych bynnag yr adeilad, na pha mor uchel bynnag ei binaclau.

(2) Ffurf neilltuol ar y deffroad cenedlaethol yw *y deffroad addysgol a meddyliol*. Mae tyfiant cyfundrefn addysg Cymru yn ystod y deugain mlynedd diweddaf mor llawn o ramant a dim mewn chwedloniaeth. Gellid meddwl fod rhyw allu swyngyfareddol wedi bod ar waith yn cyflawni gwyrthiau, oni bai wybod ohonom mai llafur hunanaberthol cenhedlaeth

o wladgarwyr fu yn foddion i effeithio'r chwyldroad. Mae yn rhy gynnar eto i olrhain effeithiau y deffroad addysgol a meddylol. Ond diogel yw dywedyd mai un o'i effeithiau yw lledu byd y Cymro. Mae gorwelion ein bywyd yn llawer eangach nag y buont. Gwahoddir meddwl ein pobl ieuanc heddyw i feysydd eang gwyddoniaeth, athroniaeth, llenyddiaeth, a hanes y byd, tra y troediai ein tadau hen rigolau cynefin diwinyddiaeth gul a barddoniaeth gaeth. Bodlonai ein tadau ar rwyfo eu cwch yn araf a hamddenol ar yr afonydd a lifent drwy ddyffrynnoedd culion ; ond heddyw y mae Cymru fechan yn hwylio ei llong i gyfeiriad y cefnfor llydan, a'i hwyneb at y byd.

Yn hyn oll yr ydym yn llawenhau. Yn unig gofynnwn, Onid oes berygl i ni, wrth ennill mewn eangder, golli mewn dyfnder, ac wrth ennill mewn goleuni golli mewn gwres ? Nid oes raid iddi fod felly, eto y mae perygl. Clywais Sais o fri yn darlunio fel y mae ambell lanc yn awyrgylch y Brifysgol yn cefnu ar yr hen syniadau a ddysgwyd iddo ar yr aelwyd ; ac meddai, "*It was a broader horizon, but a colder sky.*" Nid heb angen y sibryda Elfed yng nghlust y Cymro ieuanc sy'n gweled drysau newydd yn ymagor o'i flaen :

Mae dy wyneb weithion
At y llydan fyd ;
Cadw wres dy galon
Yr un pryd.
Dante,—dos i'w ddilyn,
Shakespeare,—tro i'w fyd ;
Cofia Bantycelyn
Yr un pryd

Nid dadleu yr wyf dros ddal gafael yn gyndyn yn hen syniadau yr aelwyd. Na, fel y tyfwn mewn deall a phrofiad rhaid i'n syniadau dyfu'n gyfatebol. Nid yw credo plentyn deg oed yn ddigon llydan i'r gŵr ieuanc graddedig sydd wedi agor ei lygaid ar broblemau bywyd. Ond credu yr wyf y gellir eangu'r cylch heb newid y canolbwynt, y gall y pren dyfu a lledu ei ganghennau yn llawn gwell heb i chwi ei dynnu o'r

gwraidd, a bod y llestr ar y cefnfor yn llawer diogelach heb i chwi daflu i ffwrdd yr angor a'r llyw a'r cwpawd. Haedda'r gwr ieuanc ein cydymdeimlad yn yr argyfwng pwysig pan deimla ei fod yn colli ei afael ar ei ffurf-feddyliau boreol, ac heb ennill rhai eraill yn eu lle. Ond cofied y cyfryw na all ysbryd dyn fodloni ar fod yn bererin digartref ar y *prairie* agored a llwm. Rhaid iddo wrth aelwyd glyd a chynnes mewn credo. Ni raid i gredo ddofn fod yn gredo gul. Deffniodd rhywun athroniaeth neu ymchwil dyn am wirionedd fel "*the homesickness that would be everywhere at home.*" Wel, gall yr hwn a gred mewn Duw fel Tad Hollbresennol deimlo ei fod "*everywhere at home.*" I un felly y mae'r cread i gyd yn gartref, a chalon Tâd yn curo'n gynnes ym mhob man. Dyna i chwi ddigon o eangder, ond nid eangder y Sahara Desert, ond eiddo Tŷ ein Tad, yn yr hwn y mae "llawer o drigfannau." Tadolaeth Duw yw gwirionedd canolog Cristionogaeth, ac nid wyf yn anobeithio am neb, pa mor sigledig bynnag y bo ar faterion eraill, sydd yn meddu ar brofiad o Dduw fel Tad. Mae ei wyneb tua'r goleu.

Dadleu yr wyf dros i ni beidio a cholli dyfnder argyhoeddiad wrth ennill eangder gwybodaeth. Yr ydym yn rhagori ar y tadau yn y diweddaf, ond ar ol iddynt, mae lle i ofni, yn y cyntaf. Ond pa un o'r ddau sy'n cyfoethogi bywyd fwyaf? Pa un yw y gallu cryfaf yn ffurfiad cymeriad? Credaf mai y blaenaf. Nid yr hyn a wyddom sy'n dylanwadu'n ddyfnaf arnom, ond yr hyn a gredwn. Gafael mewn ffeithiau allanol mae gwybodaeth; ymwneud âg egwyddorion mewnol y mae argyhoeddiad. Gwn beth yw uchder y Wyddfa, a pheth oedd dyddiad brwydr Waterloo, a gwn i Iesu farw ar Galfaria. Ond ffeithiau allanol yw y rhai hyn, ac fel y cyfryw prin y cyffyrddant â'm bywyd mewnol. Ond os wyf yn adnabod Duw fel Tad ac Iesu Grist fel Gwaredwr, dyna argyhoeddiad a dry yn rym bywyd oddimewn ac yn symbyliad i ymarweddiad daionus. Nid digon yw gwybod, rhaid adnabod; nid ffeithiau hanesyddol ond gwirioneddau profiadol sy'n creu cewri a phroffwydi. Nid llawer o rym sydd yng nghymeriad dyn nad yw yn ddim amgen na math o Wyddoniadur (*Encyclopædia*),

sef casgliad o ffeithiau marw heb argyhoeddiad byw yn ganol-bwynt iddynt. Onid oes perygl heddyw hyd yn oed i grefydd ei hun fynd yn fwy o fater astudiaeth nag o fater bywyd ? h.y., i ni edrych arni yn ei gwedd *hanesyddol* yn hytrach nag fel y mae yn *wir i ni*. Yr adrannau o ddiwinyddiaeth sy'n creu'r diddordeb mwyaf byw heddyw yw *Historical Theology, the Psychology of Religion, Comparative Religion*,—meysydd tra chyfoethog, a thystion gwerthfawr i'r ffaith fod dyn ymhob canrif a chyfandir yn fôd crefyddol,—eto meysydd sy'n delio yn unig â'r cwestiwn, Beth oedd neu sydd yn wir i bobl eraill ? Yn hwyr neu yn hwyrach rhaid i Ddiwinyddiaeth Gyfundrefnol ddyfod eto i fri, i geisio ateb y cwestiwn, Beth sy'n *wir i ni* ? Pell iawn wyf o ddibrisio'r ysbryd hanesyddol mewn diwinyddiaeth, ac nid oes yr awydd lleiaf ynof i ddwyn yn ol y pendantrwydd anffaeledig hwnnw oedd yn codi o anwybodaeth a chulni. Ond dywedaf yn ddibetrus fod yn rhaid i oes gref a chenedl rymus feddu ar argyhoeddiadau dyfnion i fod yn angor i'r enaid ac yn sylfaen i'r cymeriad.

(3) Un o arwyddion goreu yr amserau yw *y deffroad cymdeithasol* sydd heddyw yn allu mor rymus yn ein gwlad. Wrth gwrs, nid mudiad Cymreig mo hwn, ond mudiad bydlydan nad yw yn parchu ffiniau cenedlaethol. Llifa fel llanw mawr drwy'r byd ; ac ymhlith mannau eraill daeth y llanw i mewn i Gymru, yn enwedig i'r ardaloedd gweithfaol, gan greu anesmwythder ac aflonyddwch ynghyd â brwdfrydedd diwygiadol. Disgwyliwn lawer oddiwrth yr ysbryd newydd hwn. Mae eisoes wedi seinio cnul yr hen arwyddair “Trechaf treisied, gwannaf gwaedded,” ac wedi alltudio athrawiaeth y *laissez faire* o wleidyddiaeth ymarferol. “Gorchymyn mawr Cristionogaeth,” medd Mr. David Thomas, “yw ‘cerwch eich gilydd’ ; egwyddor fawr cydymgais fasnachol yw ‘curwch eich gilydd’ ” (*Y Werin a'i Theyrnas*, tud. 340). Ond ymweithia ysbryd newydd yn ein gwlad, i gyfeiriad cymhwysu'r gorchymyn mawr Cristionogol at fasnach a gwareiddiad, ac yn arbennig i gyfeiriad ymgeleddu'r gwan a'r clwyfus sy'n analluog i'w hymgeleddu eu hunain. Teimlir y dylid edrych ar y llafurwr, nid fel *peiriant* i droi allan hyn a hyn o nwyddau i gyfoethogi

ei feistr, ond fel *dyn* yn meddu hawl i bob cyfleustra rhesymol i ddatblygu ei bersonoliaeth a byw y bywyd llawn. Aed y mudiad cymdeithasol rhag ei flaen i droi'r gwirionedd o frawd-oliaeth dyn yn ffaith mewn bywyd.

Eto ni allwn gau ein llygaid ar y ffaith fod athroniaeth y diwygiwr cymdeithasol yn fynych yn wallus, a'i syniad am fywyd yn unochrog. Ceisïaf roi bys ar rai o'r peryglon sy'n llechu yn y mudiad cymdeithasol, er na chaniata gofod i mi ymhelaethu fel y carwn. (a) Rhoddir pwyslais anghyfartal ar ochr *faterol* bywyd. Yn anffodus, mabwysiadodd Karl Marx, sylfaenydd Sosialaeth wyddonol, fateroliaeth drwyadl fel ei greddo athronyddol. Nid oes un cysylltiad angenrheidiol rhwng y mudiad cymdeithasol, oddimewn nac oddiallan i Sosialaeth, â materoliaeth; ond yn natur pethau, gan mai gwella'r amgylchiadau oedd y peth yr amcenid ato'n uniongyrchol, gosodid y pwyslais bron yn llwyr ar amodau materol cynnydd. Felly cyfyd y perygl o anghofio fod "y bywyd yn fwy na'r bwyd," ac felly nad trwy fara'n unig y bydd byw dyn; neu fel y dywed Carlyle, "*The shoebblack also has a soul quite other than his stomach.*" (b) Gosodir gormod o hyder ar ddylanwad amgylchoedd, a rhy fach ar bersonoliaeth. Gwir fod dyn yn *greddur* amgylchiadau, ond mae yn llawn mor wir y gall fod, os dewisa, yn *greawdwr* amgylchiadau. Siaredir weithiau, yn null Rousseau, fel pe bai pob dyn yn hanfodol dda, ac fel pe bai'r gyfundrefn gymdeithasol yn gyfrifol am bob drwg. Arweinïa hyn i fychanu'r hyn a all dyn ei wneuthur drwy rym ewyllys, a mawrhau yn ormodol yr hyn a all trefniadau allanol ei wneuthur iddo a throsto. (c) Y canlyniad yw, lleihau yr ymdeimlad o gyfrifoldeb personol. Pan fo dynion wedi eu llyncu gan y syniad o'u hawliau, anghofiant fod ganddynt ddyledswyddau. Meddylïant beth yw dyled cymdeithas iddynt hwy, heb ystyried beth yw eu dyled hwy i gymdeithas. Ond wedi'r cyfan, un ochr i fywyd yw derbyn, ochr arall yw cynhyrchu; un ochr yw y gyflog, ochr arall yw y gwaith. Teimlaf yn gryf fod angen pwysleisio'r syniad o rwymedigaeth personol, rhag i'r nwyd ddiwygiadol ddirywio'n wanc hunangar.

Nid yw'r peryglon hyn yn anwahanol gysylltiedig â'r mudiad cymdeithasol ; cyfodant yn unig o'r duedd yn y natur ddynol i fethu gweld ond un ochr i bethau, ac felly i golli mewn cydbwysedd. Y feddyginiaeth yw, meithrin y bywyd ysbrydol ; oblegid un o brif elfennau'r bywyd hwnnw yw ymdeimlad o gyfrifoldeb moesol, yn codi o'r syniad ein bod yn gyfrifol ymhob dim i'r Pen-Arglwydd Mawr sy'n eistedd ar orsedd y cread. Ai gormod hyfder fyddai ynof i droi Y BEIRNIAD am eiliad yn bulpud, ac i apelio at bob gwladgarwr i daflu ei ddylanwad o blaid *dyfnhau* ein bywyd cenedlaethol, a chryfhau y rhwymau dirgel a gysylltant ein cenedl wrth yr Anweledig ? Nid apêl yw hon i neb i fod yn gaeth i gredoau traddodiadol yn y llythyren ohonynt, ond i fod yn ffyddlon i ddelfrydau aruchelaf y bywyd ysbrydol.

*Coleg Coffa,
Aberhonddu.*

D. MIALL EDWARDS.

"YR YSTORM"

GELLIR galw'r cyfnod o ganol y ddeunawfed ganrif i ddechreu'r ugeinfed yn oes y pregethwr, yng Nghymru. Denwyd athrylith y genedl i'r pulpud, a dysgwyd yr awenau a'r celfyddydau i gyhoeddi neges a dysgu gwers yn y cwbl a wnaent. Trodd y delyneg a'r darlun i ffordd y bregeth a'r salm, aeth yr anthem a'r dôn i'r cysegr, crogwyd y delyn ar yr helyg, ac anghofiwyd y ceinwaith o ganu pennill yn bur llwyr. Dawn y proffwyd oedd hud y bobl, a chymerwyd ei ffordd union o gyhoeddi a dysgu yn briod-ddull gan gelfyddyd yr oes. Ond nid yw'r celfyddydau cain mewn bri yn oes y proffwydi, ac ofer disgwyl i genedl fo dan gawod o wreichion allu trin arfau'n gynnill a naddu gemau'n gyfunffurf a thlws.

Y mae llwydoleu oes newydd dros Gymru weithian, yn wir dros y byd gwareiddiedig. Geilw rhai beirniaid hi'n "oes dyn." Athroniaeth fydd hyfrydweh ei meddwl, meddyleg fydd ei hoff wyddor, a miwsig a fydd ei chelfyddyd bennaf, meddant hwy. Y mae eisoes rai arwyddion fod peth gwir yn y broffwydoliaeth. Cais gwyddor chwilio dinas yr enaid a mesur ei thyllau, ac y mae'r canu newydd yn chwilio am olud mewn problemau, ac yn cael miwsig mewn cyfriniaeth a dirgelweh. A dry celfyddyd ei llygaid rhag edrych ar anian, ac a baid awen a disgrifio gan osod ei bryd ar ddehongli? Dyna'r duedd yn awr. Mae cerddoriaeth erioed wedi byw'n nes at ddyn nag at natur, a hynny, fe ddichon, oherwydd ei chyfathrach agos â chrefydd. O gwmpas allorau cred y cafodd hi y canu mawr. Gwir y bu cryn gyweithas rhwng yr athronydd a'r bardd o ddyddiau'r hen glasurwyr hyd amser Robert Browning, ond ni bu meddwl a miwsig erioed yn gyfeillgar iawn. Tybid eu bod yn anghymharus. Swyno'r glust a defnyddu melyster ar galon friw a fu priod waith y canu gynt; ond bellach, cyffyrddir "tannau isaf" bywyd, a pherir

i'w cryndod, boed arw boed bêr, ganu'r gwaelodion i'n clyw. Er gwell neu er gwaeth, y mae cerddoriaeth wedi troi i drin pynciau, ac i chwilio am bereidd-dra ynghanol problemau mwyaf dyrys y byd. A chanddo'r fath gyfrwng yn y Gerddorfa, gall cerddor y dyddiau hyn fynegi bywyd cyfan—yn ei gyffro a'i hedd, ei wae a'i wynfyd. Ni raid ond cyfeirio at rai o'r prifweithiau diweddar i weled cyfeiriad y gerddoriaeth newydd. Dengys cynrychion Strauss, pencerdd yr Almaen, i ble mae pethau'n "tueddbennu" gyda meistri cerdd yr oes hon. Rhed y rhannau lleisiol ac offerynnol yn aml ar wahan, ceir y motifau a'r cerddsyniadau (*themes*) mewn lleoedd annisgwyl-iadwy, a phan fo alaw bêr gan un offeryn, ceir, weithiau, dabyrddu cyffrous gan yr offerynnau eraill, fel pe'n awgrymu'r anghytundeb bythol sydd mewn byd a bywyd. Ffilosoffi gwrthryfel ydyw cred Strauss am fywyd, ac y mae yn feistr ar drin anghydgordiau ac arfer cyferbyniadau. Miwsig y byd anianol a gawn ganddo ef. Canodd Wagner i serch a nwyd, ond aeth Strauss ymhellach, fel y dengys ei "Salome" a'i "Elektra." Dyma un o'r prif feistri yn ceisio ysgaru Crefydd a Chân oddiwrth ei gilydd. Ceir llawer o'r un nodweddion cerddorol yn Elgar, ond er yn newydd yn ei fiwsig, deil ef i gredu mai yn y byd crefyddol y mae deunydd y canu a bery byth. Prawf "The Dream of Gerontius" a "The Apostles" hyn. Canu prudd-der, cyfriniaeth, a dirgelwch bywyd a wna prif gerddorion Lloegr heddyw. Dyna "Omar Khayyâm" Bantock, a "The Veil" Cowen, yn enghreifftiau teg. Ofnwn fod oes fawr yr unawd a'r alaw wedi mynd. Ail beth yw'r felodi heddyw, a'r gamp bellach yw cynrychu effeithiau gyda chyfuniadau a chordiau. A'r corawd grymus ac nid â'r alaw fwyn y myn cerddor yr oes hon ddisgrifio bywyd. Mor rhyfedd y tery rhai o gorawdau "Atalanta in Calydon" Bantock glust wedi hen arfer â swyn tawel y ganig! Ond gan mai canu nwyd, rhuthr, dirgelwch, ac anesmwythder y natur ddynol a fyn y gerddoriaeth newydd, rhaid cydnabod ei bod yn dethol ei harfau yn bur feddylgar.

Da gennym weled fod yr adfywiad cerddorol am alw heibio i Gymru, y wlad deneuaf ei chlust a thyneraf ei chalon, yn yr

holl fyd ; ond gwlad, serch hynny, na wnaeth nemor i gefnogi ei cherddorion nac i feithrin athrylith gerddorol ei phobl. Mae'n rhyfedd fod ein prif gerddorion wedi dal i gyfansoddi i genedl mor anniolchgar ac esgeulus. Cyhoeddwyd dau waith pwysig iawn yn hanes cerddoriaeth Gymreig yn ddiweddar,—“Yr Ystorm” gan yr Athro David Jenkins, a “The Bard” gan Dr. D. Vaughan Thomas. Gwyddem am allu Mr. Jenkins fel cyfansoddwr o'r blaen, yn arbennig am ei fedr i ysgrifennu cerddoriaeth leisiol feddylgar a chref. Yn y gydgan a'r corawd y ceid ef ar ei oreu. Teimlem ei gyffyrddiad yn rhy drwm i'r ganig, ac yr oedd yn meddwl gormod mewn cordiau i allu cyfansoddi alawon hylithr. Cofier, fodd bynnag, mai ef yw awdur “Yr Arglwydd yw fy Mugail,” unawd sy'n canu hyder y credadun mewn nodau fel pe wedi eu tynnu oddiar dannau'r delyn aur. Ond hyd yn hyn, ni chyhoeddodd yr athro waith y gellir yn deg ei restru yn yr un dosbarth a'r “Ystorm.” Cynnill a fu'r Awen Gymreig yn ei chaniadau i weddau aruthr a chyffrous bywyd a natur. Rhodio'r meysydd drannoeth y ddrycin a fu ei harfer hi, a chanu i olion yr ystorm wedi i ddig yr elfennau wario ei holl nerth, a'r lloer dlos yn gwylio hun dawel anian. Prinion iawn yw disgrifiadau llenyddiaeth y Cymry o ruthr a gwallgofrwydd elfennau dinistr. Ac eto, trychineb yw calon y delyneg Gymraeg. Ni raid cyfeirio ond at engraifft neu ddwy o wahanol dymhorau'r gân i weled hyn. Dyma rai o'r ceinion,—“Cân Gwraig y Pysgotwr,” “Deio Bach,” “Bedd y Dyn Tylawd,” “Yr Eneth Ddall,” “Wyres Fach Ned Puw,” “Hwiangerdd Sul y Blodau,” “Hen Lanc Ty'nymynydd.” Y maent oll ar dafod leferydd y wlad, ac ymhob un cawn frath y pigyn yn dwyshau'r melyster. Ni allaf gofio am gân yn *disgrifio* galanas fel “Morfa Rhuddlan” Ieuan Glan Geirionnydd. Yn honno mae'r gyflafan yn lladd a dinistr yn yfed gwaed gwladgar. Nyddodd Eben Fardd awdl orchestol i “Ddinistr Jerusalem,” a chanodd Caledfryn ddarn pêr i “Ddrylliad y Rothsay Castle,” ac nid oes yn ein cywyddau diweddar felysach canu na'r un a geir yn “Ystorm” William Nicholson. Ond, fel rheol, ffoi o wŷdd galanas a chyffro, megis o reddf, a wna'i'n cerddorion a'n beirdd. Cofiwn

am ddau ddarn y diweddar Alaw Ddu, "Y Rhuthrgyreh" a'r "Danchwa," a darn byr Dr. Joseph Parry ar eiriau Hwfa Môn, "Yr Ystorm"; ond, gyda dwy eithriad bwysig, ni chafodd y dymestl hawl i dramwy drwy ystadau'r Awen Gymreig, er bod olion ei grym yn cwynfan yn "y broydd teg." Y ddwy eithriad ydyw traethgan Edward Stephen, "Ystorm Tiberias," a phryddest Islwyn, "Yr Ystorm." Gwelodd y ddau hyn fod eisiau ffurfiau eang a mesurau amrywiol i ddisgrifio'r ystorm. Y cywydd, y delyneg, a'r emyn oedd hoff arfau beirdd ein gwlad, a chyda'r anthem, y dôn a'r unawd y ceisiai'r cerddor ddisgrifio bywyd. Ond y mae'r ffurfiau hyn yn rhy fân i drin aruthredd, mawredd, a gogoniant y byd a'i hanes. Gwir i Oronwy ganu cywydd anniflan i'r "Farn," ond yn ei arddull a'i wisg y mae ei swyn, ac nid yn ei ddarluniau. Mae'r Awen, yn ddiweddar, yn ceisio eangach byd a gloewach nen, ac yn naturiol try'r bardd at y ddrama, a'r cerddor at y draethgan a'r chwaraegan i lunio, a lliwio, a chanu yr hyn a welont yn "y nef newydd a'r ddaear newydd." Cawn gryn lawer o gopïo arddull yng ngherddoriaeth y Cymry. Ol Handel sydd ar waith Edward Stephen; ceid Dr. Joseph Parry, yn ei dro, yn dilyn holl feistri cerdd anfarwol. Arddull Bach sydd ganddo yn "Emanuel," y mae'n dilyn Wagner yn "Belshazzar," ac yn copïo Donizetti yn "Blodwen." Ac yntau'n awenydd mor barod, trueni na chanasai fwy yn ei ffordd ei hun ac wrth reddf ei athrylith. Y mae un peth yn amlwg iawn yn yr ysgol ddiweddar o gerddorion Cymru, na fynnant mwyach gael eu harwain gan y bardd. Lliwio ac addurno syniadau'r bardd a wnai'r hen gerddorion Cymreig. Yn y geiriau y ceid y darlun, ac yn y miwsig y ceid y ffrâm, a hynny, debygaf, am mai canu lleisiol yn unig oedd mewn bri yn y wlad, ac nad oedd ein cyfansoddwyr, eto, yn feistriaid trwyadl ar adnoddau'r gerddorfa. Y mae'n eglur, bellach, fod y bardd a'r cerddor am feddwl ar wahan, a dengys gwaith Mr. Jenkins hynny yn eglur iawn, serch fod rhai o'r beirniaid yn ysgrifennu ei fod wedi gwneuthur cyfiawnder â gwaith Islwyn. Anturiaf fynegi nad amcanodd at hynny. Buasai'n dda gennym gael cyffes y cyfansoddwr ar hyn. Y mae ei gynllun yn hollol

annibynnol ar un y bardd, a'i ddehongliad o'r ystorm mewn rhai pwyntiau pwysig yn dra gwahanol. Tyn Mr. Jenkins ddarn yma ac acw o gampwaith y bardd, fel y ho'n ateb ei amcan, ac yn gweddu i'r darlun oedd ganddo yn ei feddwl ei hun. Ar y cyfan, credaf fod cynllun y cerddor yn rhagori ar un y bardd. Dysg y gerddoriaeth yw fod yr Ystorm yn gwasanaethu'r Crewr, ac yn gwneuthur ei rhan i aeddfedu a dwyn i ben gynlluniau y Pensaer mawr ynglŷn â'r byd ac a breswylia ynddo. Y mae yn rhan o gyfundrefn y nerthoedd cryfion sy'n gyrru popeth at y “*far off Divine event*” y cân Tennyson iddo. Yn ei ddarlun gorchestol “*Temeraire*” gedy Turner yr argraff, yn ol un o'i feirniaid, mai nerth dall yw'r ddrycin, yn dryllio'n ddireol gan daro hen long wasanaethgar heb gofio'i hir wasanaeth a'i chymwynasau fyrdd. Ofer eiriol ar allu o'r fath hynny. Mor wahanol yr edrych yr Hebrewr ar y dymestl! Gwêl ef ei Dduw yn marchogaeth “ar adenydd y gwynt,” ac yn eistedd ar y llifeiriant, gan drefnu hynt pob awel a si pob ton. Felly hefyd yr edrych Mr. Jenkins ar yr Ystorm. Cafodd help effeithiol gan Islwyn, am fod y bryddest yn cynnwys disgrifiadau llawn o fawredd ac o ruthr, ac hefyd ddarnau y teimlir ynddynt ffydd ac ofn, hedd a dychryn, enaid, fel tryferw ymhob llinell. Rhennir y cyfanwaith i bum rhan. “Byd heb Storm” yw Rhan I., lle disgrifir y tryblith anesmwyth a dilun yn ymdroi yn “isterau distawrwydd,” ac yn araf ymlunio'n ddaear drefnus a hardd. Mae'r gerddoriaeth yn feddylgar a disgrifiadol iawn yn y rhan hon, a'r adran offerynnol yn fath o gynwysiad i'r darnau lleisiol sy'n dilyn. Rhydd yr awdur negeseuau i'r gwahanol leisiau, gan ddangos medr neilltuol i drin cwmipas pob llais ac i ddethol yr un sy'n gweddu i'r neges. Mae'r rhannau a geir mewn cynghanedd lawn yn dangos y cerddor ar ei oreu. Teimlwn ei fod wedi cael gafael yn yr holl ganu sydd yn y gwirionedd o arglwyddiaeth dyn ar y cread, ac y mae'n fedrus dros ben wrth ddisgrifio'r Crewr yn cymhwyso Natur ar gyfer ei Brenin. Ceir cryn lawer o awen a swyn yn y rhannau sy'n darlunio dyn yn feistr ar yr holl gylch, a'r byd, yn ei fawredd a'i nerth, yn cydnabod cyffyrddiad y teyrn. Rhyfedd, ceir drwy'r

gwaith rai o'r darnau tyneraf a ysgrifennwyd gan y cyfansoddwr erioed; yn wir, prin y credwn ddarfod i gerddor o Gymro ganu dim dwysach a melysach na rhannau o'r gwaith hwn. Cawn Mr. Jenkins yn dra chwannog o gynyrchu effeithiau drwy gyferbyniadau, ac onid yw rhu ac angerdd yr ystorm yn fwy ofnadwy ar ol swyn dwfndawel y darnau tyner a geir yn y gwaith? Ambell dro ynghanol cynddaredd y ddrycin, yr ydym fel pe'n gweld yr awyr lās tuhwnt i'r cymylau duon, ac yn teimlo hedd yr ochr draw yn aros plant y tonnau. Prin y gall yr awdur guddio'i gred fod y "gallu sy'n gwneuthur am dangnefedd" yn eistedd ar bob llifeiriant,—hyd yn oed yn y darnau mwyaf cynhyrfus yn yr holl waith. Wrth wrando ar fiwsig Rhan I., temtiwyd ni i droi at waith Haydn sy'n trin ar yr un testun; ond rhyfedd y gwahaniaeth a geir yn nulliau y ddau gerddor. Yn y cyfeiliant i "With verdure clad" yn unig y meddylasom fod y ddau wedi bod yn drachtio unwaith neu ddwy o'r un "dyfroedd byw." Mae y rhan gyntaf o waith Mr. Jenkins yn awgrymu'n amlwg ei gred mai diniweidrwydd pur yw'r ffynnon y tardd pob hedd ohoni, ac mae pechod sy'n cyfrif am bob galanas a thrychineb. Neges yr ystorm yw puro byd a bywyd, ac wedi dryllio ohoni gestyll pechod, daw anian a dyn i hedd, ac fe welir Seion "heb glaf na chlwyfus yn eu plith," ar ol "y cystudd mawr." "Storm Pechod" yw testun Rhan II., ac yn hon ceir peth o'r canu mwyaf dieithr a newydd yn yr holl waith. Nid yw'r cyfansoddwr yn gaeth i ddulliau unrhyw ysgol o gerddoriaeth, ond gŵyr yn dda am arddull pob meistr, ac y mae'n trethu pob rhyw fath o ganu, yn ei dro. Mae'r rhan drwyddi yn llawn o gyfryngau anodd a dieithr, a hawdd gweld fod y cerddor yn amcanu disgrifio pechod fel anghyfraith ddireol ac anesboniadwy, yn ogystal a darlunio'r dinistr a'r gwae sy'n ei ddilyn. Cais ddangos tarddle'r drwg a'i ystyr, ac weithiau teimlwn fod ei awydd i ddysgu ac esbonio yn rhy amlwg yn y rhan hon. Cynyrcha effeithiau rhyfedd yn ei gerddoriaeth i'r ymadrodd, "yn unig cred." Nid cymell yn dirion a thyner a wna, ond apelio'n rymus a mawreddog at feddwl a chydwybod. Yn wir, canu i'r deall y mae yn bennaf, drwy'r adran hon. Ceir melodi

hyfryd mewn rhannau o'r darn hwn. Mae'n arfer gan y cyfansoddwr orffen ei adrannau yn obeithiol a chysurlawn. Ni fyn ef osod diweddeb heb drefnu ei lle yn ofalus. Ar hyd y gwaith cawn awgrymiadau parhaus mai mynd i oleuni a heddw ydym drwy'r ystorm a'r niwl. Mor wahanol i gerddorion diweddar Ffrainc! Ni wyddom am gerddor Cymreig mor gyson ei arfer i ddiweddu mewn goleuni a gobaith, â Mr. Jenkins. “Ystorm Enaid” yw pennawd Rhan III. Unawd i Soprano neu Denor ydyw,—rhyw fath o fyfyrddraeth ddwys yn disgrifio'r Crist ar fynydd a môr, mewn cymundeb â'i Dad ac â natur, a'r ystorm yn ymgonni yn ei enaid sanctaidd. Ni wyddom am ddim oll fel y darn hwn mewn cerddoriaeth Gymreig. Ceisïem ddychmygu ein bod yn gwrando ar ganwr fel Mr. Ben Davies yn canu'r darn, gan arllwys ei ddwyster rhyfedd fel pêr-lesmair dros ein natur. Buasai troi oedfa i ganu hwn yn foddion gras mewn gwirionedd. Er yn ddwys a meddylgar iawn, ynghanol y dwyster, gwelwn flaenddafnau'r gawod yn disgyn ar galon Tywysog Tangnefedd, ac yn dechreu cyffroi'r fron yr oedd cymod y byd yn cartrefu yn ei gwaed. Cyffyrddir tannau dyfnion iawn yn yr adran hon. Yn y bedwaredd ran, cawn gerddoriaeth o natur wahanol iawn. Y mae'n ddramataidd a disgrifiadol dros ben. “Storm Natur” a ddarlunir yn Rhan IV. Cymerir cryn ryddid ar reol ac arddull yn yr adran hon—mwy nag a welsom Mr. Jenkins yn ei gymryd erioed o'r blaen. Defnyddia bob troell ag a all mydr, amser, cwmpas a chynghanedd roddi iddo i fynegi ei feddwl; ac yn aml rhydd i'r gerddorfa ran annibynnol ar yr adran leisiol—heb ddim ond yr ysbrydiaeth i ddangos fod yr offerynnau a'r lleisiau yn cyrchu at yr un nôd. Cawn un o gydganau mwyaf dramataidd y gwaith yn y Rhan IV., “Gyrrwch, Wyntoedd.” Mae'n ddarn na ellir ei well i brofi chwaeth arweinydd a medr côr, ac y mae o ran arddull yn gyfryw ag y dylai angerdd ac afiaith yr anian Gymreig allu ei ddehongli yn rhagorol. Cenir yr utgorn gan adroddgan i Soprano neu Denor, ac mewn atebiad, graddol ymgynhyrfa natur, yna daw'r gwyntoedd i ymosod y naill ar ol y llall gyda nerth a beiddgarwech mawr. Disgrifir yr elfennau weithiau yn ymlonyddu, ac yna yn ail-

ennyn eu rhwysg, ac yn rhuthro'n arswydlaen nes cyrraedd esgynneb derfynol yn td. 87. Mae'r adran offerynnol sy'n dilyn yn awgrymiadol iawn. Wedi i'r lleisiau ddistewi, cawn y rhuthr a'r angerdd yn dal i ganu yn y gerddorfa, nes taenu o'r nos ei mantell, a theyrnasu o'r tywyllwch dros y byd. Yn brydferth a naturiol iawn, dilynir y darn âg unawd bêr, "Ceisio gloewach Nen," ac yn ol ei arfer, gorffen yr awdur y rhan â chanu gobeithiol a thlws. Cawn y bumed ran yn agor gyda disgrifiad o wawr y nef yn torri, ac yn arwain i mewn y Bore Olaf a'i ddigwyddiadau ofnadwy a gogoneddus. Mae'r gerddoriaeth yn fawreddus iawn a'r darlun o'r "diwedd" yn ysblennydd o frawychus. Gyrrodd ni i ddarllen "Y Bore Olaf" o waith Huw Derfel, ac i wrando ar gerddoriaeth Spohr "The Last Judgement." Yn ddiweddglo i'r cyfan cawn *setting* tlws i "Fe welir Seion fel y wawr." Dyna ryw amcan o rediad y gwaith. Mae'n anrhydedd i'r cyfansoddwr, ac yn dangos mor fedrus y gall gynllunio, ac mor effeithiol y gall drin offerynnau a lleisiau i weithio allan ei gynllun. Beth a wna Cymru â gwaith o ansawdd hwn? I'w ddehongli'n iawn rhaid cael côr, cerddorfa, ac unawdwyr o'r radd flaenaf; ond dylai fod yng Nghymru gorau lawer yn alluog i'w feistrolï, ac yn awyddus i'w ganu. Pa bryd y dysg ein cenedl gefnogi ein cerddorion? Mor anodd yw cael corau yng Nghymru i ganu gweithiau fel "Emanuel," "The Bard," "Y Caethgludiad," a'r "Storm"! A thrist meddwl leied o gyfansoddiadau goreu Cymru a glywir yn yr Wyl Genedlaethol. Rhoir lle ailraddol, yn wir lle is na hynny, i'n cerddorion Cymreig yn eu gwlad eu hunain, a gosodir bri anghymesur â'u gwerth ar ddarnau cerddorol yr estron. Mae'n rhaid i gerddor o Gymro wisgo enw tramoraidd cyn y caffo sylw ei wlad; a rhyfedd fel y gwrandewir ar gŵyn estron pan felldigo ef arferion drwg ein pobl. Pa sawl gwaith yn ystod yr ugain mlynedd diweddaf y bu golygwyr *Y Cerddor* yn galw sylw at yr hyn y bu Dr. Granville Bantock yn ei bregethu'n ddiweddar? Ychydig o sylw a dalwyd i'r syniad o gael Athrofa Gerddorol Gymreig pan bregethwyd efengyl y peth gan Gymro, ond pan lwyddodd y gŵr athrylithgar hwnnw i gael gan Sais wyntyllo'r peth ar lwyfan yr Wyl Gen-

edlaethol Gymreig, mawr y miri a fu o'i blegid. Os yw cerddoriaeth Gymreig i dyfu, rhaid i'n cenedl ddysgu parchu ein cerddorion a'n cantorion proffeswrol, a chofio na cheir celfyddyd uchel byth mewn gwlad a fynno ddarostwng celfyddyd yn foddion elusen, a byw'n dragywydd ar rygnu hên ddarnau lliprynnaid a diwerth. O bob dosbarth yng Nghymru heddyw, credwn mai gan ein cerddorion y mae'r gŵyn gyfiawnaf yn erbyn esgeulustra'u cenedl. Credwn fod “pethau gwych i ddyfod” er hynny, a bydd ein ffydd yn gryfach pan welom gyfanwaith fel “Yr Ystorm” yn cael ei werthfawrogi gan ein corau, a'r rhagfarn yn erbyn cerddorion Cymreig yn ei fedd. Gan mai sefydliad cenedlaethol yw'r Eisteddfod, oni ddylai dewisiad y darnau cerddorol fod yn nwylo Cymdeithas o Gerddorion tebyg, dyweder, i Gymdeithas yr Eisteddfod, wedi eu dewis ar linellau eang, ac yn cynnwys yn eu haelodaeth rai o brif gerddorion gwledydd eraill? Dyna'r ffordd i gerddoriaeth oreu'r gwledydd (ac yn eu plith Gymru) gael ei chyfle yn ein gwyliau. Mawr hyderwn fod oes “y pwyllgor lleol” yn dirwyn i ben.

RHYS J. HUWS.

GWNEUTHUR LLE

“**N**weddol, weddol iawn, wir. Sut 'rwyf titha', Dafydd !
Owan, machgan i ? ”

Cododd Ifan Jones ei wyneb o gyfeiriad y ddaear, unionodd ei gefn, a rhoddodd ei bwys ar ben y rhaw, mewn agwedd gyfleus i ddal pen rheswm gyda'r llanc oedd yn dyfod yn syn-fyfyriol i fyny y ffordd, ac yn ol pob golwg yn hollol ddall a byddar i bob peth ond ei feddyliau ei hun. A barnu oddiwrth ei waith yn curo blodau'r eithin â'i ffon onnen, neu'n cicio'r cerrig oddiar ei ffordd, nid oedd y rhai hynny o'r hapusaf.

Nid atebiad i gyfarchiad oedd geiriau Ifan Jones, canys yr oedd Dafydd Owen heb gyrraedd eto i'r agosrwydd hwnnw a gydnabyddid gan gymhendod gwlad fel yn briodol i annerch cydnabod ohono. Ond ymgeisiai'r hen lanc am wreiddioldeb yn ei holl weithredoedd ; a'i gyfarchiad arferol oedd atebiad i gyfarchiad dychmygol, cyn i'r llall gael amser i yngan gair.

Erbyn hyn yr oedd Dafydd Owen wedi dynesu o fewn clyw.

“Wel wir, chdi pia hi, Dafydd ! Dyma fi'n gweithio fel lladd nadrodd yn y fan yma, a chditha'n gneud dim ond cerddad o gwmpas i edrach arna i a 'nhebig, 'run fath a dyn ar y clyb yn inion. Welis i 'rioed fildio capal, ne drwsio tŷ, na fydda yno lond y lôn o ddynion ar y clyb yn sefyllian ar hyd y dydd. Ond, deud i mi, be dâl dy newydd di ? ”

“Dim ond gwisgo'r hên, am wn i, Ifan Jôs,” ebe'r llanc yn bur ddigalon, gan bwyso ar y clawdd ac edrych yn ddiamcan ar y cae tatws oedd Ifan Jones yn ei balu.

“Taw da chditha ! Heb gyflogi 'rwyf ti byth felly ? Aros di, mi rwyti gartra ers cryn bythefnos, a'r pentymor wedi pasio. Gresyn garw i ti 'madal o Dy'nllwyn.”

“Madal basach chitha, Ifan Jôs, pe basa-chi'n gorfod byta'r bwyd oeddan ni'n ga'l yno. Dim ond bara clats ar hyd y bedlan, ag mi oedd y cig mor weydyn nes basa'n rhaid i chi ddal ych pen yn o bell oddwrth y parad wrth i fyta fo. Wy-

ddoch chi be 'nath i mi fadal? Ffeindio ddaru i mi ma'r wraig oedd yn codi yn y nos ac yn rhoi eplas yn y toes er mwyn i suro fo, rhag i'r llancia fyta gormod. Roedd o gin waethad a surdoes y Phariseaid ers talwm. Mi es i gin dneud a gwarthaig Pharo, ag mi benderfynis fynd ô'no i godi 'mhleidia.'"¹

"Wyddost ti ddim amdani hi, machgan i, na wyddost, neno'r taid," meddai Ifan Jones, yn adgoffaol, "Rydw-i'n cofio'n eitha da, wel di, pan o'n i'n rhiw giall at faint Robat Davies yma" (gan gyfeirio at fachgen bychan tuag wyth oed a alwai pawb arall yn Robin Dafydd), "mi es i weini yn yr Henllys, yng ngwlad Fôn. Toc i ti mi gnawd fi'n gertmon, ac amsar 'redig mi fydda dau ohonon-ni yn cychwyn ar yn codiad hefo gwêdd bob un i'r cae cann acar, a dim ond tipin o uwd mewn coes hosan ar gorn mwnci'r ceffyl yn gnwswd hefo-ni. Dyna lle byddan-ni yn 'redig i-ti, un ymhob pen, heb weld yn gilidd tan amsar gollwng, a dim ond yr uwd yna dan wallt yn penna-ni tan amsar noswyl. Ia, neno'r dyn,ia....ia."

Nid oedd Dafydd Owen eto yn hyddysg yn holl fabinogion Ifan Jones.

"Wel, sut bynnag yr oedd hi'r amsar honno," meddai, "mi fasa'n dda gin i ga'l corn gwŷdd rhwng fy nwylo unwaith eto. Rydw i wedi hên laru ar lingran tua'r cartra 'ma.—'Ma gynnoch chi gae o datws da ofnadwy yma."

"Oes, Dafydd Owan, ma nhw'n syffisiant o datws. Un iawn am gnwd ydi John Huws y Bryn yma. Ond ma hi'n boeth ddiwêdd, wel di, ydi wir! Mi fasa'r tri llane yn toddi'n llymad yn y fan yma."

"Rhowch i mi roi hwrdd i chi am funud, ga'l i chi ga'l yeh gwynt atoch, Ifan Jôs."

Fel y caeai ei ddwylo am y rhaw, ac fel yr arogleuai'r pridd daionus, teimlai Dafydd Owen fel marchog yn ymaflyd eilwaith yn ei gledd ar ol codi o wely cystudd. Edrychai Ifan Jones gyda boddhad dirfawr arno, fel y chwalai'r pridd o flaen ei freichiau grymus. Toc dyma fo'n dechreu canmol yn ddiarbed.

¹Sef, i fagu cnawd.

“Da machgan i,” meddai, “welis i ’rioed dy well di mewn cae, naddo ’nenor Tad. Ma’n resyn hefyd na chaut ti le, a minna ’n nabod dy dad mor dda.”

“Ia, piti garw, yntê, Ifan Jôs. Wyddoch-chi be? rydw i wedi hen laru ar ddiogi—mynd i ffair Bodedarn; methu cyflogi yn fano; cerddad y wlad nes o’n i’n teimlo fel pe taswn i’n cerddad ar fy ffera, a ’nhraed i cyn gletad a charna mul. Fasa’n waeth i mi ddeud ‘carrag a thwll.’ A fel ’rydach chi’n gwelad, mi rydw i wedi mynd yn grymffast o hogyn pur gry i chi, a chyn nhad a mam griw mawr, a finna yn dwad at y bwrdd bob pryd, ac yn byta fel bytheuad. Oes gynnoch chi ddim hanas lle yn rhwla, Ifan Jôs, pe taе o ddim ond lle i aros tipin?”

Crychai Ifan Jones ei dalcen, a gosododd ei wynepryd yn yr agwedd bwysig honno a wisgai dynion trymion yn yr Ysgol Sul wrth geisio ateb cwestiwn caled amser Holir Ysgol ar yr Epistol at y Rhufeiniaid. “’Dwn i ddim, wel di—na wn,”—gan boeri yn fyfyrgar rhwng ei ddanedd. “Aros di, hefyd, gan gofio, ma gin i gefndar tua Phentraeth yn ben gardnar hefo Ciaptan Smith y Neuodd; ac os ydw i’n cofio’n iawn, mi clywis o yn crybwyll yr wythnos dwytha bod arnun-hw isio gardnar arall. Ia, llafn o hogyn cry ddeudodd o oedd arno fo isio hefyd.”

Yr oedd Dafydd wrthi hi yn palu o hyd. Ond bu agos iddo ollwng y rhaw o’i law yn ei syndod a’i lawenydd. Tybed a oedd am lwyddo i daro ar le o’r diwedd? A’r fath le gogoneddus hefyd!

“Piti na fasa posib i mi ga’l hwnnw, yntê?”

“Ia wir, machgan i, gresyn garw iawn . . . ia . . . ia.”

“Fasa dim modd i chi weld ych cefndar, deudweh, a siarad hefo fo i dreio gneud fy lle i yno?”—yn erfyngar.

“Diân i, ’dwn i ddim, wel di. ‘Rydw’ i wedi cymyd y tatws yma gin John Huws y Bryn i palu erbyn diwadd yr wsnos, ac mae hi hiddiw yn Ddifia. ’Dwn i ar wynab y ddaear yma sut i gadal nhw, ne mi faswn yn mynd ar unwaith. Gresyn garw na fedrwn i hefyd, achos mi fasa yn lle braf i rywun fel ti. Chdi fasa’n gneud i’r dim.”

Chwyddai bron y llanc gan y ganmoliaeth.

“Twt lol, os felly ma hi, mi gna i nhw a chroeso, os medrweh-chi neud fy lle i. Tynnwch ych London Yorks¹ y munud yma, Ifan Jôs, a cherddwch i wisgo amdanoch i fynd i Bentraeth yn ddi'mdroi. 'Tydi hi ddim ond naw eto, ag mi fyddwch yno yn hwylus erbyn un.”

Felly fu. Ymhen llai nag awr, yr oedd Ifan Jones yn pasio'r cae ar ei ffordd i Bentraeth. “Hefo'r tren ddau,” chwedl yntau, yr oedd am deithio, a dangosai ei ddiwyg warogaeth hyawdl i bwysigrwydd ei neges. Am ei gorff yr oedd “mwnci siacad” dewglyd, a choler ledr newydd am ei wddf; o dan ei gôt gellid canfod gwasgod o groen twrch daear, ac arddunid ei goesau â throwsus teneu o wlanen wen, a adnabyddid gan holl Lanbadarn fel “trowsus Oddfellows.” Ni wisgid y dilledyn hwn ond ar amgylchiadau eithriadol, megis diwrnod cario gwair yn y Bryn; heblaw pan gerddai y clwb hyglod hwnnw bob Sulgwyn o Lanbadarn i Gaersaint gyda seindorf bres Llanbadarn o'u blaenau. Cwblheid y ddiwyg hon âg esgidiau milisia, a phibell a phen enfawr ar lun pen tarw.

“Mi rydach chi mewn trowsus ffeind iawn, Ifan Jôs”—meddai Dafydd Owen, gyda y gwelodd yr hen lanc. “Pwy gnâth o, deudwch?”

“Nâth neb mono fo; redi-mêd oedd o. Ond ma'n rhwyr i mi i throi hi, weldi. Da bôch di, machgan i.”

“Hai lwc i chitha, Ifan Jôs, 'rydw i'n dyheu am ga'l lle.”

Erbyn hyn yr oedd tua deg o'r gloch y bore, a haul Mehefin yn tesio yn danbaid o'r awyr ddigwmwl uwchben. Ond er y tes i gyd, ni theimlai Dafydd wres na haul yn taro, gan faint ei nwyf fel y meddyliai am daith y cyfryngwr caredig i Bentraeth. Yno y bu trwy gydol y dydd, yn gweithio am enaid a chorff, a'r chwys, fel y dywedai wrth ei fam amser cinio, yn “disgin fel pŷs” i'r ddaear. Yn wir, gallodd gyflawni'r gorchestwaith y diwrnod hwnnw o wneuthur dau waith ar un-waith,—camp a haerau gwraig Tynllwyn bob amser ei bod yn amhosibl, pan geisiai'r llanciau ymddiddan tipyn â'i gilydd

¹Strapiau a wisgir am y pen glin gan weithwyr.

ar eu pryd bwyd. Canys fel y disgynnai'r rhaw i'r ddaear o dan ergyd ei droed, adeiladai yntau beth aneirif o gestyll mawr ysblennydd, pur debyg i'r rhai hynny a welwyd gan amryw deithwyr yn yr Ysbaen.

Wedi cadw noswyl, ac ymolchi nes bod ei wyneb yn disgleirio a'i glustiau yn gochion, ymsythodd, ac i ffwrdd ag ef tuag wyth i'r Llwyndyrys, lle y trigai Ifan Jones. Yr oedd yr hen lanc newydd ddychwelyd.

"Weddol, weddol," meddai, gydag ymgais at ei ddonioldeb arferol. Ond hawdd oedd gweled nad oedd yma ond ymdrech i guddio tristwch ysbryd o dan gochl gwên, a syrthiodd wyneb Dafydd Owen yn ebrwydd.

"Wel, diân-i, wel, siwrna seithig ges i wedi'r cwbl, Dafydd. Mi gyrhaeddis Bentraeth tuag un, ac mi grybwyllis dy enw di wrth fy nghefndar. 'O, mi neith y tro yn siort ora, dybygw'n i,' medda fo. 'Ond ma'r gŵr bynheddig yn deud bod arno fo isio dy weld di i gael mwy o'i hanas o. Piti na fasat-ti yma rhiw hanner awr yn ol. Mae o newydd fynd allan i bicnic; 'ella dy fod-ti wedi 'i cyfarfod nhw, mewn brêc felan fawr. Pe dasat ti'n medru dwad yma fory, i ni ga'l mynd o'i flaen o'n dau.'"

Ar y cyntaf cwmpasai gobeithion Dafydd druan i ddi-dymdra, ond wedi clywed y cwbl, calonogodd,

"O, mynd yfory eto newch chi, Ifan Jôs."

"Ia, ond ma John Huws isio——"

"Hidiwch befo'r tatws; mi pala i nhw—mi rydd dipin o flas ar ardnerio¹ erbyn y ca i'r lle."

Ar y ddealltwriaeth yma, ymwahanwyd. Cododd yr haul yr un mor danbaid drannoeth, a chododd Ifan Jones hefyd dipyn yn llai plygeiniol, ac ymaith ag ef i gyfryngu gyda'r cefnder yn y Neuadd. A'r bore a fu, a'r hwyr a fu, y dydd hwnnw, ac erbyn i Dafydd Owen gadw noswyl yr oedd wedi gweithio mor ddyheuig nes bod y rhan fwyaf o'r tatws wedi eu palu, a dim ond gwaith rhyw hanner diwrnod fore Sadwrn yn aros Ifan Jones ar ei ddychweliad.

Pan gyrchodd Dafydd Owen i annedd y cyfryngwr gyda'r

¹ *gardening*

nos, nid oedd hwnnw wedi cyrraedd adref eto ; ond ar ei ffordd oddiyno gwelai'r llofrau gwynion o'i flaen heb fod yn nepell o dŷ ei dad.

"Yn boeth y botho nhw," oedd geiriau cyntaf Ifan Jones, mewn tôn floesgdew, "welis i erioed y ffasiwn dro, fachgan. Mi rodd y gŵr bynheddig newydd ga'l teligram yn i alw fo i Lundan ar unwaith, ac mi oedd o newydd fynd i'r stesion i ddal yr express pan gyrhaeddis i yno. Hen dro garw hefyd, ia'n wir, a fynta'n lle mor dda. Dydi 'nghefnar yn gneud dim yno ond sefyll yn i grys main, a rhoi gordors¹ ar hyd y dydd."

"Doedd mo'r help, Ifan Jôs," meddai Dafydd yn siomedig. Yr oedd y cestyll y dydd Gwener hwn hefyd wedi bod yn neilltuol o odidog hyd hanner dydd, ond fel y gogwyddai'r haul tua'r gorllewin, dechreuai ardderchogrwydd yr adeiladaeth hefyd ymwelwi.

"Does dim iws i ni i tharo hi yn i thalcan eto, Ifan Jôs. Treiwch eto fory, mi fydd Ciaptan Smith gartre."

"Dyna chdi'n inion. Dyna ddeudodd fy nghefnar yn inion. Mi fydda i'n siŵr o weld y gŵr bynheddig yfory, ein wiriad a bod bara mewn torth."

Yn gynnar ddydd Sadwrn, darfuwyd y cae tatws gan Ddafydd Owen, ar ol llafur caled ar dri o'r dyddiau poethaf a welsid ers deng mlynedd. Er cryfed oedd, yr oedd y llanc wedi ymlâdd, ac yn dyheu, fel Wellington gynt, am Ifan Jones neu'r nos. Ond aros yn hir yr oedd Ifan Jones.

Daeth y diwedd yn annisgwyliadwy.

Yn y prynhawn, wedi dychwelyd gartref, clywodd fod un o wartheg ei dad wedi crwydro, a rhag i neb ei gwarchau, ymgymerodd yntau a mynd i chwilio amdani. Cyrhaeddodd Lansarn cyn clywed dim o hanes y fuwch. Ond ar gwr y pentref pwy welai ond Bob Huws, ei gyfyrder, a drigai yn Llansarn, ac a dybid ei fod yn caru merch y *Bull*. Wedi cael goleuni ar y fuwch, dyma Bob yn gofyn—

"Gest ti lê byth, Dafydd?"

"Naddo wir eto, fachgan, ond ma gin i hanas un dan gamp ; ma'r hen Ifan Jôs yn gneud lle i mi ym Mhentraeth yn ardnar

¹ *orders*

hefo Ciptan Smith,”—a dadlennodd holl hunanaberth Ifan Jôs. Torrodd Bob i chwerthin dros y lle.

“‘Does dim ond dau wirion,” meddai—“gwirion hen a gwirion ifanc. Tyd hefo mi ar unwaith, a mi gei weld Ciptan Smith dy hun; mae o yn y *Bull* ers tridia.”

Cerddai Dafydd Owen fel drwy’i hûn, a chyn iddo sylweddoli lle yr oedd, cafodd ei hun yn sefyll o dan ffenestr parlwr y *Bull*. Digwyddai hon fod yn agored oherwydd y gwres, a dyma y geiriau cyntaf a glywai Dafydd Owen yn dyfod trwy y ffenestr o’r ystafell:

“Mi rydw i’n cofio’n reit dda, pan o’n i’n giall tuag wyth oed, mi rôn i’n was bach yn yr Henllys: a mi fydda’n rhaid i mi bob ’n ail dwrnod drin menyng trigion o fuchod, mechgin i. Wrth fy mod i’n rhy fyrr i gyrraedd y bwrdd, mi fydda’n rhaid i mi sefyll ar ben stôl drithroed, wedi torchi fy llewis, a’r wraig hefo’i barelod yn sychu’r chwys oddar y nhalcan i, rhag iddo fo ddisgyn i’r noe, ia, ’n eno’r taid . . . ia . . . ia siwr.”

Yr un llais! Yr un ystori! Er iddo glywed yr ystori hon ganwaith, ni feddyliodd hyd y dydd hwnnw am ofyn paham na buasai’r wraig yn trin yr ymenyn ei hunan, os gallai hepgor amser i weini mor gariadus ar gysuron corfforol Ifan Jones. Ond yr awr honno, gwelodd yn atgofion mebyd yr hen gnaf ryfeddach cyfrol na mebyd Myrddin ac Arthur gyda’i gilydd.

Yr oedd ei fynwes yn rhy lawn o siom a chywilydd i wynebu’r cynulliad oddimewn i’r *Bull*. “Yma felly mae yr hen ffeiar wedi bod yn hel i ddiod ar hyd yr amsar!” sibrydai yn hurt wrtho’i hun. Ond toc, ymunodd yn chwerthin Bob Huws, a llithrodd y ddau oddiyno yn lladradaidd heb aflonyddu ar Ifan Jones a’i gyd-fforddolion, ond ei adael gyda’i beint a’i adgofion.

Pan gyrhaeddodd Ifan Jones i Lanbadarn yn hwyr ac yn floesg y noswaith honno, a’r cetyn pen tarw yn diffodd bob yn ail eiliad, y cyntaf i’w gyfarfod oedd Dafydd Owen.

“Ddyn!” meddai, “gawsoch chi job i chi’ch hun?”

“Job i mi f’hun? Be ’di dy feddwl di, dwad?”

“Wel, mi welis i Ciptan Smith i hun y pnawn yma, ond fedrwn i ddim cyflogi hefo fo, achos mi rodd John Huws y Bryn

yn digwydd pasio'r bora 'ma, ac wrth fy ngweld i wedi gneud gwaith mor dda yn i gae tatws o, mi gynigiodd ych lle chi i mi. Fasa chi ddim yn leicio i minna 'neud ych lle chitha hefo Ciaptan Smith? Mae o yn y *Bull* yn Llansarn ers tridia, medda nhw."

Casnewydd ar Wysg.

H. PARRY JONES.

DAKW HI!

[O Lawysgrif John Jones, Gelli Lyfdy, Peniarth MS. 313 td. 56].

Dakw ddrych ireiddwych a rodded yn deeka,
Dakw'r haela ar verched;
Dakw, myn Mair, benn krair kred,
Dakw'r un deka a'r aned.

Dakw'r dduwies, bennes, heb eni i bath;
Dakw beth yw hoffi;
Dakw'r wenferch yw pherchi;
Deka i hael, dakw hi!

ANON.

THE OLD ISH

[Digwyddodd i mi ddywedyd ryw bryd yn rhywle fod i Gymro sôn am ei iaith fel "yr hen aeg" yr un peth a phe soniai Sais am ei *English* ef fel "the old ish." Ymddengys i'r sylw oglais ffansi Bodfan, ac mal hyn y cant.—GOL.]

If you will, call me foolish,—yet I own
That our tongue I cherish;
I love with fondness lavish,
I really do, our old ish!

BODFAN.

PHYLIPIAID ARDUDWY.

PE cychwynnem o Dŵr Bronwen (Branwen y Mabinogion), Castell Harlech, gan gyfeirio'n camre i gyfeiriad yr Wyddfa, doem yn union i'r Lasynys, cartref Elis Wyn, y Bardd Cwsg. I'r aswy byddai'r ddau draeth—y Traeth Bach a'r Traeth Mawr—y bu Dafydd ab Gwilym yn mynd a Morfudd drostynt. O ddilyn yr afon sy'n ymarllwys i'r Traeth Bach, deuem i Felenrhyd y Mabinogion ac i Faentwrog, lle claddwyd Pryderi. O Faentwrog aem i Gynfal, cartref Huw Llwyd a Morgan Llwyd o Wynedd, a gerllaw gwelem y Tyddyn Du, cartref cyntaf Edmwnt Prys. Ped aem yn ol eilwaith i Gastell Harlech a chychwyn drannoeth ar hyd y ffordd blwyf sy'n esgyn dros grib y llechwedd y mae Harlech arno, deuem ym mhen rhyw awr i'r Gerddi Bluog, ail gartref Edmwnt Prys. Heb ddyfod yn ol i Harlech, gallem fynd yn rhwydd heibio i odre "Grisiau'r Rhufeinwyr" a Llyn Cwmbychan hyd Faes-y-garnedd, cartre'r Cyrnol John Jones y mae ei enw ar warant marw'r brenin Siarl I. Heibio i Hendre Waelod, lle y dywed rhai eni Wiliam Phylip, y bardd a gant gymaint dros achos anffortunos Siarl, a mynd dros drum Moelfre, nid hir y byddem cyn dyfod i Gorsygedol, hen gartre'r Fychaniaid y bu eu nawdd i lawer tô o feirdd lawn cymaint a'u nodded i linach y Tuduriaid pan oedd y rheiny eto heb gyrraedd gorsedd Lloegr. A phwy fedr ddywedyd dim am y Fychaniaid heb gofio am eu caredig-rwydd i'r ddwy genhedlaeth athrylithgar o feirdd a elwir yn Phylipiaid Ardudwy? Ac o ran hynny, dyma ni yng nghanol gwlad y Phylipiaid. Heb fod nepell o Gorsygedol y mae Hendre Fechan, cartre Wiliam Phylip, ac eglwys Llanddwylle, lle'r hun a ef ac amryw o'r Fychaniaid. Ond dylem ddychwelyd i Harlech ac fe aem y tro hwn heibio i eglwys Llanfair, lle y mae'r Bardd Cwsg yn cysgu. Gerllaw gwelem hen gartre gwyn Siôn Phylip a'i frawd a'i feibion ar ynys Mochras, ac am yr afon â'r hen annedd honno, gallem weld eglwys hynafol adfeiliedig

Llandanwg a'r fynwent y claddwyd y bardd Siôn ynnddi, a lle y mae dwy lythyren ei enw, wedi eu cerfio'n syml ar faen ei fedd, i'w gweld hyd y dydd heddyw.

Dyma rai o gartrefi ac anedd-dai enwog gwlad Ardudwy. Gallem enwi ereill, megis Egryn y Dr. Owen Pughe, a Bronyfoel, cartre'r Theodor Prys a'r William Lewis fu'n brifathrawon dau goleg yn Rhydychen. Yn Ardudwy hefyd yr oedd mangre mebyd y pabydd John Roberts, a grogwyd yn Llundain yn 1610, a'r John Roberts arall hwnnw (o Landecwyn) fu'n un o oleuadau cyntaf Anghydfurfiaeth yng Nghymru. Fel y dywed Mr. J. H. Davies, M.A.: "Brithir cof-lyfrau Rhydychen a Chaergrawnt ag enwau ugeiniau o fechgyn y fro; . . . ac o deuluoedd Nanney Cefn-deuddwr, Llwyd Rhiwgoch [yr oedd Robert Llwyd yn aelod dros Sir Feirionydd mewn dwy o seneddau Elisabeth], Morgan Gelli Iorwerth, Lewis Pengwern Ffestiniog, Anwyl Parc Llanfrothen, a Poole Plas Llandecwyn, yr hanoedd llu o offeiriaid, cyfreithwyr, a meddygon enwog,"

Yr oedd pasio *Act of Union* (1535) a sefydlu "Sesiwn Fawr Cymru" wedi creu gofyn am wŷr talentog, yn enwedig am fargyfreithwyr, a daeth ysgolion gramadegol Edward VI. ac Elisabeth i helpu'r hen brifysgolion i gyfarfod â'r gofyn hwn. Yr oedd hefyd adfywiad llenyddol yn y tir, ac er bod Ardudwy erioed yn fagwrfa beirdd, eto gellir dywedyd na welodd hi erioed gymaint o feirdd enwog yn troedio'i daear ag yn ystod y cyfnod hwn, cyfnod y gellir ei alw, fel y gwneir yn Lloegr, yn "Oes Elisabeth." Nid o Gymru ei hunan ychwaith yr hanoedd yr adfywiad llenyddol eithr drwy brifysgolion Lloegr y daethai'r achos ohono i'n gwlad ni o Ewrop. A phrin y dechreuasai'r adfywiad llenyddol neu'r adfywiad gwybod ("The Revival of Learning") dreiddio i Gymru a thrwyddi fel lefain, nad dyma'r Diwygiad Protestanaidd ar ei gefn megis. Ac yng Nghymru beth bynnag, anodd gwahanu effeithiau'r ddau ddylanwad oddiwrth ei gilydd. Hwyrach mai mwy priodol fyddai dywedyd i'r ddau—yr adfywiad llenyddol a'r diwygiad—gyd-weithio, oblegid ni chawsem mo'r Beibl mewn Cymraeg crystal onibai ddarfod i'r Dr. John Davies o Fallwyd, a'r rhai

fu'n gwneuthur eu cyfran tuag at gyfieithu'r Ysgrythur i'r Gymraeg astudio'r hen farddoniaeth yn gyntaf. Cawn yn Edmunt Prys enghraifft dda o'r modd y bu i'r ddau ddylanwad weithio ar yr un personau. Ynddo ef, yn enwedig yn ei Salmau Cân, gwelwn y gynneddf farddonol a'r traddodiad llenyddol Cymreig, y cariad at wybodau, ac ysbryd y Diwygiad—y tri hyn yn gymhleth. Llyncodd y Cymry hynny a fedrodd fynd i Rydychen neu i Gaergrawnt yr adeg hon yn helaeth o'r ysbryd newydd hwnnw oedd yn meddiannu pawb a chwiliai am addysg, a dychwelent i'w gwlad wedi eu trwytho nid yn unig yn llenyddiaeth Groeg a Rhufain ac â gwybodaeth o Hebraeg, ond hefyd âg ysbryd chwilota i hanes, gramadeg, a llên eu gwlad eu hunain. Dyma oes y gramadegau o'r iaith Gymraeg, rhai Dr. John Dafis, Dr. Gruffudd Roberts, a'r Dr. John Dafydd Rhys. Os am weld rhyddiaith Gymraeg ar ei chryfaf a'i phuraf—onid yng ngweithiau y tri-wyr hyn, ac ereill o'u cyfoedion, yn Brotestaniaid a Chatholiciaid, y mae chwilio amdani? Yr oedd yng Nghymru yn "oes aur Elisabeth" gyd-oeswyr enwog i Spenser, Sidney, Marlowe, a Shakespeare.

Gwelodd yr oes hon hefyd dyfu cyflym ar yr ysbryd cenedlaethol, yn Lloegr ac yng Nghymru, eithr nid am yr un rheswm yn y ddwy wlad. Yn Lloegr, llwyddiant digyffelyb ei milwyr a'i morwyr—Sir Philip Sidney a'r Iarll Lestr ar dir; Drake, Raleigh, a Hawkins ar fôr—oedd yn peri hyn. Cododd yr ysbryd yn uwch fyth pan ddrylliwyd Armada fawr Philip, brenin Spaen, gan wŷr llongau bach Elisabeth. Eithr rheswm arall a chryfach oedd gan Gymry yr oes hon dros ymfrostio yn eu gwlad. Llinach Gymreig oedd ar orsedd Lloegr. Nid oedd ar Gymry mwyach gywilydd o fod yn Gymry, ac nid allai'r Saeson ddim yn hawdd iawn ddywedyd gair bach am ein gwlad a'i phobl heb ar yr un pryd daflu anfri ar y goron. Oherwydd hyn, dechreuodd y wlad ymysgwyd megis o gwsg, a chawn Gymry yn llenwi lleoedd o bwys ymhob cylch. Cawn weld eu dewis yn esgobion yn eu gwlad eu hunain ac un o honynt, Dr. Richard Vaughan, o Sir Gaernarfon, yn cael ei sumud o sedd Bangor i un Caer ac wedyn i un Llundain. Cawn hefyd Gymry megis Capten William Middleton (y "Gwi-

lym Canoldref" hwnnw fu'n ymladd â morwyr Spaen ac yn troi'r Salmau i fydr Cymraeg bob yn ail a'i gilydd), a Thomas Prys o Blas Iolyn yn peri gofid, fel Raleigh a Drake, i longau Spaen oedd a'u llond o drysor; ereill drachefn yn ymladd ar dir, fel y gwnaeth William Thomas o dre Caernarfon a lediodd ddeugant o lanciau Eryri i ymladd yn rhyfel Elisabeth yn yr Iseldiroedd ac a fu farw yn ochr Sir Philip Sidney ym mrwydr Zutphen.¹ Pa faint o blant ysgol Cymru a ddysgwyd am wrhydri'r Cymro hwn tybed?

Ond, meddwch chwi, pa gysylltiad sy rhwng Phylipiaid Ardudwy a'r digwyddiadau a'r personau hyn? Cyn ateb hyn o gwestiwn, rhaid yn gyntaf egluro pwy oedd y Phylipiaid. Pump o feirdd oeddynt, yn byw yn agos i Harlech yn hanner olaf yr unfed ganrif ar bymtheg, a hanner cyntaf yr ail ar bymtheg. Gyda'r ddau frawd Siôn Phylip a Rhisiart Phylip y mae a fynnom ni yn awr; perthyn Wiliam,² Gruffydd, a Phylip Siôn Phylip i gyfnod y Rhyfel Cartrefol a Chromwell. Yr oedd Siôn Phylip yn bymtheg oed pan aeth Elisabeth i'r orsedd yn 1558, a bu Rhisiart farw yn 1641, flwyddyn cyn i'r Rhyfel dorri allan. Canodd y ddau frawd rhyngthynt rhyw ddau gant a hanner o gywyddau ac awdlau, heb sôn am englynion di-ri—cywyddau "teuluaidd," sef yw y rheiny, cywyddau yn cofnodi hanes geni, priodi, neu farw aelod o blith eu noddwyr ymysg bonedd y tir; cywyddau "gofyn," "diolch," "canmol," "tuchan," "ymryson," ac wrth gwrs y mae ganddynt gywyddau serch. Anwastad ydyw'r cywyddau o ran teilyngdod llenyddol, ond o edrych arnynt o safbwynt arall, sef fel drych y ceir ynddo ddarlun o fywyd y cyfnod, y maent gyda'r goreu yn holl lenyddiaeth Cymru. Nid gormod hwyrach fyddai dywedyd na chlywsid dim sôn am y boneddwr hwnnw fu farw yn Zutphen, onibai sgrifennu o Siôn Phylip gywydd marwnad iddo. Canodd Siôn farwnad hefyd i wr

¹ Gwel *Acts of Privy Council*, 1578, p. 220, 418

² Nid yr un oedd y bardd Wiliam Phylip o Hendre Fechan a'r Wiliam Phylip y dywed Lewys Dwnn ei fod yn frawd i Siôn Phylip. Nid oedd Wiliam brawd Siôn ddim yn fardd, hyd y gwyddys.

ieuane o deulu Plas Gwydir Llanrwst, a fu farw yn Lucca wrth wneuthur y "Grand Tour" drwy Ewrop. Marwnadodd ein bardd ar ol Cymro o Sir Gaernarfon a sefydlodd ysgol ramadegol Botwnnog, ac a fu farw'n Esgob Bangor, ac hefyd i'r Dr. Richard Vaughan y dywedasom ei wneuthur yn Esgob Llundain. Y mae ganddo gŵyn coll ar ol y beirdd yr oedd ef yn gydnabyddus â hwynt: Wiliam Llŷn, Siôn Tudur, a Simwnt Fychan, ac y mae gan Risiart Phylip farwnad a ganodd yntau wedi marw Edmwnt Prys (na chyhoeddwyd mohoni eto). Pa sawl gwaith y bu'r ddeufrawd Phylip yn gwrando ar yr archddiacon yn gwasanaethu ar y Sul yn Eglwys Llanddwywe, tybed? Nid yw'r ddau byth yn blino sôn am y ddysg a gawsai rhai o'u cydnabod yn Rhydychen a Chambrids, ac y mae "defein," "Ebriw," "sifil," a "chanon" yn eiriau cyffredin ganddynt. Yr oedd gan Siôn Phylip gyfaill o'r enw Siôn Roberts oedd yn "dwrnai" yn Llundain, a dyma fel y mae'n canu iddo:—

Ystred yn Westmestr, wiwdeg,
Lân, sy 'ti o gleiens teg;
Atwrnai wyd, i roi in' win,
Tra breiniol Gyrtiau'r Brenin;
Solysder lle i'th arferwyd,
Aur gledd, i'r Arglwyddi wyd.

Gofynnodd y bardd un tro i "Mr. Wiliames person Llan aber" roi ei ŵn gŵr gradd, "gown y stiwdent," y mae ef yn ei alw, i ryw Domos Dafydd Llwyd oedd yn fwrdaes o dref Harlech ac yn ddaliwr penwaig. (Dywed y Sais John Speed wrthym fod digon o'r pysgod hyn i'w dal ym môr Harlech yr adeg y bu ef yno yn 1610). Ebr Siôn wrth y person:—

Dod iddo, i guddio'r gwr,
Dudded Ifan Fedyddiwr.

Pwy o'r blaen feddylodd am gymharu "graduate's gown" â gwisg Ioan?

Y mae llinellau fel y rhain sy'n dilyn yn dangos y gwyddai'r bardd rywbeth am yr adfywiad gwybod. Sôn am "Gwen" y mae:—

Un barabl yw'r ddyn burwawr
A Thwli, Gwen wyth-liw gwawr ;
Mae 'mddiddan rowioglan wraidd
Ar enau Syseronaidd.

Cicero yw Twli, a Lladin Syseronaidd a gyfrifid yn batrwm gan ysgolheigion yr oes.

Yn ei farwnad i Elisabeth, ymfalchia Siôn Phylip yn y ffaith ei bod hi yn "Gymraes." Medd ef amdani :—

Frenhines gynnes ei gwedd,
Brenhinwaed bro hen Wynedd.

Cyfeiria hefyd at ei medr i ddysgu ieithoedd :—

Ni wybu neb i'n byw ni
Iaith a'r oedd ddieithr iddi.

Yr oedd y gallu hwn yn perthyn yn neilltuol i'r Tuduriaid diweddaf. Pwy sydd na chlybu am y fedrus Lady Jane Grey ?

Ni ddarfu i ddryllio Armada 1588 mo dorri asgwrn cefn Spaen yn hollol, ac fe ddechreuodd hi gynnull ynghyd Armada arall. Bu cyn galled y tro hwn ag anfon llongau allan ymlaen llaw i sbïo am leoedd glanio ar hyd glannau'r wlad, a daeth un o'r llongau spï hyn i ofid yng ngenau afon Dyfi yn 1597. Wrth i rai o werin y llong geisio mynd i ryw dŷ ffarm i chwilio am fwyd, fe'u gwelwyd gan dri o ustusiaid Sir Feirionydd. Saethwyd atynt, lladdwyd rhai, cipiwyd ereill yn garcharorion, a bu agos i'r llong gael ei chymryd hefyd. Clywodd Siôn a Rhisiart Phylip am y llong a'i helynt—ef allai iddynt ei gweld hi—a chanasant iddi englynion sy'n dangos cyflawnder o eiddigedd creulon tuag at Spaen a'i chrefydd. Dyma'r fel y gweddïa Rhisiart ar ei Dduw yn un o'i englynion :—

Digllon elynion i oleuni—D'air
A dirient o'r weilgi ;
Dynion heb ddim daioni,
Delon' oll i'n dwylo ni.¹

¹ Gwelir yr hanes yn *Report Manuscripts* Lord Salisbury, vii. 466.

Nid hwn yw'r unig grybwylliad a geir yng ngwaith y ddau at grefydd Pab Rhufain oedd yn graddol roi lle yng Nghymru i Brotestaniaeth, ond nid oes ofod i ragor y tro hwn. Rhaid gorffen hyn o lith, a hynny heb ddim ond nodi enwau gwahanol rannau gwisg dynion y cyfnod, enwau a gasglwyd o gywyddau ymryson a fu rhwng Siôn Phylip a Siôn Tudur. Dyma hwynt : "clos" ("llowdr" mewn un lle) ; "hosanau uchel" ; "dwbled leder" ; "simmwr," sef mantell fel honno a wisgir gan *Knights of the Garter* ; a "het" neu "gap." Onid yw'r cwbl yn cyfateb i wisg cwrtwyr llys Elisabeth ?

Caerdydd.

WILLIAM DAVIES.

DAFYDD AP GWILYM A'I GARIADAU

PRIŇ y dylid llefaru yn bendant iawn ar ddim ynglŷn â Dafydd ap Gwilym nes cael argraffiad gwell o'i weithiau nag sydd gennym eto. Ond a chymryd y goreu a'r hynaf, eiddo Pughe a Myfyr yn 1789, a'i gywiro drwy ei gymharu â'r llawysgrifau sydd o fewn cyrraedd, hawdd yw profi fod bywgraffiadau Pughe ac Iolo Morgannwg iddo yn drwyadl anghredadwy. Nid ef biau amryw gywyddau a briodolir iddo yn yr argraffiad; nid oes odid un ohonynt wedi ei brintio ynddo nad yw yn frith o gamgymeriadau mân a mawr; nid oes goel i'w roi ar y teitlau diddorol a'r chwedlau difyr am achlysuron canu rhai ohonynt; nid oes modd credu hyd yn oed mai Morfudd oedd enw "heulwen a seren ei serch," nac mai Dyddgu ydoedd, a'r gwallt gloewddu glân.

Ar ol methu ennill Dyddgu, medd Pughe, y dechreuodd Dafydd addoli Morfudd, merch Madawg Lawgam, a welodd am y tro cyntaf yn Rhosyr, Môn; canodd iddi yn felys, yn drist, yn gwynfannus, ac yn daer, nes iddi gydsynio i'w dderbyn, a'i briodi yn y llwyn dan fendith Madog Benfras y bardd, cyfaill i Ddafydd; ond yn ol cyfraith gwlad priodwyd hi â'r Bwa Bach, neu Gynfrig Cynin. O hynny allan, gwnaeth y bardd ei oreu i ladd ei gŵr Eiddig, drwy ei gadw'n effro nos a dydd, i wyllo nad ysbeilid ef o'i wraig dlos. Sut bynnag, dihangodd honno gyda Dafydd, ac i ffwrdd a'r ddeuddyn serchog at Ifor Hael i Forgannwg; daliwyd hwy, ac adferwyd Morfudd i Eiddig, a chosbwyd Dafydd â dirwy drom a'i tlododd yn resynus, ond daliodd i ganu i'w fun serch hynny, yn batrwm o ffyddlondeb hyd henaint.

Unwaith y darlennir y cywyddau eu hunain, fodd bynnag, gwelir nad yw rhamant Dafydd a Morfudd ond dychymyg y bardd gan mwyaf, a'r gweddill yn ddychymyg ei fywgraffwyr. Daeth Madawg Lawgam i mewn i'r gerdd i sicrhau Cynghanedd Lusg, a'r Bwa Bach i fod yn gyff gwawd a thestun chwerthin

bob yn ail â'r bardd ei hun. Nid un eneth o Fôn oedd Morfudd, ond unrhyw ferch felynwallt y dymunai gusan ac oed ganddi; ac nid oedd Dyddgu chwaith ond enw ar fun lygatddu lle bynnag y gwelai hi; a rhwydid ef mor ddidrafferth gan wallt fel y nos a chan gudynnau fel blodau'r banadl neu liw haul Mai.

Nid yw'n deg casglu chwaith y carai yr oleu ei phryd yn fwy na'r ddu am ganu ohono'n amlach i'r gyntaf. Dilyn traddodiad barddonol yr oedd mewn rhan, ond yn bennaf ac yn bwysicaf, canai fwy i'r fun a'r gwallt o fanaur, am fod yn haws cael cymariaethau! Beth ydyw ei gywyddau ond plethwaith cain o gymariaethau beiddgar, tlysion, a digrif? Meddylwch amdano, a Morfudd a Dyddgu cyn anwyled a'i gilydd i'w lygaid a'i galon, a'i awen yn hoenus i ganu i'r ddwy. Gall gymharu, neu i arfer yr hen air, gall ddyfalu, y gwallt melyn i flodau'r banadl neu eithin, i saffrwn, i'r haul, i'r mari-gold, i faner goch, i oddaith yn ymdaith nos, i farworyn rhudd, i wreichion tân, i'r mellt, neu i gŵyr melyn! Ond druan ohono, pan fydd ei lygaid ar wallt gloewddu Dyddgu! Y mae fel muchudd, fel y fran, fel asgell gwennol neu fwyalchen, fel inc, neu fel y glo, a dyna'r nos wedi ei ddal; canys ni wiw iddo ei gymharu i fawn na huddygl, na chefn chwilen, a pha ddu arall sydd mewn natur? Gallai gyffelybu'r melyn i wisg angel, ond ni enwir angylion duon mewn cywyddau serch, fel nad oes help o'r byd arall chwaith i ganu i'r ddu ei phryd. Nid oes dim i'r beirdd druain i'w wneuthur ond canu i'r melyn, a charu fel y mynnont.

Yma y dylwn gyfeirio hwyrach at ymgais Dafydd i fod yn deg. Cân weithiau i ferch a gwallt melyn *ond ag aeliau fel inc*. Beth allai fod yn decach? Onid dyma ganol llwybr barn? A sicr yw y gwelir y tlysni hwn mewn natur hefyd. Gweler Rhif 75, lle'r enfyn yr eog yn llatai at ddyn ag "ael ddu," ac wyneb wedi ei gannu "dan eurdo hed"; ac felly Gwerfyl Gwynedd yn Rhif 209:

Ni aned merch dreiglserch draidd
Felenwallt mor fileinaidd.

Ond eto i gyd,

Hael *ddu*ael, hi a ddiaine !

Llithrodd mewn un cywydd fodd bynnag, Rhif 12, drwy alw'r ferch yn "ddyn *ruddael*," ll. 6, ond yn nes ymlaen, ll. 38, yn "ddyn *lwyttu ael*." Clywais am lygaid yn newid lliw yn ol tymer y perchennog, ond dyma'r tro cyntaf i mi glywed am ael yn "rhudd" un munud, ac yn "llwyd-ddu" un arall.

Wylodd Madog Benfras ar ol Dafydd, a galwodd ef yn "Eos Dyfed" a "Hebog Deheubarth"; a "Hebog merched Deheubarth," meddai Iolo Goch amdano yn ei farwnad yntau. "Da fardd Glan Teifi" oedd gan Dudur Aled, a sonia ef ei hun yn fynych am Ddyfed, Pryderi dir, a Bro Gadell. Profir gan yr enwau hyn mai â dehau Aberteifi y cysylltid ei enw yn gyffredin, hwyrach oherwydd ei drigiant gyda'i ewythr, Llywelyn ap Gwilym, yn Emlyn ar Deifi. Ganed ef, fodd bynnag, yn ol traddodiad, ym Mro Gynin, heb fod nepell oddiwrth Lanbadarn ac Aberystwyth yng ngogledd y Sir, a chadarnheir hyn gan amryw gyfeiriadau at Lanbadarn yn y cywyddau. Mewn un, Rhif 136, nodir hi fel eglwys ei blwyf.

Ni fu Sul yn *Llanbadarn*
Na bewn, ac eraill a'm barn,
A'm wyneb at y fun goeth,
A'm gwegil at Dduw gwiwgoeth.
A chweddi'r hir edrychwyf
Dros fy mhlu ar *draws fy mhlwyf*, etc.

Defnyddid *plwyf* gynt am bobl y plwyf ac nid yr ardal yn unig, ac felly yma. Ar y Sul, byddai Dafydd yn Llanbadarn a'i lygaid gwamal ar ryw fun yno, a'i wegil at Dduw, a geilw'r gynulleidfa "*fy mhlwyf*." Y plu y cyfeiria atynt oedd addurn ei benwisg a ddaliai ar ei liniau neu yn ei law. Felly yn Rhif 177, gofyn i ferch a welodd ar y mynydd a fynnai hi ef, a dyma'r ateb, yn ie ac yn nage ar unwaith, yn ol dull y rhyw deg,

Ni chei, *fab o ael y fro*,
Un ateb, Ni wn i eto.
Dof i *Lanbadarn* Ddyw Sul
Neu i'r dafarn, wr diful.

Ymddengys fod y ferch hon yn briod, achos ar ol iddi addo :

Os gŵyr Eiddig,
Ni ad ben ar bren na brig.

O “ael” neu gwr bro Llanbadarn felly y deuai Dafydd, a charodd wraig o'r cyffiniau. A chan nad oedd ond rhyw chwe milltir ar draws gwlad i'r Gogledd at lan afon Dyfi, deallwn mai am ei gartref y meddyliai pan ffarweliai âg Ifor, Rhif 3 :

Deufis yn *nwyllan Dyfi*
Ni allwn fod hebod ti.

Mewn cywydd arall, Rhif 44, gofyn gennad y don ar Afon Dyfi :

I fyned (f'annwyl a'm barn)
Drwy lwyn bedw draw *Lanbadarn*,
At ferch a'm gwnaeth, ffraeth firwythryw
Forwyn fwyn o farw yn fyw.

Amlwg yw ei fod ar lan ogleddol yr afon, tuag Aberdyfi, yn wynebu ar y dehau, ac meddai wrth y don :

Ateg wyt rhof [rhyngof] *a'm cwmwd*.

Diwedda gyda'r weddi :

Na'm lludd at *Forfudd* f'eurferch.

Yr oedd Morfudd felly yng nghyffiniau Llanbadarn, yng nghwmwd Dafydd, a chai ddrwg ganddi os arhosai yn hir. “Pe gwyddut maint fy ngherydd am drigiaw !” meddai.

Mewn un arall, Rhif 69, enfyn Wynt y Gogledd i'r un ardal :

Dos *Uwch Aeron*
Nac ofna er *Bwa Bach* . . .
Caeth yw'r wlad a'i maeth i mi . . .
Gwae fi pan roddais i serch
Ar *Forfudd* araf eurferch,
Rhiaid a'm gwnaeth yn gaethwlad,
Rhed fry rhod [rhyngod] a *thy ei thad* . . .
Dos at *Forfudd felenllwyd* . . .

Y mae o hyd y tu gogleddol i Ddyfi ; ond bellach ni faidd groesi i Uwch Aeron (yr ardal i'r gogledd i Afon Aeron) lle'r

oedd Llanbadarn ac Aberystwyth, (*Myf. Arch.*, 744), ac enfyn y gwynt yn ei le, "Dos Uwch Aeron." Difethodd Pughe yr ystyr trwy ddarllen "Dos o Uwch Aeron," heb ddeall mai'r hen gystrawen sydd yma, lle na roddir yr arddodiad *i* o flaen enw ar ol berf yn golygu myned. Cymharer uchod, "Drwy lwyn bedw draw *Lanbadarn*" a wnaethpwyd ganddo er gwaethaf y gynghanedd yn "o *Lanbadarn*." (Os am eng-hreiffiau ereill, gweler *Myf. Arch.*, 1926, "down Arwystli, down Feirionnydd, down Ardudwy," etc., ac hefyd "Y gwŷr a aeth *Gatraeth*." Treiglir y gydsain yn rheolaidd bob amser).

Yn Uwch Aeron, gan hynny, yr oedd y Bwa Bach, Morfudd, a thŷ ei thad, ond yr oedd ef o'i hachos hi yn "gaethwlad," yn union fel na feiddiai Dafydd Nanmor yn ddiweddarach, oherwydd ei ganu i Wen o'r Ddol, ddangos ei wyneb ym mro ei febyd, ond gorfod arno ffoi i'r De. Y tebyg yw mai dyma'r rheswm i Ddafydd hefyd gartrefu yn nehau'r Sir.

Feallai mai yr un oedd Morfudd a gwraig Eiddig yn Rhif 177 uchod ; ond sut bynnag, Morfudd *felen* ydoedd, ac yn Rhif 68, gelwir y Bwa Bach yn Gynfrig Cynin, a chymherir ei ben moel i "chwysigen" wrth ochr Morfudd Llwyd a'i chyfoeth o wallt melyn plethedig. Ac onid Bro *Gynin*, enw cartref y bardd, a roddes iddo'r ail enw hwn ar Eiddig, er fod Dafydd Thomas o'r Waunfawr yn dywedyd mai gŵr o Fryn Llin ym Meirionydd ydoedd (*Pughe*, td. xvi. n.). Caf ddangos isod o ble daeth y *Cynfrig* o bosibl.

Ar ol lleoli Morfudd yn Llanbadarn, rhaid chwilio hefyd amdani yng Ngwynedd. Dywedir yn Rhif 88 mai ym Môn yr ydoedd hi, ac yntau ym Mynyw neu Dyddewi, a geilw hi yn Forfudd Llwyd. Yn wir, un o Fôn ydoedd, medd yn bendant :

Y fun glaer, fwnwgl euraid
O Fôn gynt yn fwyn a gaid . . .
Ym Mynyw yr wyf, ddyn hoewfar,
Ym Môn yr haeddaist fy mâr.

Yn ol y cywydd hwn, y mae ganddi gŵyn i'w erbyn, ac erfyn yntau ar iddi faddeu iddo, gan roi dirwy arno yn lle ei grogi. Enillasai hi, ond gwaeth oedd arno o'i hennill :

Trist fum na'th gawn, ddawn ddiwael,
Tristach, wyth gulach o'th gael.

Ac arni hi yr oedd y bai, am nas gwrthododd :

Ni buost gall na'm pallud , . . .
Peraist annog fy nghrogi
Pe'm carut, ni fynnut fi.

Erfyn am gymod :

Na phâr ddyn deg, waneg wedd,
Grogî Dillyn y Gwragedd,
Dros beri, ddiweddi ddig,
Dihenyddu dwyen Eiddig !

Yr awgrym yw fod Dafydd wedi peri lladd dwyen neu enau Eiddig, bod Morfudd yn dwyn cwyn yn ei erbyn o'r herwydd, ac am ei grogi, a chreuloned fuasai crogi " Dillyn y Gwragedd," neu " Degan annwyl y merched " !

Nid yw hyn yn anghyson â Rhif 67, lle cân i ryw ferch " lliw yden wyllten *walltaur*," a'i chenedl " feilch gweilch *Gwynedd*,"

A'm lladdai am ei lluddias
I briodi'r gŵr, brwydr gas !

Ond pur groes yw i Rif 74, lle geilw hi yn " Forfudd merch Fadawg Lawgam." Yno cwyna ei bod yn ei ffeirio ef bellach am ei gŵr priod, " heddiw y naill . . . yfory y llall " fel y chwaraeir â phêl, " rhag colli . . . ty a gŵr mewn lle teg iawn." Pa waeth ganddo ef, serch hynny ? Y mae cyn wytned a gwialen o bren afalau, a blyg ond ni thyrr.

Gwydn wyf fal gwden afall
A blyg yn hawdd, a gyfwrdd,
Ac ni thyrr er un gyrr gwrdd.

Ac yna ymgyffelyba i gath a'i naw byw !

Mae ynof . . .
Enaid cath anwydog hen.

" Briwed bo a fo arni, byw fydd ! " A diwedda gyda'r ebweh
" Ha ! Ha ! gwraig y Bwa Bach ! "

Wel! Os dyma garwr a'i galon yn ddarnau mân, gwyech yw o ragrithiwr. Pa fardd o ddifrif a fuasai'n ei gymharu ei hun i gath wedi rhynnu a phawb a'i lach arni? Ac os oedd Morfudd mewn gwirionedd yn ferch Madawg Lawgam o Rosyr (sef Niwbwrch) ym Môn, beth am Rhif 119? Yno, honna Dafydd iddo hau clod y ferch drwy Wynedd oll, mewn saith gywydd a saith ugain, nes iddo fynd fel pader gan y clerwyr ymhob gwledd, ac yn Amen pob mawl arall; ond eto i gyd, er hysbysed ei henw, a'r cywyddau moliant iddi,

Pybyr fu pawb ar fy ol
A'u "Pwy oedd?" ymhob heol.

Ni wyddai neb "Pwy oedd." Petasai'n ferch Madog gwybuasai pawb. Pa ddiben felly chwilio am ei hachau ymhlith pen-defigesau Môn nac Aberteifi? Cawn ddigon o'i thras ganddo yn Rhif 29. "Pwy yw'r dyn deg?" ac etyb:

Chwaer yw hon, lon oleuloer,
Undad a'r lleuad a'r lloer.
A nith i des ysplennydd,
A'i mam oedd Wawr ddinam ddydd.
Ac o Wynedd yr henyw
Ac ŵyr i Haul awyr yw
Nid byw'r Cristion credadun
A gai le bai ar liw bun.

Chwaer i'r Lloer, nith i'r Tes, merch y Wawr, ac ŵyres i'r Haul, a'i chartref yng Ngwynedd! Digon yw.

Y lle nesaf y cawn ferch y wawrddydd yw yn Sir Gaerfyrddin, yn ol Rhif 45, lle croesewir ceiliog bronfraith:

Yma y doeth o swydd goeth Gaer
Am ei erchi o'm eurchwaer.
Morfudd a'i hanfonasai

Am y talfyriad "swydd Gaer" am Gaerfyrddin, cymharer Ieuan Deulwyn, bardd o ymyl Cydweli, a ganai tua 1480:

O cheisir drwy dir a dau
Gwŷr o *Sir Gaer* sy orau!

Nid oedd Dafydd yn gweld bai ar y gwragedd chwaith o ran hynny. Gwelir Morfudd eto ganddo yn Rhif 54, tua dyffryn Gwy. Caeodd y niwl amdano, a

Lluddiodd ym gyflym gael
Fyned at Forfudd feinael.

Cyn dewed oedd y niwl myglyd nes iddo dybio fod pob tre ar lan yr afon yn paratoi cinio :

Oes tre na llan yng Nglan Gwy
Aerlom, na bo yn arlwy ?

Rhaid felly mai tua glan Gwy yr oedd yn chwilio am y Forfudd hon, ond ple'r ydoedd, yr wyf mewn cymaint o niwl ag yntau. Yn unig, gwn nad yw Afon Gwy yn rhedeg drwy Fôn nag Aberteifi, na Chaerfyrddin.

Daw Morfudd i'r golwg nesaf yn rhywle yn y Dehau, yn ol Rhif 20, lle disgrifia Dafydd ei helynt yn ffoi oddiwrth ei thŷ am hanner nos, a'i gŵr ar ei ol yn curo dwylaw gan roi "bloedd am ddwyn mam ei blant." Y mae yn ei elfen wrth ei geryddu'n ddwys am weiddi mor hyll :

Llefain am riain fain fyw,
Nid dawnus, nid dianhardd,
Nid teg ei weled, nid hardd.
Gŵr yn gweiddi, gorn gwaddawd,
Ar gân fel brân am ei brawd ! . . .
Y *Deheu* ef a'i dyhun,
Dan ddywedud, "Barcud bun !"

Ac yna gyda phob difrifwech gweddus, ychwanega, "Be prynwn . . . wraig o'm hoedl . . . er cael awr daw (dawel) . . . mi a'i rhown iddaw !" Gan mai deffro'r Dehau oedd perigl y gwaeddwr hwn, hwyrach y gellir casglu mai un o'r Dehau oedd y Forfudd hefyd. Felly hefyd dymuna i'r Bwa Bach foddi neu farw yn Ffrainc rhag ei ddeol ef am "*Em y Deheu*," Rhif 99.

Yn Rhif 63, enwir hylltod o leoedd lle cerddodd Dafydd i "gyfarfod a gwiw Forfudd." Sonia am *Eleirch*, un ai'r dreflan yn ymyl Bro Gynin, neu hen enw Afon Rhymni (*Arch. Camb.*,

iv., Vol. i. 3); a dywed y gŵyr am bob tyno "yn neutu glyn *Nant y Glo*." Ceir lle o'r enw ger Aberdyfi; ac un arall tebycach yn Sir Fynwy, gan yr enwir "llys Ifor" yn y cywydd, ac ym Mynwy ymae Maesaleg hefyd, tua phymtheng milltir i'r de o Nantyglo.

Daw Morfudd eto i "goed Ifor" a "llys Ifor" yn Rhif 80, a gorfoledda wrth ei hannerch "Pell yw d'ŵr, a'i grwydr ym mro Garedig," sef Ceredigion. Yr un yw hon a Morfudd Llanbadarn, achos atgoffa hi o oror Dyfi:

Gwell yma yw'n noddfa ni
Ar Daf na goror Dyfi.

Eto nid yw Maesaleg yn hollol ar Daf, mwy nag oedd Llanbadarn ar Ddyfi. Cymharer ei gyfeiriad at Ifor, Rhif 2, ei fod ef ers talm "Yn caru dyn uwch Caerdyf."

Dygir Morfudd arall i sylw yn Rhif 17, lle cydnebydd y bardd yn wyneb-agored ddigon fod iddo bedair o gariadau. Morfudd yw'r gyntaf:

Ei serch a roes merch i mi
Seren cylch Nant y Seri . . .
Morfudd ŵyl mawr feddyliau,

Ond priododd honno ŵr arall, a "rhag anfodd Duw fry," cytunodd i beidio a charu ei bardd mwyach. Ple'r oedd Nant y Seri? Rhaid i mi gydnabod fy nyled i Mr. J. H. Davies, Cwrt Mawr, am gyfeirio fy sylw at *Lyfr Llandaf*, 124, 254, lle'r enwir "Lann Teliau Nant Seru" yn y Cantref Mawr, uwch glan Afon Gothi. A bwrw y dylid darllen "Seri" ac nid "Serw" yma, yr un yw hon a'r Forfudd o swydd Gaer uchod. Gwell gennyf Nant Seri arall, fodd bynnag. Ar ochr ogleddol i Fannau Brycheiniog, rhyw bedair milltir i'r deheu o Aberhonddu, y mae cwm o'r enw "Cwm *Nant Seri*" (Atlas Bartholomew, pl. 51). Allan o'r cwm rhed afon a elwir yn is i lawr "Afon *Cynrig*," ac onid oddyma y cafodd Dafydd ei enw ar *Gynfrig* Cynin y Bwa Bach? Nid yw afon Gwy chwaith ymhell, a gall Morfudd Nant y Seri fod yr un a gollodd yn y niwl.

“Gwraig rhyw benaig Robin Nordd” oedd ei ail gariad, medd y cywydd, “*Elen*, chwannog i olud,” a chai “hosanau da” ganddi am ganu ei chlod. “Fy anrhaith” neu “fy nghariad” y geilw hi, “a’r lediaith lud,” digon o brawf fod iaith merched y Gogledd yn wahanol o dipyn i iaith Deheuwr cyn gynhared a’r bedwaredd ganrif ar ddeg.

Un o’r enw Dyddgu oedd y drydedd, a phrin yw’r parch a ddryr iddi y tro hwn :

Hefyd cyd bo fy nhafawd
I *Ddyddgu* yn gwêu gwawd,
Nid oes ym myn Duw o swydd
Ond olrhain anwadalrhwedd.

Am y bedwaredd, ni chaiff neb wybod hyd yn oed y wlad yr llanoedd, heb son am ei henw ; ac eto gellid casglu mai un o Wynedd ydoedd, a’i bod yn briod :

Hoew ei llun, a holl Wynedd
A’i mawl. Gwyn ei fyd a’i medd !

Yr olaf yw ei gariad ar y pryd, ac nid yw ond canu i *Ddyddgu* â’i dafod, ond ei galon yn anwadal ryfeddol. Tinc arall a thra gwahanol sydd yn Rhif 14 i *Ddyddgu*. Nid oes neb yn ail iddi ; ei gwallt yn dduach na mwyalchen ac na muchudd ; ei thalcen yn wynnach nag eira gwanwyn ; ei hael megis asgell y fwyalch a welodd Peredur yn ei gwaed yn gorwedd yn yr eira, a “gwaed yr edn gwedi’r odi” oedd yr unig beth i’w gymharu â’i gruddiau coch a gwyn. “Beirniad fum gynt,” meddai, ond yn awr “barned rhawd [mintai] o’r beirniaid draw.” Heria bawb i weld mefl neu wall. Canmola hi hefyd yn Rhif 20, heb arbed, am ei bod yn “gariad dianwadal.” “*Dyddgu* a’r gwallt lliwddu lleddf.” Cymhara Forfudd â hi er dirfawr anfantais i’r felynwallt :

Nid felly y mae Morfudd,
Ond fal hyn, farworyn rhudd,
Yn caru rhai a’i cerydd
Yn berchennawg, barch uniawn,
Tŷ a gŵr, yn ddyn teg iawn.

Terfyna gyda'r datganiad canmoladwy a doeth :

Dewis yr wyf ar ungair
Dyddgu i'w charu, o chair.

Os holwn pwy oedd *Dyddgu*, cawn yr un trafferth a chyda Morfudd. Gelwir hi yn ferch Ieuan ap Gruffudd yn Rhif 14, ond pa goel sydd i hynny ? Enfyn y Carwiwrech yn llatai ati yn Rhif 16, i dŷ ei thad, a dyry siars arno i ochel y milgwn :

Gochel Buli, ei coesgoch,
 Ac Iolydd, ei celfydd coch . . .
 O dôn' yn d'ol i *Dowyn dir*.

Pa *Dowyn* ydoedd nis gwn, gan fod amryw leoedd o'r enw, ac na olyga ond traeth neu forfa dywodlyd. Y mae un ger Aberdyfi, sef Tywyn Meirionydd ; un arall ger Cydweli yn nehau Sir Gaerfyrddin, a dau eraill ym Môn, ger Aberffraw a Rhosneigr, ac un arall i'r gogledd i enau Afon Teifi, lle cartrefai noddwyr Dafydd Nanmor, ac heb fod nepell o Emlyn, cartref ewythr Dafydd ap Gwilym, ac un arall ger Abergele.

Yn Rhif 18, dywed mai un o Faesyfed ydoedd *Dyddgu* o deulu Tudur :—

Deurudd Mair o *diroedd Mael*
 Duon lygaid a dwyael . . .
 Didaer loer o Dudur lwyth.

Nid yw “tir Mael” ond enw arall ar Faelienydd, rhan o Faesyfed, ac nid oes y fath beth a Thywyn yn y sir, hyd y gwn i, na'i bosibilrwydd. Ond pa ddiben holi ? Gwelwn *Dyddgu* nesaf yn Sir Ddinbych (Tywyn Abergele ?). Cyfansoddodd Dafydd gainc newydd i'r delyn, a honno'n un ddigymar. Gresyn na chlywai ei gariad hi !

Gwae fi na chlyw,—mawr yw'r ainc—
Dyddgu hyn o brydyddgainc !
 Os byw hi a'i clyw *Is Chwyd*.

Cysylltir hi âg Aberteifi yn Rhif 19, canys gwahoddir i “*Ddol yr Aeron*,” afon yng nghanolbarth y Sir. Ni all bod *yr Aeron* yn gywir, gan na cheir y fannod o flaen enw afon. “Dol

Mynafon" a welais i mewn rhai llawysgrifau; a "Dol Balaon" mewn eraill. Ceir Manafon yn nwyrain Sir Drefaldwyn, ond ni welais Ddol Balaon yn unman.

I ddangos nad yw Morfudd a Dyddgu ond enwau ar unrhyw fun, nid oes dim a deifl fwy o oleuni na geiriau Gruffudd Gryg yn ei ymryson â Dafydd, Rhif 120. Gwawdia'r bardd cwynfannus am ei aml gelwyddau, am y saeth o serch sy drwy ei galon, a'r mynych glwyfau marwol a gawsai ei enaid. "Mawr ei glwyf . . . ymhob rhyw fan," ac "enbyd iddaw" yw

Angau am arfau Morfudd.

Ond mewn cywydd diweddarach, Rhif 124, lle'r heria Ddafydd i ymladd â'r cleddyf, datgan mai "trist fu *Dyddgu* o'r dydd." ond "didrist Gwerfyl" ei gariad ef. "Gwae Ddyddgu," "a gwyn fyd Gwerfyl," meddai drachefn. A phan ganodd farwnad i Ddafydd, nid am Forfudd y sonia fel yn galaru ar ei ol, ond Dyddgu.

A gwae Ddyddgu pan fu fud.

Dechreuodd drwy edliw Morfudd iddo, a diweddodd drwy ddangos rhagoriaeth Gwerfyl ar Ddyddgu, ac nid ar Forfudd. Ac oni fedrai gŵr o gyfoesydd wybod yn iawn pwy oedd gwir gariad Dafydd, siawns wael sydd i ni ymhen pum canrif a hanner. Ond os un o'r ddwy, yna Dyddgu ydoedd.

Ni ddown i ben byth i olrhain troion anwadal Dafydd i gyd. Canodd i ferch o'r enw Cadi, ac ni cheir dim o'i enau—am gywydd cyfan—ond Cadi:

Ni ddoedaf, ni fynnaf fi
Chwedl onid Duw a Chadi!

Eto nid oes sicrwydd mai ef biau'r cywydd hwn.

Carodd ferch o'r enw Hunydd o Dalyllyn—un ai Talyllyn ger Aberhonddu a Nant Seri—gan ei fod yn anfon Alarch Llyn Syfaddon (sydd yn ymyl) ati, neu Dalyllyn ym Meirionydd ger Corris, gan fod Cemais yn y cywydd. Carodd ferch "euraid frig" a gwraig i Eiddig, o Feirionydd hefyd; ac mewn un arall, y mae yn eirias o serch at fun ysblennydd:—

Lliw'r gwin, lliw eira gweunydd
A'r ael fal inc ar liw'r od !

Gwelodd fynaches aelddu, o'r enw Gwenonwy, ac anfarwolodd
dlysni direidus ei llygaid mewn cwpled perffaith :—

Gwreichion aur, grechwen araul
Gwedi 'rhoi mewn gwydr a haul.

Ac am liw ei gruddiau, beth a ellid ei ddymuno yn berffeithiach
yn hynny o beth ?

Dwy sêl o liw grawn celyn,
Dagrau gwaed ar deg eiry gwyn !

Carodd leian "lygeitu lwyd" ; a'r ferch o'r ynachlog faen
a "gwallt melyn." Anfonodd latai at fynachesau Llan
Llugan, Rhif 11 (lle'r oedd lleiandy C'istercaidd er cyn 1239).
Nid oedd Manafon ymhell, lle gwahoddodd Ddyddgu, ac hwyr-
ach wedi blino yn ei disgwyl hi, try at "wenoliaid cwfeniaid
côr" a Morfudd yn eu plith !

Chwioriudd bedydd bob un
I Morfudd araf eurfun.

Os medr y llatai ennill honno i ddyfod allan ato, da. Sut
bynnag, ni ddigalonna'r bardd. Arch iddo gynnyg am drugain
rhagor, y glochyddes neu'r Abades ei hun !

Oni ddaw er cludaw elod,
Hoewne eiry, honno erod
Câr trugain cariad rhagor,
Cais y glochyddes o'r côr.
Cais frad ar yr abades
Cyn lleuad haf, ceinlliw tes.

Ac er mai gwraig briod yw Morfudd fel rheol, fe'i ceir mewn
cywydd arall hefyd yn lleian, Rhif 103. Perswadiodd brawd
du hi i wisgo crys o rawn, "ac weithion" cwyna iddi golli ei
harddwch. "Hi a fu deg," ond

Y Creawdr a'i hacra-awdd.

Enfyn leian o Fôn hefyd i Fynwy i erfyn maddeuant am ei ladd ef â'i chariad, a disgrifia'i thaith yn fyw a manwl, gan weddïo yn dduwiolfrydig ar Fair drosti :

Maddeuant Mair, neddair nawdd,
I'm lleddf wylan a'm lladdawdd.

I fyrhau, ceir Morfudd yn Llanbadarn, ym Môn, yng Nghaerfyrddin, yn Nant y Seri, Brycheiniog, yng Nglan Gwy, ac ym Morgannwg neu Fynwy, fel gwraig briod ; ac fel lleian yn Llanllugan, Sir Drefaldwyn, os nad ym Môn hefyd. Ceir Dyddgu ym Maelienydd, Tywyn, Manafon (?), Glyn Aeron (?) ac Is Clwyd. Carodd Dafydd amryw eraill megis Cadi, Hunydd o Dalyllyn, Gwerfyl Gwynedd, a lleianod o bob lliw. Ei arwyddair ydoedd :

Mefl ym, o gwrthyd Dafydd
O rai teg, deg yn un dydd.

Os gofynnir ple dysgodd ganu a charu mor gyffredinol, rhaid cydnabod ei ddyled anuniongyrchol i Drwbadwriaid Ffrainc, fel y dangoswyd eisoes gan Prof. Cowley, Stern, Prof. W. Lewis Jones, a Mr. W. J. Gruffydd. Gobeithiaf fedru dangos mewn erthygl arall mai oddiwrth ysgolheigion crwydraid y ddeuddegfed a'r drydedd ganrif ar ddeg y derbyniodd ysbrydoliaeth uniongyrchol, a thrwyddynt hwy o'r Trwbadwriaid yn Neheu Ffrainc. Ymgyfenwai'r ysgolheigion hyn yn glerigwyr—*cleri*, a hwy yw'r glêr gan Ddafydd. Gelwid hwy yn deulu Golias, a Goliardi ym Mhrydain, oddiwrth eu sylfaenydd tybiedig Golias, hwyrach ; ond priodolir yr un caneuon i *Primas*, neu *Primas Presbyter* yn yr Almaen a'r Eidal ag i *Golias Episcopus* yn Lloegr. Dywed Fra Salimbene yn ei Gronicl am y Primas hwn dan y flwyddyn 1233, ei fod yn brydydd enwog iawn, a chyflym, "maximus versificator et velox." *Archipoeta* sydd enw arall arno.

Nid wyf yn gwybod fod hyn wedi ei ddarganfod o'r blaen, ond gwyddai Dafydd yn ddiddadl am *Primas* wrth ei enw a'i waith.

Mewn cywydd i Geiliog Bronfraith, Rhif 219, ar ol pentyraru geiriau moliannus arno fel cerddor, pregethwr a bardd, cymhara ef i Ofydd a *Phrimas* :

Prydydd cerdd Ofydd ddifai,
Prif urddas yw *Primas* Mai.

A phan ganodd farwnad i Ruffudd Gryg, ni fedr gael gair cryfach i ddangos ei barch iddo fel prydydd gwych na'i alw yn *Primas* :

Primas ac urddas y gerdd.

Canai'r Trwbadwriaid fel rheol i un bendefiges a'u noddai ; carent hi â rhyw gariad cwrtais, di-sylwedd, di-nwyd, di-waed. Canai'r ysgolheigion crwydraid i bob merch bron a welynt, ac nid dof oedd eu hanwydau. Mewn rhai pethau, ymdebyga Dafydd ap Gwilym i'r Trwbadwriaid, ond nid yn eu dull hwy y carodd Forfudd. Yn ei gariad at ferched, ei gariad at yr awyr agored, a'r bywyd rhydd mewn llwyn a llannerch, ei gasineb at fynachod a chlerigwyr rhagrithiol, un yw o deulu Golias, neu *Primas*, un o'r glêr yng ngwir ystyr y gair.

Coleg y Gogledd.

IFOR WILLIAMS.

DAU ENGLYN CYMRAEG MEWN FFURF ROEGAIDD

SYLWYD gan amryw bersonau debyced ydyw'r englyn Cymraeg i *epigram* y Groegiaid. Nodweddir y ddau, ar eu goreu, gan yr un crynhodeb, yr un symlrwydd ac uniongyrchedd yn y gosodiad, yr un perffeithrwydd o ran arddull; ac ni wn i am unrhyw fath o farddoniaeth mewn unrhyw iaith a ellir ei gymharu â'r *epigram* Groegaidd yn yr ystyron hyn oddieithr yr englyn. Gan hynny, bydd o ddiddordeb, mi dybiaf, i'r rhai sydd yn gynefin â'r *Anthology* weled y cyfieithiadau Groegaidd canlynol o ddau englyn adnabyddus gan Tudno. Gwnaethpwyd y cyfieithiadau hyn gan Mr. J. S. Blake Reed, B.A., Coleg yr Iesu, Rhydychen, ac yr wyf yn dra dyledus iddo am ei ganiatad i'w cyhoeddi yma. Teg ydyw dywedyd mai o'm cyfieithiadau Seisneg y cymerwyd hwy, nid o'r gwreiddiol.

H. IDRIS BELL.

Τάφος ναύτου.

Ενθ' ἀνέμων ναύτης ἐπιλήθεται ἡδὲ θαλάσσης
κείμενος, οὐ πόντου φιλοσβῶ ἐγειρόμενος,
νῦν γὰρ ἐπ' αἰγιαλοῦ δέδεται σκάφος, οὐδ' ἔτι κινεῖ
κῦμα γαληναίην νήνεμον Ὠκεανοῦ.

Τάφος γυναικός.

Ὡν ποτ' ἐρευνήσης, λεπτόν τόδε χῶμα παρελθών,
ὦ ξένε, τίς κτερέων ἔλλαχε τῇδε βροτῶν,
μνημ' ἐγὼ αἰδοίης ἀλόχου, τὴν κοίμισεν αἶα
τηλόθεν ἱμερτῆς πατρίδος ἀλλοδαπή.

[Cefais hyd i'r englynion gwreiddiol, ac wedi hynny cefais y cyfieithiadau Saesneg gan Mr. Bell; ac yr wyf yn eu doddi isod.—GOL.]

BEDDARGRAFF Y MORWR.

Dyma weryd y morwr—o gyrraedd
Gerwin fôr a'i ddwndwr;
Ei dderbyn gadd i harbwr
Heb don ar wyneb y dŵr.

BEDDARGRAFF CYMRAES

I'r ymwelwr ymhola—uwch ei bedd
Lluch i bwy sydd yma,
Y garreg ddwed mai gwraig dda
O'i gwlad wen yn glyd hunia.

Here sleeps a sailor, safe from winds and tides,
Where never is the sea's rough thunder heard;
In port at last, his bark at anchor rides,
And the still water with no wave is stirred.

To whatso traveller asks upon his way
Whose mortal dust this little hillock keeps.
"A good wife here," the sculptured stone will say,
"Far from her lovely land securely sleeps."

CEIRIOG YN EI BERTHYNAS A'I OES.

UN anhawster mawr ar ffordd efrydwyr lluosog Ceiriog heddyw yw nad oes gennym lwybr hyffordd i hanes ei oes. Collir rhan fawr o ystyr ac o hyfrydwch ei farddoniaeth wrth ei darllen a'i hastudio ar wahan i'r amgylechiadau a'r achosion a'i cynhyrfodd. Mae pob llyfr a phob awdur i raddau mwy neu lai yn rhan a chyfran o gyfnod a mudiad penodol. Un o drioedd anhepgor dealltwriaeth llenoriaeth yw, awdur, llyfr, ac oes, a'u cydberthynas â'i gilydd. Yn y llyfrau a'r traethodau sydd gennym ar Geiriog mae'r ddau anhepgor cyntaf—yr awdur a'i waith—i ryw fesur wedi eu cyflawni. Mae cyfrol fechan Llyfrbryf yn cynnwys braslun o fywgraffiad campus, cyn belled ag yr â, ond fel y dywed yr awdur, ni fwriadwyd iddo fod “y bywgraffiad o Geiriog.” A Llew Llwyfo dros yr un maes gan ychwanegu rhai manylion cofiannol a sylwadau beirniadol rhagorol ar nodweddion athrylith Ceiriog. Mae cyfrol fechan Ceulanydd ar *Athrylith Ceiriog* yn help sylweddol i ddeall teithi athrylith y bardd ac i ddehongli a gwerthfawrogi ei waith. Traethawd beirniadol Elvet ar *Weithiau Ceiriog* yw'r peth goreu a ysgrifennwyd eto ar waith y bardd. Ag eithrio'r amlinelliad byr ar amgylchedd anianyddol bore oes, a'r bennod olaf ar “ddylanwad Ceiriog ar lenyddiaeth ei wlad ac ar ddiwylliant ei genedl,” cyfynga Elvet ei feirniadaeth hanesyddol i hanes y ffurfiau a'r mathau o brydyddiaeth a geir yng Ngheiriog; a chymhariaeth ei weithiau â gweithiau o'r un fath gan lenorion cenhedloedd eraill. Nid yw perthynas y bardd â digwyddiadau llenyddol, cymdeithasol, crefyddol a gwleidyddol, hynny yw, âg amgylchedd ei fywyd, yn cael nemor sylw. Mewn gair, nid oes dim buddiol wedi ymddangos eto ar berthynas “prifardd telynegol y genedl Gymreig” â'i gyfnod! Nid beio'r wyf, ond nodi diffyg mawr sydd yn narmerth lenyddol efrydwyr Ceiriog yn bresennol, a chyfeirio at faes newydd a ffrwythlon o ymchwil, astudiaeth, a gwasanaeth llenyddol.

Mae yn ffaith am Geiriog, mi gredaf, ei fod o ran cymeriad ei berson a'i ddynoliaeth, yn un o'r beirdd tyneraf ei deimladau a chyflymaf i dderbyn argraffiadau oddiwrth ei amgylchedd,—oddiwrth natur a'i thymherau, oddiwrth greaduriaid diniwed, oddiwrth ddyn yn ei holl gyflyrau—a gododd yng Nghymru erioed. Trwy bersonoliaeth a theithi a feddai ef y crynhoir ynghyd syniadau a theimladau, a dyheadau goreu cenedl i gyn-ychion llenyddol. Hyn sy'n gwneuthur bardd yn lladmerydd ei oes—yn organ ei genhedlaeth, yn anadlu ei bywyd, ac yn ei droi yn gân. Credaf fod Ceiriog yn ddrych i'w dymor, ac fod delw'i oes yn argraffedig ar ei weithiau. Amgylechiadau ei ddydd a'i dymor a'i cynhyrfodd i brydyddu—weithiau'n llon ac weithiau'n lleddf yn ol yr achlysur. Mae ysbryd y cyfnod a'i ddelfrydau yn fyw yn ei ganeuon. Am hynny, ni allwn ei ddeall a'i fwynhau heb ymgynabyddu â hanes ei oes.

Ganwyd John Ceiriog Hughes ym Mhenybryn, Llanarmon Dyffryn Ceiriog, Medi 25, 1832, a bu farw yng Nghaersws, Ebrill 23, 1887. Dyma rifedi blynyddoedd ei einioes. Ym-ranna'i oes yn naturiol i dri o gyfnodau : i. Cyfnod bore'i oes—gartref yn Llanarmon (1832—1848); ii. cyfnod ei arhosiad ym Manceinion (1849—1865); iii. cyfnod ei adsefydliad yng Nghymru (1865—1887); cyfnod cynhyrehiol Ceiriog ydoedd yr ail. Cyhoeddodd y cwbl bron o'i brif weithiau yn ystod ei arhosiad ym Manceinion. Perthyn nifer mawr o'r caniadau a gyhoeddwyd yn yr *Oriau Ereill* yn 1868, ac yn *Oriau'r Hwyr* yn 1870, i gyfnod 1849—1865, oblegid ymddangosodd llawer ohonynt yn y Cyfnodolion o 1856 hyd 1865. Fe ganodd Ceiriog lawer o bethau swynol iawn ar ol iddo “ddychwelwyd i'r hen wlad,” ond fel y sylwa'i fywgraffydd, “nid yr un a'r unrhyw ydynt o ran blas.” Ni chwanegodd synnu ei wladwyr â phethau o nodwedd newydd. Gwelir, gan hynny, ei fod yn perthyn i'r cyfnod llenyddol sy'n ymestyn o tua'r flwyddyn 1845 hyd 1868 neu 1870. Mae'n sicr fod y blynyddoedd hyn yn ffurfio un o'r cyfnodau mwyaf nodedig yn holl hanes ein llenyddiaeth. Mae'n amheus gennyf a fu y fath dwrr o lenorion, a'r fath afradlonedd o athrylith lenyddol, yn cydoesi erioed yng Nghymru. O safbwynt ei gynnyrch llenyddol, deil y

cyfnod hwn i'w gymharu âg unrhyw gyfnod yn ystori faith llên Cymru. Dysg hanes llenyddiaeth fod ynni a bywiogrwydd mawr llenyddol, ac yn arbennig fod ynni a bywiogrwydd mawr barddonol, yn cyfamseru âg ynni a bywiogrwydd mawr mewn canghennau eraill o fywyd cenedlaethol. Mae'n sicr fod ynni a bywiogrwydd barddonol Cymru'r cyfnod dan sylw wedi eu hennyn gan gynhyrfiadau cymdeithasol a gwleidyddol a nodweddai'r oes.

Dylid cofio wrth efrydu gweithiau Ceiriog iddo dreulio rhan o gyfnod ffurfiol a'r rhan bwysicaf o dymor cynhyrchiol ei fywyd ym Manceinion—ffynhonnell mudiadau mawr gwleidyddol, cymdeithasol, a masnachol y ganrif ddiweddaf. Hi oedd gwersyll byddinoedd rhyddid a diwygiad; cartref Cobdeniaeth, a roddodd ffurf a chyfeiriad i'r wlad hon drwy'r cyfnod. Heblaw hyn, yr oedd Manceinion yn un o fannau cyfarfod a dinasoedd noddfa arwyr rhyddid a diwygiadau gwleidyddol gwledydd y Cyfandir. Yr oedd enwau a syniadau Kossuth, Cavour, Mazzini a Garibaldi, i'w gweled a'u clywed bob dydd yno. Yn ystod ei fywyd yno, daeth Ceiriog i gyswllt ac o dan ddylanwad syniadau ac egwyddorion y mudiad mawr Europeaidd dros ryddid. Daeth tri o lenorion mawr Cymru yn y cyfnod hwn, heblaw Ceiriog, dan ddylanwad syniadau'r mudiad Europeaidd,—Hiraethog, cyfaill Kossuth a Mazzini; S.R., Llanbryn-mair; a Dr. Lewis Edwards. Er i'r tri hyn ddylanwadu'n ddirfawr ar fywyd a llenyddiaeth Cymru, a gwneuthur gwasanaeth anhraethol i eangu syniadau cenedl trwy ei dwyn i adnabyddiaeth â meddyliau goreu Europ, credaf fod Ceiriog wedi gwneuthur mwy na'r un ohonynt i lefeinio gwerin Cymru â syniadau goreu'r oes am ryddid. Mae ei gân ar Ryddid ar yr alaw *Serch Hudol*, yn siaml nodweddiadol o'i agwedd at y mater hwn:—

Gwel, gwel, y gadarn Wyddifa wen
Yn codi ein breninol ben

I ddweyd fod Cymru'n rhydd!
O fryniau nawdd ein Rhyddid ni!
'Rwy'n edrych arnoch yn eich bri,
Gan ogan, "Cymru Rydd"!

Ar uchel gopa Idris Fawr,

Ar Ferwyn a'r Plumlumon mawr,

Ac ar y creigiau is i lawr,

Awelon Rhyddid sydd;

Ac fel yr awel uchel gref

Sy'n rhodio trwy gymylau'r nef,

Y Cymro hefyd, felly ef,	Wna'i lys a'i sedd yn fflam !
Mae'n rhydd, yn rhydd, yn rhydd!	Yn hytrach na gorthrymol Hedd,
	Europa cŵyd ! a thyn dy gledd,
Byth, byth, O Ryddid, na ro hun,	Rho Ormes yn ei dugoch fedd,
Ar amrant y truenus ddyn,	Byth, byth, o weled dydd.
Eill ddioddef trais a cham ;	Ac yna cŵyd hyd fannau'r nef,
Gad iddo deimlo'r ysbryd mawr,	Dy lawen-floedd, fel taran gref
I ymwroli megis cawr,	Mewn cân a diolch iddo Ef,
Wnaiff daro'r gormesdeyrn i lawr,	Dy fod yn rhydd, yn rhydd.

Teimlir wrth ddarllen Ceiriog ar ryddid fod ei deimladau'n berwi o'i blaid. Cynhyrfa gormes a thrais o bob natur ei nwydau dwysaf,—a nwydau bardd yw ei olud pennaf. Mae ei syniadau a'i deimladau ar ryddid yn gywir, priodol a godidog. Mae Ceiriog yn tra ragori ar Tennyson yn y mater hwn. Mae Ceiriog yn *ddemocrat* o galon ; *aristocrat* oedd Tennyson, ni ddeallodd ef erioed gri'r bobl. Ond, mae rhyddid i Geiriog yn rywbeth gwerth ymladd amdano. Mae rhai beirniaid wedi condemnio ei ganeuon milwrol. Mae'n werth sylwi ei fod braidd bob amser yn gofalu am un o ddau o'i gymhellion mawr i'w ganeuon rhyfel,—Rhyddid neu Amddiffyniad Gwlad, a thrwy hynny y mae yn eu codi i dir moesol y gellir eu cyfiawnhau. Darllenner er enghraifft ei “ Ddifyrwch Gwyr Harlech,” ei “ Gadleſ Morgannwg,” a'i Gadleſ Gymreig. Nid yn unig nid oes yr un dybryd sain, ond teimlir fod yr agwedd yn nobl. Mae rhyddid yn werth marw drosto. Yn ei “ Forfa Rhuddlan,” dywed :—

Gwell ydoedd marw i'r hen Forfa Rhuddlan,
Gwell ydoedd suddo i Ryddid y môr.

Gwell angau na chaethiwed. Mae'r syniad yn gywir. Dyma'r unig agwedd i wynebu trais a gormes, i ysbrydoli cenedl i frwydro dros ei hiawnderau. Fel hyn y canai Wordsworth a Shelley, Coleridge a Byron. Ond nid fel hyn y canai Tennyson.

Canodd Ceiriog i Garibaldi, Cavour a'r Eidal Newydd. Clywodd ef riddfannau'r Negroaid am ryddhad o'u caethiwed ; ac yn ei gân ar “ Ddyngarwch,” dywed wrth y Cymro :—

O dos ar draeth y Werydd, a gwrando ar bob ton
 Yn dweyd gruddfannau'r caethion pell wrth greigiau'r Ynys hon ;
 A chofia pan benliniot i ofyn ffafrau'r Iôr,
 Am weddi'r Negro atat ti sy'n dyfod tros y môr !

Cysegrodd Ceiriog ei ddoniau goreu i ganu am ryddid. Yr oedd yn elyn anghymodlawn i bob trais, ac yn selog dros bob gwedd ar ryddid, yn ddemocrat i'r eithaf. Darllenner ei " Banllefwn feibion llafur." Gwelir oddiwrth hyn oll fod cysylltiad Ceiriog â'i oes yn agos a byw, a bod yn rhaid with wybodaeth hanesyddol o fudiadau'i oes cyn y gellir ei fwynhau yn llawn.

Rhaid i efrydydd gweithiau Ceiriog gofio fod rhyfeloedd o'i amgylch trwy gydol ei oes. Anghofio'r ffaith hon barodd i Elvet ac ereill o'i feirniaid gamsynied ystyr ei ganeuon milwrol a'r ysbryd milwriaethus sydd mewn rhan fawr o'i waith. Nid " adsain bellenig o'r oesau fu " fel yr awgryma Elvet, sydd yn ei ryfelgerddi. Yr oedd rhyfeloedd a sôn am ryfeloedd yn rhan o'i awyrgylch ef. Pan yn fachgen ieuanc, clywodd a gwelodd " feibion dewrion Cymru " yn ymdaith yn lluoedd i ryfeloedd yn yr Affganistan a'r India, ac yn y Crimea. Ym Manceinion yr oedd y bardd mewn cyffyrddiad beunyddiol a hanes gweithrediadau rhyfel y Crimea, a'r rhyfel Americanaidd trwy'r newyddiaduron. Darlennai am ddewredd a medrusrwydd milwyr ei wlad ei hun bob dydd yn 1854—6. Gwyddai beth oedd ingoedd ofnau a phryder Prydain y dyddiau hynny. Nid " adsain o'r oesau fu " sydd yng " nghorn y gad," ond mynegiant o'r hyn a glywodd ac a deimlodd y bardd ei hun pan alwai'r utgyrn gatrodau ar ol catrodau i frysio i ryfel y Crimea. Darllenner ei delyneg ar y " Milwr na ddychwel." Onid acen cwyn coll am gyfaill personol a syrthiodd ym mrwydr Alma a'i cynhyrfodd ?

Gorffwysa fy *nghyfaill* yn ngwychder dy fedd,
 Ar filoedd disgynned dy ysbryd ;
 Ond bwried rhyfeloedd i foroedd o hedd
 A dyn i heddychol ddedyddyd.

Felly hefyd ei gân dyner i " Fab y Plas Gwyn." Mae'r un teimladau cyffredin yn " Etifedd Nanhoron " yr enillodd

arni yn Llundain yn 1855. Gwelodd lawer o'r milwyr yn dychwelyd o faes eu brwydrau, a chanodd eu profiadau yn "Nychweliad yr Hen Filwr." Rhoddodd fynegiad i ofnau a phryder ei wlad yn amser Napoleon yn "Deffrowch Brydeiniaid Dewr." Mynegir ei deimlad yn ystod y tymor rhyfelgar hwn yn ei gân ar "Odrau Berwyn gwyn eu byd":—

"Pan mae rhyfel hyd y byd,
Godre Berwyn, gwyn eu byd."—*Hen Ddywediad*

Ymarfogwn,—awn i ryfel	Nofir moroedd gan lynchesoedd,
Mynnwn waed pob teyrn a rhi;	Nes mae'r eigion mawr yn wlad
Lawr y cwmped seddau'r uchel,	Breswylledig gan fyddinoedd—
Dyna iaith ein dyddiau ni;	Bleiddiaid, eirth, a chŵn y gad.
Tra gan ruad croch gyflegrau	Er fod udlef corn y rhyfel
Y Cyfandir grŵn i gyd;	Yn ymchwyddo'n uwch o hyd;
Gymry'r brynïau, canwn ninnau,	Nid oes yma garreg ateb,
"Godrau Berwyn, gwyn eu byd."	"Godrau Berwyn, gwyn eu byd."

Holl fwystfilod yr anialdir	O! fy ngwlad—i mi paradwys
Gyniweiriant ym mhob man;	Yw dy wyllt fynyddau di;
Un gan arall ysglyfaethir,	Arnat wele'r nef yn arllwys,
Rheib y cryf yn llyncu'r gwan;	Ei bendithion yn ddiri'.
Coedwig Europ fawr sy'n cyffro,	Byth na chilied y sirioldeb
Rhua'r Arth a'r Llew ynghyd;	Daenodd heddwch ar dy bryd;
Onid mae'r Afr yn tawel bori—	Boed i addysg a moesoldeb
"Godrau Berwyn, gwyn eu byd."	Lywio'th blant, a gwyn eu byd.

Mae digwyddiadau mawr ei ddydd, ac ysbryd ei gyfnod gyda golwg arnynt yn cyfrif am fater ac ysbryd ei waith. Cynhyrfwyd ei nwydau gan y rhyfeloedd hyn, a rhoddodd fynegiad iddynt mewn barddoniaeth fyw. Nid mynd yn ol i'r "oesau fu" wnaeth am destynau; cafodd hwynt, a'i brofiad ohonynt, yng nghwestiynau'i oes ei hun. Canodd am frwydrau'r hen oesoedd, ond gwnaeth hynny dan ddylanwad cynhyrifiadau'r amgylchedd, ac oddiar wybodaeth bersonol. Mae'r holl feirdd mawr yn trin testynau hanes yn y dull hwn. Pan gyhoeddwyd heddwch rhwng Rwsia a'r Cynghreiriaid yn 1656, enynnodd y newydd ei awen fel "corn y gad," a chanodd gyda'i holl angerddoldeb:—

Clywch eiriau Heddwch, clywch ;
 Mae'r nefoedd fel yn gwrando—
 Clywch eiriau Heddwch, clywch !
 Mae'r ddaear fel yn deffro.
 Tarawyd ni yn fud
 Gan y trydan ;
 Melltenwch wefrau'r byd
 Y newydd allan.
 Ac allan â'r benyr, chwi blant y mynyddoedd,
 Goleuwch y goelcerth,—a fflamied y tân ;
 Heddwch i ddynion yw 'wyllys y Nefoedd ;
 Dygwn olewydd,
 Bloeddiwn y newydd,
 Dyrchafwn y gân !

Yn ei holl gyfeiriadau at ryfel, yn gystal ag yn ei ryfelgerddi priodol a'i ganeuon Rhyddid, y mae ysbryd a datganiadau y bardd yn iach a chywir. Carai heddwch yn angerddol. Dyma oedd ei ddelfryd. Ond carai ryddid ac iawnder yn fwy nac einioes. Nid oedd yn ofni datgan fod yn well "suddo i ryddid y môr" na byw dan ormes a chaethiwed.

Dengys hyn oll i ni mor fyw oedd ein prifardd telynegol i amgylchedd ei fywyd, ac mor gywir y cynrychiola ei meddyliau goreu. Dengys hefyd mor angenrheidiol ydyw i ni astudio hanes ei gyfnod er mwyn ei ddeall yn iawn, a'i esbonio'n briodol. Gobeithiaf roi ystyriaeth bellach i'r mater mewn erthygl arall.

Bangor.

T. SHANKLAND.

NODIADAU IEITHYDDOL

Y TEILIWR A'R ORGRAFF

YNG *Ngheninen* Ionawr y mae Mr. O. Eilian Owen yn fy nghyhuddo o fod yn "bersonol" yn fy nodiadau ar ei erthyglau. Dyma'r enghraifft fwyaf wynebgaled a welais ers tro o'r Diawl yn ceryddu pechod. Nid myfi fu'n bersonol. Ni wneuthum i wawd o'i enw ef; ni soniais am "ysgol deilwraidd" nac am orgraff *tailor-made*. Yr unig gyffyrddiad personol yn fy ysgrif oedd y teitl *Sartor Resartus* uwch ei phen; ac yr oedd hwnnw'n gyffyrddiad mor gynnwl na ddeallodd ef mo'i ergyd, a barnu wrth y cyfieithiad di-bwynt a rydd ohono yn y *Geninen*. Y mae'n ddrwg iawn gennyf am dôn ei erthyglau. Er brolio ohono mai teiliwr yw ef, nid yw hynny'n rhoi hawliddo isarhau eraill. Y mae llawer teiliwr yn â'r bonheddig hefyd.

Lleferais yn fwy parchus amdano ef yn bersonol nag a wnaeth ef amdanaf fi; ond ni wnaeth hynny ond rhoi mwy o wynt ynddo. Nid oes dim i'w wneuthur ag un fel hwn ond siarad plaen. A'r gwir diaddurn yw fod Mr. O. E. Owen wedi bod yn dilyn rhyw ddosbarthiadau yn yr adran Geltaidd ym Mhrifysgol Lerpwl, a bod hynny wedi effeithio ar ei ben. Y mae'n dioddef yn drwm wrth yr hyn a elwir yn *swelled head*. Y mae'r truan wedi mynd i feddwl mai fo yw'r dyn; a'i fod yn deall yr iaith Gymraeg a'i theithi yn gan gwell na'i hathrawon profsedig ym Mhrifysgolion Cymru a Rhydychen. Yn ei olwg ef y mae'r hyn a ddywedant yn "chwerthinllyd i'r eithaf, onibai am agwedd ddigalon y peth" (*Y Geninen* xxx. 97). Dyma i chwi bictiwr i'r duwiau ddotio arno—y teiliwr dysgedig yn torri ei galon wrth ganfod ynfydrwydd athrawon ei wlad! Y mae'n mynd i sgubo ymaith ein holl gyfundrefn i osod yn ei lle adeilad wych o'i waith ei hun. Nid oes dim yn wylaidd ynddo. Y mae ei honiadau yn peri i ddyn deimlo fel y dyn sy'n edrych ar blacard y canwr comig "The Only" yn *Punch* yr wythnos hon (Mawrth 12): "Somehow, the notices of some of these vocalists do not seem to be suffused with that modesty which one expects to find as the accompaniment of great talent."

Er mwyn ceisio dangos nad malais a'i cynhyrfai i sgrifennu, fe ddywed yn awr ei fod yn anghytuno â'r orgraff ddiwygiedig ers blynnyddoedd, a bod ei gyfeillion yn gwybod hynny. Ni ddywedodd mo hynny wrthyf fi, felly na alwed mohonof fi'n gyfaill eto. Ond nid wyf yn ameu'r hyn a ddywed, canys y mae'r dull y diystyara'r orgraff yn ei lyfr grôt yn profi hynny'n ddigon amlwg. Ac amlwg i mi hefyd erbyn hyn ydyw mai ffug a rhagrith oedd ei ostyngeddrwydd a'i weniaith i mi yn y dyddiau hynny. Gwelir yn awr beth yw ei wir feddwl amdano'i hun ac amdanaf innau. A dyna oedd y pechod anfaddeuol—fod fy math i'n meiddio barnu ei oruchel ddoethineb ef o safle fy ffolineb fy hun. Nid hawdd gennyf gredu yr ysgrifenasai mor gas ac mor ffaidd oni bai i mi, yn fy niniweidrwydd, roi briw i'w anferth hunanoldeb.

“Digon yw i deiliwr fesur *cyrff* dynion,” medd ef. Nid yw hynny'n wir o angenrheidrwydd; ond ymddengys ei fod yn wir am dano ef. Y mae ei fesur ohono'i hun, beth bynnag, ac o'i fawredd a'i rym, os goddefir i mi fenthycu ymadrodd ganddo ef, “yn chwerthinllyd i'r eithaf.” Y gwirionedd syml ydyw nad yw'n deall elfennau'r pwnc y traetha mor awdurdodol amdano. Y mae'n amlwg i mi erbyn hyn na ŵyr ef ddim am hanes seiniau'r iaith, ac am berthynas y sain lafar a'r llythyren ysgrifenedig yn y gwahanol gyfnodau; ac felly nad yw'n deall dim pam y mae sillafiad un cyfnod yn penderfynu un ffurf, a sillafiad cyfnod arall yn penderfynu un arall. Y mae'n ymbalfalu ymysg ffurfiau'r gwahanol gyfnodau heb ddirnadaeth o'u harwyddocâd; y mae'n hollol fel dyn yn trin *specimens* daearegwr heb ddeall egwyddorion daeareg. Naturiol iawn iddo gan hynny yw tybio mai wrth fympwy'n unig yr ydym ninnau'n dewis y ffurfiau a gymeradwywn. Nid oes ganddo lamp i'w dywys ei hun; ac fe dyb ein bod ninnau yn y tywyllwch hefyd. Ond y gwir yw mai wrth egwyddorion ieithyddiaeth Gymraeg y lluniwyd yr orgraff ddiwygiedig, ac y dewiswyd y ffurfiau mwyaf cyson â theithi'r iaith ac â'i thraddodiad orgraffyddol.

Ni ddarfuo i mi erioed wadu na cheir cannoedd o wallau o wahanol fathau, mewn print ac ysgrifen, ym mhob cyfnod; ac nid yw gwall yn llai o wall am ei gyflawni yn y bymthegfed ganrif. Y mae Mr. Owen am ddyfynnu gwallau'r oesoedd yn fy erbyn. Iddo ef y mae pob ffurf cystal a'i gilydd, os ceir hi yn rhywle; yn union fel y cred plentyn fod popeth sydd mewn print yn wirionedd. Seilir ei holl ddadl ar y dyb *nad oes egwyddor i benderfynu rhwng y gwir a'r gau*. Yr wyf innau'n dywedyd *fod* egwyddor, er na ŵyr ef ddim amdani; *fod* i'r iaith ei deddfau, er eu bod yn ddieithr iddo ef.

Os byw ac iach, mi brofaf y gosodiadau uchod oll yn y rhifyn nesaf; y mae gennyf waith pwysicach yn disgwyl wrthyf yn awr. Ond na thybied Mr. Owen na chaiff ei ateb; caiff wybod am *fore* a *brenin* a *brenhinoedd*, ac am “ffurf fel *dilyw* o'r cyfnod Jonesaidd” (y corgi brathog—mesured ei eiriau ei hun cyn camgyhuddo arall), ac am lawer o bethau nad yw'n dychmygu amdanynt yn awr. Yn y cyfamsr, meddianned pawb ei enaid mewn amynedd. Nid yw oes y gwyर्थiau wedi dychwelyd eto; nid yw'r teiliwr yn trechu'r athrawon, nac yn *ymddangos* yn gwneuthur hynny ond iddo'i hun, ac efallai i ambell un arall na ŵyr fwy nag yntau.

Ond cyn terfynu heddyw, odid nad gwell i mi orffen ei setlo ynglŷn â phwnc yr *ei gilydd*, er mwyn cael hwnnw o'r ffordd. Y mae'n ddigon gwir fod yna laerwydd ymadrodd yn fy sylw am y ffurf Lydawaidd *e-ben*; ond y mae'r hyn a ddywedais yn hollol gywir am y ffurf honno. Ar ol ysgrifennu'r frawddeg dodais “a'r Gernyweg” i mewn am fod ffurf gyfatebol i'w chael yn yr iaith honno, ond ni ddyfynnais y ffurf am nad oeddwn yn ystyried y mater yn un o ddigon o bwys i fanylu arno. Gwell fuasai i mi adael yr ychwanegiad allan; buasai'r frawddeg yn berffaith gywir felly. Ond dyma enghraifft eto o ddull fy “nghyfaill”; ceisio chwilio am ryw *slip* yn rhywle, mewn rhyw fater hollol ddi-hanfodol, i dripio dyn. Nid yw'r pwnc yn effeithio un blewyn ar y ddadl y naill ffordd na'r llall. Am ei ymgais lafurus i osgoi canlyniad ei fygythiad rhyfygus i ddangos “na cheir y ffurf *ei (his) gilydd* cyn 1606,” y mae honno'n rhy druenus i ofyn sylw pellach. Y mae'n cydnabod

yn awr hefyd, er nad yn uniongyrchol, mai *cilydd* yw ffurf wreiddiol y gair. "Gŵyr y teiro ieithyddol glasaf hynny." ("Teiro!" Beth yw ef ei hun?) A wyddai ef hynny pan yn ysgrifennu ei ail erthygl? Os gwyddai, fe ŵyr y darllenydd hefyd beth i feddwl ohono ef. Canys nid oes ond dau ragenw yn meddalu *c* i *g*, sef *dy* ac *ei*; a chan fod *dy* allan o'r cwestiwn, nid oes ond *ei* amdani—fel y ffurf wreiddiol. Wel, yr ydym yn deall fod y cyfaill yn cydnabod hyn yn awr. Yr unig ddadl sy'n aros iddo ydyw nad yw *ei gilydd* Beibl 1620 yn profi mai *ei* 'his' a olygid, gan y "ceir canoedd o enghreifftiau i brofi y defnyddir *ei* am *their*" ym Meibl 1620. "Canoedd o enghreifftiau!" Yna y mae'n dyfynnu *un ar bymtheg* o bethau a eilw ef yn "enghreifftiau" o *ei* 'their.' Ac o'r *un ar bymtheg* pa sawl enghraifft sydd ganddo? UN. Ac yn sicr ni thaerai i erioed na cheid UN camargraff ym Meibl 1620. "Beth yw'r pymtheg eraill, ynteu?" meddweh. Enghreifftiau o *a'i* 'and their,' ac *o'i* 'from their' ydynt oll. Y mae'n berffaith amlwg na ŵyr y dysgawdr hwn mai dyfais ddiweddar ydyw ysgrifennu *a'u* ac *o'u*. Nid oes gymaint ag un *au* nac *ou* yng Nghymraeg y canoloesoedd hyd y sylwais; ni cheir ond *ae* ac *oe* pa un bynnag ai 'his' ai 'their' a olygid. Ac yn ddiweddarach ceir *ai* neu *a'i* yn wastad am 'and his' ac 'and their.' Ym Meibl 1620, arferir 'i bob amser yn fwrriadol am 'their' yn gystal a 'his' ar ol *a*, o a *na*. Dyma a ddywed Dr. John Davies, awdur orgraff Beibl 1620, ar y pwnc yn ei ramadeg a gyhoeddwyd yn 1621: "Pro 'u pl. post istas particulas [*a*, *o*, *na*] & scribitur & pronunciatu'r 'i, vt, *a'i* carodd, pro *a'u* carodd, &c" td. 177; yn Gymraeg, er mwyn Mr. Owen: "Yn lle 'u lluosog ar ol y manynnau yna [sef *a*, *o*, *na*] fe ysgrifennir ac fe seinir 'i, megis *a'i* carodd yn lle *a'u* carodd, etc." Dyna'r gŵr sy'n gyfrifol am orgraff Beibl 1620 yn dywedyd yn eglur mai 'i (ac nid 'u) sydd i fod ar ol a ac o. Buasai dyn a wyddai hyn, ac a ddyfynnai res fawr o enghreifftiau o *a'i* ac *o'i* i brofi yr arferir *ei* am *eu* ym Meibl 1620, yn ddyn anonest i'r eithaf. Ond nid wyf yn cyhuddo Mr. Owen o hynny. Nis gwyddai. Anwybodaeth yw ei goll mwyaf, ag eithrio'i *insolence*. Ond dengys yr enghraifft hon faint o ymddiried sydd i'w roi yn ei restrau enghreifftiau, a'r modd y gall dwyllo rhai na wyddant ac na ddeallant fwy ar y mater nag ef ei hun. Nid wyf yn ameu dim nad yw'n ei dwyllo ei hun yn gyntaf; y mae hynny'n dyfod yn eglurach i mi o lawer yn awr, ac ofnaf i mi wneuthur cam âg ef yn hyn o beth yn y nodiadau o'r blaen. Am hynny yr wyf yn ymddiheuro.

J.M.J.

ADOLYGIADAU

Y Mor Canoldir a'r Aifft. Gan Thomas Gwynn Jones. Caernarfon:
Cwmni'r Cyhoeddwy'r Cymreig. Td. 1—191. Pris 1s. 6ch.

On oes ar neb awydd gweld broydd y Dwyrain, cartref y meindyrâu, y mosc, y gwisgoedd amryliw, yr wynebâu dieithr a dirgelwch yr oesoedd gynt yn llechu ynddynt, ac eto osgoi pigiadau y moscito, a thaer grefu bacshish, a thywod yn y llygaid, y gwddf a'r esgidiau, darlenned yntau y llyfr hwn o hanes crwydriadau Mr. Gwynn Jones.

Daeth swyn hudol gwlad y pyramidiau, y mwmi, a'r Muezzin, i mewn i farddoniaeth Cymru yn *Odlau Cân* Mr. Robert Bryan; a rhoes yr un gŵr athrylithgar yr un dieithrwech pell yn ei gerddoriaeth, lle clywir adlais cri'r noswyliwr uwch distawrwydd heolydd culion dinasoedd yr Aifft, *La i-lâ-ha, il Al-lâ*. Yma cawn yr un gymwynas gampus mewn rhyddiaith ddifyr a dirodres, a ymddyrrhaif weithiau yn gyfrwng gweddus i ddatgan barddoniaeth calon alltud o Gymro. Disgrifir yn benigamp fachlud haul ym Môr y Canoldir, ar greigiau El Mocattam, ac ar byramid Ghizeh, lle cawn gyfoeth ysblennydd lliwiau gwlad y tes a'r awyr denau eglur. Safwn yn drist uwchben beddrod gwareiddiad hên, a wna'r eiddom ni fel plentyn doe. Gwelwn ôl cynion gweithwyr Pharo mewn chwarelau tanddaear. Llethir ni gan faintioli anferth cerfluniau y brenhinoedd gynt. Awn yn fud a distaw wrth droed y pyramidiau, gan ymdeimlo fel ceiliogod rhedyn yn ymyl meibion Anak.

Bywheir y gyfrol â darluniau pin ac inc o droion trwstan teithwyr, a brasluniau a mân luniau o gynrychiolwyr amryw genhedloedd. Arweinir ni i briodas Goptaidd un diwrnod, ac un arall i ogof feddrod Teirw Santaidd yr Aifft. Trown o ofnadwyaeth unigrwydd marwol yr anialwch i wyllo morgrug duon yn ymladd â'i gilydd, neu i chwerthin am ben Sais yn syrthio dros glustiau ei ful, a'i enau yn tewi yn y tywod. Cawn hefyd rannau o Gyffes Ffydd yr ysgrifennydd, canys gŵr o feddwl annibynnol yw, a rhagfarnau cryfion, a faidd fynegi ei syniadau heb gelu. Hoffwn ef yn arbennig pan edrych ymhell dros ddiffeithwch Helwân, a'i lygaid wedi blino ar undonedd tywod crasboeth, yn hiraethu am wyrddlesni bryniau a dyffrynnoedd Cymru, a'r swm llawer o ddyfroedd yn ei chornentydd.

Diolchwn iddo hefyd am Dic y Llongwr, am ei deyrnged i Ann Griffiths ar y diwedd, ac mewn cywair arall, am rybuddion gyrrwr cerbyd hyd heol yn Nhunis, i'r gwŷr traed ar ei ffordd:—

“Cadw ar y dde, O arglwydd!”

“Tro i'r chwith, O bendefig!”

“Cymer ofal o'th draed, fy nghyfaill annwyl!”

“Mae dy goes di mewn perygl, O dywysog enwog!”

A dyma un arall. Mynnai Arab gymryd mai Sais oedd Gwynn:

Dywedais nad Sais monof fi ond Cymro. Meddylodd yr Arab am eiliad, ac yna gofynnodd :—

“ Yr un genedl a Dafis Bryan ? ”

“ Ie siwr,” ebe fi.

“ O wel,” oedd yr ateb, “ croeso i chwi, dyna genedl o wŷr bonheddig.”

Gwyn fyd y gwr y caffo'i genedl y cymeriad hwnnw oddiwrth ei ymddygiad ef.

IFOR WILLIAMS.

Salmau'r Werin a Chaneuon Ereill. Gân T. E. Nicholas. Gwrecsam, Hughes a'i Fab, 1913. Td.—96. Pris 1 /-.

DYMA un o lyfrau'r ail wrthryfel. Y gwrthryfel cyntaf oedd yn erbyn caneuon addysgiadol y beirdd gynt—pethau fel “ Beth sy'n hardd ? ” ac odlau eraill yr ysgol honno oedd yn credu mai pregeth oedd y ffurf uchaf ar gân. Yn awr, y mae'n hawdd iawn gwneuthur camgymeriad wrth sôn am y bobl foesol hyn a'u gwaith; dywed y beirniaid mai eu bai oedd pregethu wrth farddoni, ond yn bendifaddeu nid dyma oedd eu bai mawr. Eu gwendid hwy oedd pregethu'n sâl, ac ni chafodd Cymru fawr o gyfle erioed i glywed pregeth dda yng ngwisg yr Awen. Meddylir am funud am “ Beth sy'n hardd ? ” A fu erioed bregethwr mewn unrhyw bulpud yn gwastraffu cymaint o eiriau gyda phregeth mor dila? Athrod ar bregethwyr oedd eu cymharu i'r rhigymwyr a gafodd le mor braf yng nghyhoeddiadau Cymru, nes dyfod direidi Ceiriog ac eraill i roi taw arnynt. Neu meddylir am y Beirdd Newydd ac eraill o efelychwyr Islwyn. Nid oedd bai ar eu syniad cyffredinol am farddoniaeth, fel moddion i ddehongli bywyd dyfnaf yr enaid. Dyma'r lle y methasant hwy,—nid oedd ganddynt ddigon o ddychymyg nac o awen nac o wybodaeth i ddarllen problem fawr yr enaid, heb sôn am ei dehongli. Mewn byr eiriau, pregethwyr cynorthwyol oeddynt mewn barddoniaeth, heb y profiad na'r diwylliant y rhaid i bregethwr wrthynt.

Yr ail wrthryfel yw'r gwrthryfel yn erbyn y canu artistig hwnnw na fyn gydnabod fod gan farddoniaeth neges y tu allan i'w pherffeithrwydd hi ei hunan. Dyma, wrth gwrs, yr adwaith naturiol yn erbyn y Beirdd Newydd, ac os teg cymryd caneuon fel “ Telynegion y Misoedd ” Eifion Wyn yn esiamplau o'r ysgol artistig, rhaid i bawb sydd ganddo glust a chalon gydnabod mai iechyd i Gymru ac i'w chelfyddyd oedd tyfiant y syniad artistig hwn. Eto, hawdd yw i ganu artistig ddirywio yn ffansi wanlyd ddi-defnydd a cholli pob gafael ar fywyd, a rhaid cyfaddef fod y duedd yma yn dechreu dyfod yn amlwg yng ngwaith rhai o'r beirdd ieuangaf. Camgymeriad fyddai dywedyd mai am ei fod yn artistig y mae canu felly yn sâl; nid celfyddyd y farddoniaeth sydd yn ei difetha, ond ei chelfyddyd wael, yn union megis nad pregethu oedd yn difetha'r hen farddoniaeth, ond ei phregethu sâl.

Gwrthryfelwr yw Mr. Nicholas, a myn ei hawl i bregethu yn ei ganuon, ac ni ddylid ei feio am hynny. Y mae'n amlwg i bob un di-

ragfarn (os oes rhywun felly ymhlith beirniaid Cymru) fod gan yr awdur neges i'w thraddodi, rhywbeth yn annibynnol ar gelfyddyd ei farddoniaeth, a'r unig gwestiwn y mae gennym hawl i'w ofyn yw hwn—A ydyw y bardd yn traddodi ei neges yn dda? Wedi darllen y llyfr drwyddo'n ofalus, yr ydym yn gorfod dywedyd nad ydyw eto'n feistr hollol ar ei waith—hynny ydyw, nad ydyw, ag arfer ffigiwr pregeth-wrol, yn “draddodwr.” Ni fynnem i'r darllennydd gymryd hyn fel condemniad cryf ar waith y bardd, ond yn hytrach fel mynegiad o'n cred nad ydyw wedi gorffen ei brentisiaeth. Os nad ydym yn cam-gymeryd yn fawr, bydd gan Mr. Nicholas rywbeth i'w ddywedyd y bydd yn werth i Gymru gyfan ddyfod i'w wrando, ar ol iddo ddyfod i drin ei arfau'n gynilach, ac ar ol ymgadarnhau o'i ddeheulaw. Felly prin y dylid ei farnu ar y cynrychion hyn,—yr arbrofion cyntaf mewn math newydd o gân yng Nghymru.

Y mae chwaeth farddonol yr awdur yn methu'n o aml. Er enghraifft :

Yn dilyn y gloyn byw
O flodyn i flodyn yn llon,
Tra goleu breuddwydion yn taflu hud
Ar dwyni diwenwyn ei bron.

Fy awen ! dring y mynyddau
A hed i ffenestri'r farn,
I weled breuddwydion hunanol hil
Ar drothwy'r glorian yn sarn.

Er hynny, ni welsom y rhith lleiaf o'r “diffyg chwaeth” arall hwnnw y cyhuddir ef ohono gan rai o'i feirniaid. Os oes enghreifftiau o hynny yng ngwaith yr awdur, nid yn y llyfr hwn y maent i'w cael.

Amledd geiriau ddistyr, a diffyg digon o ofal i ochel y peth nesaf i law a chymryd hamdden i ddewis, hwyrach, sydd yn dangos ôl llaw y prentis amlycaf. Cymerer y pennill hwn :—

Yr offeiriad wrthododd gladdu
Ei phlentyn pum mlwydd oed,
Wyr hwnnw ddim am ysbryd y Crist
Weddiodd o dan y coed ;
Nid *geiriau* yw crefydd Iesu,
Nid *diwinyddiaeth* yw'r lawn,
Ond bywyd yn fodlon gwaghau ei hun
Er gwneud bwthyn y weddw yn llawn.

Dengys y pennill uchod wendidau'r awdur fel meddyliwr ac fel bardd yn ddigon clir, ac ni allaf lai na chrybwyll un ohonynt yma. Y mae weithiau yn ei fflangellu ei hun i gynddaredd wrth feddwl am ormes ar y werin na ddigwyddodd yn unman ond yn ei ddychymyg ef ei hun. A oes, er enghraifft, y tu allan i *Tess of the D'Urbervilles* Hardy hanes am offeiriad fel yr un a ddisgrifir yn y llinellau cyntaf? Y mae achos Mr. Nicholas yn ddigon cryf, a'i ddigter yn ddigon calonnog, heb iddo chwilio am enghreifftiau na ddigwydd ond ym myd rhamant, neu, o leiaf, sydd yn hollol eithriadol.

Eto, er y mân feiau sydd yn anurddo'r gwaith, fe ddylai Cymru roi'r croeso cynhesaf i *Salmu'r Werin*. Maent yn mynegi teimladau newyddion, syniadau newyddion, a dieter newydd yn erbyn pob hen gam y mae'r werin wedi bod yn rhy fud dano ers oesoedd. Os oes gan gân ac awen y dylanwad a fu ganddynt ar fywyd y genedl, fe all Mr. Nicholas a'i gymheiriaid gynneu tân yng Nghymru na ddiffydd nes bod yr hen ormes i gyd wedi ei llosgi yn lludw. Ond—eisoës y mae un arall newydd yn prysur goai yn ei lle.

W. J. GRUFFYDD.

Clawdd Terfyn. Straeon a Darluniau R. Dewi Williams. Mewn lliain, 1s. 6ch. ; trwy'r post, 1s. 8c. I'w gael oddiwrth yr awdur o Singrig, Penmaenmawr.

Ni raid i neb gwyno mwyach nad oes straeon byrion da yn Gymraeg. Dyma gyfrol o bedair o rai campus, o law awdur y stori gyntaf a ymddangosodd yn Y BEIRNIAD. Croesawyd hi y pryd hwnnw â chanmoliaeth gyffredinol a lwyr haeddai, ac wrth ei hail ddarllen eto yn nechreu y llyfr hwn, braidd na themtir fi i ormodiaith pan geisïaf wneuthur tegwch â hi ; achos i mi, hi ydyw'r stori fer oreu yn yr iaith. Y mae yn orlawn o ddigrifwch o bob lliw a llun. Ceir ynddi yr awgrym cynnil heb wên ar y wêfus, ond yn unig ddireidi yn y llygaid. Ceir y llondid a'r llawenydd sydd yn wên i gyd. Ceir y chwerthiniad llydan agored a'r gwasgu ochr, yn ogystal a'r cyffyrddiadau dwys sy'n agor ffynhonnau dagrau dymatal. Yn wir, gan ei bod mor gyfoethog o arabedd a phertrwydd ymadrodd diball, tybiodd rhai beirniaid fod yma ormodedd, a gwastraff dawn. Aeth y gamp yn rhemp ganddynt. Eto i gyd, pe galleid cyfeirio bys at dlodi ambell ran yma ac acw ynddi, ond odid na fuasai yr un rhai yn ei beio fel yn anghyfartal ac anwastad, ac yn gwynfydu nad yw pob brawddeg fel y darnau dethol. Mewn stori faith, fel mewn prydddest hir, disgwylir i'r nodyn a'r cywair amrywio, rhag blino meddwl y darllenydd. Ond mewn stori fer, fel mewn telyneg, rhaid caboli pob llinell, er hwyrach nad i'r un disgleirdeb. Cofiodd Dewi am yr amodau, a rhoddos yr hufen melyn yn dew ar bob brawddeg, yn lle ei daenu yn deneu hyd benodau lawer.

Sonia'r Saeson am *wit*, fel peth gwahanol i *humour*, y cyntaf ym myd y deall, ac yn tarddu o gyflymder ac awchlymder meddwl, a'r llall yn cartrefu yn y galon, yn dynerach a hynawsach. Fflachiadau disglair ddyry'r naill, a'r rheiny weithiau yn greulon iawn ; ond goleuni cynnes diwenwyn a ddyry'r llall, a meddyginiaeth yn ei esgyll, ar ddigrifwch terfynau bywyd a chymeriad dyn. Gwnaiff "ffraethineb" y tro yn ddifai am *wit*, ond nid ydyw *humour* eto wedi ei wisgo mewn un gair yn Gymraeg. Y goreu fuasai "arabedd," mi gredaf, er bod rhai yn arfer hwnnw yn gyfystyr â "ffraethineb," gan golli golwg ar ystyr *arab*, sef "llawen" neu "lon." "Arab wyf," meddai Dafydd ap Gwilym, gan feddwl nid ei fod yn *witty*, ond ei fod yn edrych yn llon a chwerthyn yn ei lygaid ar y byd o'i gwmpas. Pam na ellid gwahan-iaethu ffraethineb ac arabedd yn Gymraeg ynte, ar yr un llinellau a *wit and humour* yn Saesneg ?

Y mae digon o'r ddwy elfen gan Ddewi, ond cyforiog yw o'r olaf yn arbennig. Gall yntau ddywedyd "Arab wyf!" heb betruso dim, a chwerthin caredig iawn hefyd sydd yn ei enaid. Wil y gwas bach, yn stori *Teulu Bryn Marian*, yw'r ffraethaf o'i gymeriadau, ond os am arabedd digymysg dylid darllen *Shon Tomos Ty Capel*, lle ceir arlwy ddiamdlawd ohono. Meddylier am ŵr tŷ capel yn cael parrot rheglyd gan longwr, ac yn ceisio diwygio ei iaith frwmstanaidd drwy ddysgu ei gwell iddo, sef termau godidocaf Ymneilltuaeth, megis "progethwr," "blaenor," "casgliad," ac yna'r aderyn cyfrwys yn cymysgu geirfa'r môr yn gywrain ddifeth â geirfa'r tŷ capel! Alltudiwyd ef yn syth i gwr pella' llofft pen y gegin. Neu meddylier am Shôn, ac yntau yn fychan o gorffolaeth, yn gwisgo llofrau oedd i "amgyffred" unrhyw bregethwr hirgoes cestog, a ddigwyddai wlychu trwodd ar Sul gwlyb!

Ym *Morus Huws y Felin* cawn y cynildeb eithaf. Arweinia'r holl stori i un frawddeg ddwys, ac yna lliniaru'r teimlad a thewi. Ac eto, dywedwyd y cwbl.

Teulu Bryn Marian yw'r hwyaf o'r straeon hyn, a'r unig un y gellir ymosod arni pe bai'r awydd. Dechreuau'n dda odiaeth, ceir disgrifiadau godidog ynddi; diddorol dros ben yw'r cymeriadau, ac anadlyd anadl einioes yn eu froenau. Fel y dywedwyd uchod, ceir enghraifft wych o ffraethineb gwlad gan Wil y gwas bach. Rhaid i bawb edmygu Siams yr hwsmon ffyddlon, a'r Hen Dyrehwr hefyd. Ond rywsut neu'i gilydd, rhwystrodd Hywel, nai y Stiwart, y stori rhag bod yn orchestwaith trwy wrthod byw fel dyn arall ambell awr. Cast nofelydd yw ei briodi i fereh y ffarm, a'i brofi'n fab yr hwsmon. Ac er fod chwerthin Wil pan glywodd y newydd olaf yn eithaf naturiol ar un olwg, gwell fuasai ei gau allan rhag iddo ein rhwystro i gydymdeimlo yn llwyr â llawenydd cymysg yr hen Siams. Dyna'r geiriau caletaf allaf eu dywedyd am y llyfr hwn a'i gynnwys.

Addurnir y gyfrol â lluniau o waith pwyntil yr awdur, a dechreuir pob pennod â llythyren fawr wedi ei chyfrededdu allan o ddigwyddiadau cyfiredin bywyd gwledig. Gan eu cywreiniad, haeddant sylw arbennig. Meddylier am gyrr dau fyharen yn gwneuthur S, a hen wraig yn cerdded i fyny llwybr a baich o goed tân ar ei phen i ddechreu T-rannoeth. O'r lluniau mawr, y mae'r un o Shôn Tomos yn malu cerrig fel pe tae, a'i ddwylo yn ei boced, yn neilltuol o hapus.

IFOR WILLIAMS.

Rhyddiaith Gymreig. O'r Mabinogion hyd Heddyw. Cyfrol I.—Hyd at y Beibl Cymraeg. Gan y Parch. G. Penar Griffiths. Caernarfon: Cwmni y Cyhoeddwy'r Cymreig, 1911. Td. 120.

PAHAM nad "Rhyddiaith Gymraeg" fel "y Beibl Cymraeg"? Ystyr *Cymreig* ydyw 'perthynol i Gymru'; ac arferir ef yn briodol ddigon yn enw'r cyhoeddwy'r. Ond *Cymraeg* ydyw popeth yn yr iaith Gymraeg, megis "y Beibl Cymraeg," "llyfr Cymraeg," "gair Cymraeg." Yr oedd idiom Evan Benwan yn iawn, a'i galon yn iawn, beth bynnag am ei synnwyr:

"Aged 20 years," meddai'r plât—
Medd Evan—"Dyna Saesneg,
Ond rhaid i mi gael plât *Cymraeg*,
Waeth hyny nag ychwaneg."

Nid oes yn y llyfr ddim o'r Mabinogion, er y gellid disgwyl hynny wrth y teitl. Fe gynnwys y Breuddwyd a briodolir i Ruffudd ab Adda ap Dafydd, a detholion o weithiau Morus Clynnog, Gruffudd Roberts, Dr. Richard Davies, Wm. Salesbury, Llywelyn Siôn, Siôn Mawddwy, Morus Kyffin, Meurig Dafydd, J. D. Rhys, a Dr. Morgan. Nid oes ynddo felly ond un dernyn yn honni bod yn hŷn na chanol yr unfed ganrif ar bymtheg. Dylasai gynnwys dyfyniad o Gronicl nodedig Ellis Gruffydd (*Mostyn MSS. Report*, td. 214—221). Ychydig iawn o ryddiaith y 15fed ganrif sydd mewn print; ond y mae llawer mewn ysgrifen, ac fe allesid cael enghraifft neu ddwy, ped eid i'r drafferth. Ond o'r hanner canrif a gynrychiolir gan y gyfrol y mae'r detholiad yn un canmoladwy iawn. Ceir ynddi liaws o wallau argraff, megis *estroniaid* td. 35 am *estroniaith*, *gaflawn* am *gyflawn*, *lediaith* am *llediaith*, oll yn yr un td. Ond er y gwallau hyn, fe wasanaetha i roi syniad clir a chywir am briod-ddull ac arddull a meddyliau ysgrifenyddwr y cyfnod.

J.M.J.

Ceiriog a Mynyddog. Gan J. M. Edwards, M.A., Prif Athraw Ysgol sir Treffynnon. Gwrecsam: Hughes a'i Fab, 1912. Td.—vi., 122. Pris, mewn lliain, 1s. 3c.

Awdl Dinistr Ierusalem gan Eben Fardd. Wedi ei golygu gan J. Lias Davies, cyn Athro yr Ysgol Sir, Llangollen, a T. Carno Jones, Ysgol Sir Llangollen; gyda Rhagair gan Alafon. Gwrecsam: Hughes a'i Fab, 1912. Tud. vii., 80. Pris, mewn lliain, 9c.

CALONDID mawr i garedigion yr iaith ydyw gweled athrawon yr ysgolion sir yn darparu argraffiadau rhad a hylaw fel hyn o bigion ein llenyddiaeth gyda nodiadau a geirfâu a chynorthwyon eraill ar gyfer eu disgyblion—ac eraill hefyd o ran hynny. Gwnaeth Mr. J. M. Edwards ddetholiad hapus o ganau Ceiriog a Mynyddog, ac ychwanegodd beth o hanes y ddau, a geirfa ddefnyddiol. Addurnir y gyfrol ag amryw ddarluniau, ac yn eu mysg y llun adnabyddus o Geiriog a'i Fyfanwy, a llun wyneb hardd Mynyddog fel y mae rhai ohonom yn ei gofio yn ein hieuenctid. Dyma lyfr i ennyn serch plant Cymru at farddoniaeth Gymraeg.

Argraffiad rhagorol iawn o *Ddinistr Ierusalem* ydyw eiddo Mr. Lias Davies a Mr. Carno Jones. Ceir ynddo heblaw Rhagair Alafon, hanes bywyd Eben Fardd; eglurhad ar y cynganeddion a'r prif fesurau; hanes y Dinistr; a Geirfa. Adran i'w chroesawu ydyw'r bennod ar y gynghanedd; gellid ei symleiddio rywfaint, ond ar y cyfan y mae'n dda, ac yn debyg o ddeffro cywreinrwydd yr ieuencid, a'u dysgu i fwynhau miwsig awen Cymru. Y mae'r Eirfa yn gampus—bron yn hollol yr hyn y dylai'r fath eirfa fod. Anodd fyddai taro ar well gwerslyfr i ddosbarth o bobl ieuaine ddeallus mewn tref neu bentref nosweithiau'r gaeaf.

J.M.J.

...Oxford University Press...

A WELSH GRAMMAR

By J. MORRIS JONES.

Part I.

[Immediately]

Christianity in Early Britain. By HUGH WILLIAMS. 8vo. 12s. 6d. net.

The Life of Saint David and other Tracts in Mediaeval Welsh from the Book of the Anchorite of Llandewivrevi. A.D. 1346. Crown 8vo. 3s. 6d. net.

Welsh Mediaeval Law : the Laws of Howel the Good. Text, translation, etc. by A. W. WADE EVANS. Crown 8vo. 8s. 6d. net.

Celtic Folklore : Welsh and Manx. By J. RHYS. 2 vols. 8vo. £1 1s.

Studies in the Arthurian Legend. By J. RHYS. 8vo. 12s. 6d.

Anecdota Oxoniensia

(Crown 4to, stiff covers, with many facsimiles).

IV. Mediaeval and Modern Series

III. The Saltair Na Rann. Edited by WHITLEY STOKES. 7s. 6d. net.

IV. The Cath Finntrága, or Battle of Ventry. Edited by KUNO MEYER. 6s. net.

V. Lives of Saints, from the Book of Lismore. Edited, with Translation by WHITLEY STOKES. £1 11s. 6d. net.

VI. The Elucidarium and other Tracts in Welsh, from Llyvyr Agkyr Llandewivrevi. Edited by J. MORRIS JONES and JOHN RHYS. 21s. net.

VII. The Crawford Collection of Early Charters and Documents, now in the Bodleian Library. Edited by A. S. NAPIER and W. H. STEPHENSON. Paper covers, 10s. 6d. net. ; cloth, 12s. net.

XII. Cain Adamnáin : an Old-Irish Treatise on the Law of Adamnain. [Edited and translated by KUNO MEYER. 5s. net.

The Fairy-faith in Celtic Countries. By W. Y. EVANS WENTZ. 8vo. 12s. 6d. net

Complete Catalogue (160 pages) post free on application.

London : HENRY FROWDE, Oxford University Press, Amen Corner,
E.C.

JOHN WICKENS'
STUDIOS,

BANGOR,

For excellence in all branches
of Photography.

HUGHES',
Wicklow Temperance Hotel,
BANGOR.

The above Hotel has the best connection with
the Students of the Bangor Colleges.

Caterers for Dinners, Ball Suppers, etc.

Branches—23 GARTH ROAD.

KIOSK, BANGOR PIER.

LET ME MEND YOUR FOUNTAIN PEN.

Very likely you have a Broken Fountain Pen. The Cap is missing—the Nib or Feed gone wrong. Don't throw it aside because of that. Bring it to me. I can mend it for you. Broken, it is money lying idle—a labour-saving device rendered useless. Mended, it means money and time saved to you. I mend Fountain Pens, fitting Nib, Cap, or Feed.

PARK HALL BUILDINGS.

—: SCHOLASTIC BOOK DEPOT. :—

J. H. DYER,

Discount Bookseller and Stationer,

Late Manager for the SCHOLASTIC TRADING CO., LTD.

University, Municipal and Technical School Books and Requisites.

Discount 3d. in the Shilling off Books not net.

JUVENILE BOOKS suitable for Rewards or Sunday School Libraries kept in Stock, Inspection invited. TEXT CARDS, in Sheets or Packets. FOUNTAIN PENS, from 1s. to 30s. CHILDREN'S PICTURE BOOKS from One Penny. BIBLES, bound in Morocco, yapp edges, all sizes from 2/6. TEACHERS' BIBLE, with Maps, Illustrations, Concordance, &c., 6s. Purses, Letter Cases, Pocket Books, Day Books, Ledgers, etc. Office Files from 1/3. Pens, Ink, Paper.

95 Queen Street, Cardiff.

 MORGAN a HIGGS,

Cyhoeddwy, Llyfrwerthwyr, &c.

Y mae gennym y casgliad goreu yng Nghymru o Lyfrau Diwinyddol, ac o Lyfrau Cymreig. Gwerthir yr holl Lyfrau Cymreig fel y dânt allan o'r Wasg

SYR LEWIS MORRIS. Gan y Parch. D. Eurof Walters, M A., B.D. 6ch (drwy'r post, 7g.)

GWYMON Y MOR. Gan Eluned. 1/6 am 1/- (drwy'r post, 1/2).

HANES PONTARDAWE A'R CYLCH. Gan Hirfryn. (Traethawd Buddugol). Amlen 1/6 (drwy'r post, 1/9). Llian 2/6 (drwy'r post 2/9).

HEN GYMERIADAU GELINUDD. Gan Hirfryn. Amlen 1/- (drwy'r post, 1/2).

18 HEATHFIELD STREET, ABERTAWE.

CLORIAU

I'R BEIRNIAD

CYF. I a II.

¶ Er galluogi y Derbynwyr i rwymo y Beirniad yn unffurf, mae y Cyhoeddwy'r wedi darparu Cloriau llian prydferth. Gellir eu cael trwy y Llyfrwerthwyr, neu o'r Swyddfa, 1/- yr un.

Fyddwch chwi'n gweld y "Brython"?

"Gweld y 'Brython' ! Pam 'rydych yn gofyn ?"

WEL, DYMA'R PAM :-

Yn 1af.—Am mai y fo ydyw'r newyddiadur mwyaf llenyddol ei fryd a'i flas yng Nghymru ;

Yn 2il.—Am ei fod yn cael croeso wythnosol ar aelwyd pob Llenor ac Efrogdydd drwy Gymru, Dde a Gogledd ;

Yn 3ydd.—Am fod prif ysgrifenyddwyr y genedl yn cyfrannu iddo, ac yn trafod eu hoff bynciau yn ei golofnau ;

Yn 4ydd.—Am fod ei holl newyddion a'i ysgrifau'n cael eu cymhwyso a'u cyfleu mewn arddull sy'n cyfuno Swyn a Sylwedd ;

Yn 5ed.—Am ei fod yn ddrych cyflawn o bopeth sy'n digwydd a damwain ym myd y Beirdd a'r Llenorion, Byd yr Eisteddfod a'r Efrogdyddwyr

Ac yn 6ed.—Am y byddech, os hebdo, yn amddifad o'r pethau mwya'u pwys a'u diddordeb sy'n digwydd yn y byd llenyddol 'rydych chwi'n byw ynddo.

Y mae pob Llyfr Cymraeg ac ynglyn â Chymru ar gael o Swyddfa'r "Brython" ; ac heblaw y lliaws llyfrau a gyhoeddant eu hunain, y mae Hugh Evans a'i Feibion yn barod i argraffu pob llyfr a chyhoedd-iad a ymddiriedir iddynt yn y modd mwyaf destlus a rhadlon, ac yn gyfnewch âg arddull ddiweddarar dydd.

Mr. HUGH EVANS A'I FEIBION, Cyhoeddwy'r

356 a 358 Stanley Road, LIVERPOOL

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 065737311